

CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE – NOVI SAD
UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI)

SERBO-CROATIAN RELATIONS, KNOWLEDGE TOWARDS THE PROTECTION OF IDENTITY

**SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI,
ZNANJEM DO ZAŠTITE IDENTITETA**

NOVI SAD, 2016.

Program su finansirali: grad Obrovac, Srpsko narodno vijeće iz Zagreba, Zajedničko vijeće opštine Vukovar, Komesarijat za izbeglice i migracije Beograd, Fond za izbegla, prognana i raseljena lica AP Vojvodine, Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, Sekretarijat za kulturu i javno informisanje AP Vojvodine. Sadržaj publikacije ne predstavlja odgovornost sponzora i ni u kom slučaju ne odražava njihove stavove.

Serbo-Croatian Relations, Knowledge towards the Protection of Identity

Srpsko-hrvatski odnosi, znanjem do zaštite identiteta

CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE – NOVI SAD
UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE-GOLUBIĆ (OBROVAČKI)

NOVI SAD, 2016.

Holokaust i genocid uticaj na politiku regionalne stabilnosti

Darko Gavrilovic, Jovana Mastilovic HOLOCAUST EDUCATION AND ITS PLACE IN THE POLITICS OF REGIONAL STABILITY AND GENOCIDE PREVENTION ON THE TERRITORIES OF SERBIA AND CROATIA	7
Claudia Lichnofsky COMING TO TERMS WITH THE PAST, AND EDUCATIONAL MATERIALS FOR COMBATING ANTI-SEMITISM IN GERMANY AND SERBIA	25
Zoran R. Đerić TEMA HOLOKAUSTA U JUGOSLOVENSKOM FILMU	45
Davor Pauković MEĐUSOBNE TUŽBE ZA GENOCID HRVATSKE I SRBIJE: POLITIČKI DISKURS I UTJECAJ NA HRVATSKO-SRPSKE ODNOS	55

Znanjem do ekonomskog razvoja i zaštite manjinskih prava

Janko Veselinović, Aleksandra Hadži Ristić UZAJAMNOST PRAVNIH, EKONOMSKIH I POLITIČKIH ASPEKATA NA ODRŽIVI RAZVOJ U SRPSKIM POVRATNIČKIM SREDINAMA U HRVATSKOJ.....	69
Dejan Janković RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA: JEDAN POGLED KROZ SOCIOLOŠKU PRIZMU.....	83
Dragoljub Jovičić STRATEGIJE UPRAVLJANJA KONFLIKTIMA U POSLOVNOM PREGOVARANJU U POVRATNIČKIM SREDINAMA	94
Zoran Njegovan STRATEŠKO PLANIRANJE NA LOKALNOM NIVOU - PROJEKTNI PRISTUP RURALNOJ TRANSFORMACIJI	109
Darko Baštovanović POLOŽAJ HRVATSKE NACIONALNE MANJINE U SRBIJI U ODNOSU NA IMPLEMENTACIJU BILATERALNOG SPORAZUMA O ZAŠTITI PRAVA NACIONALNIH MANJINA IZMEĐU VLADA REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE HRVATSKE	121

*Holokaust i genocid
uticaj na politiku regionalne stabilnosti*

Gavr. 316.62(497.11+497.5):341.3

Darko Gavrilovic, University of Novi Sad,

Jovana Mastilovic, Center for History, Democracy and Reconciliation

HOLOCAUST EDUCATION AND ITS PLACE IN THE POLITICS OF REGIONAL STABILITY AND GENOCIDE PREVENTION ON THE TERRITORIES OF SERBIA AND CROATIA

ABSTRACT

The authors of this work shall show in what way Holocaust education has its place in the politics of regional security and genocide prevention. The authors believe that neither Croatia nor Serbia implemented this type of education to a satisfactory degree, and that they do not use its potentials enough so that in the younger generation they could develop a feeling of the importance of building and preserving a democratic society in which compassion and tolerance, especially towards minorities, has a significant place.

KEY WORDS

Stability, prevention, genocide, Holocaust, education

INTRODUCTION

Because the European Union (EU) and the United States (US) share the same goals in the region, the Western Balkans¹ have become a cornerstone of transatlantic cooperation over the last decade even if this region was affected in the recent past by interethnic conflicts. Despite the many rifts that have appeared in the transatlantic partnership, the US and EU continue to be united in their commitment to contain violent nationalism in the Western Balkans and to help the region in its transition to becoming a liberal democracy, and to its European integration. The EU has played a large role in state-building and conflict-prevention measures, but it suffers from a credibility problem for not having intervened effectively in curbing ethnic violence when it first broke out in the Former Yugoslavia in the 1990s. Thus, the US-led NATO forces seem to hold the most sway in terms of curbing violent outbreaks and fostering political change.² Even disregarding the aforementioned facts, the EU may

¹The Western Balkans refers to the region comprising the five Southeastern European countries involved in the EU Stabilization and Association Process: Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia and Montenegro and the Former Yugoslav Republic of Macedonia. In this paper special attention will be given to Croatia, Serbia and Bosnia and Herzegovina.

²European and US Policies in the Balkans, staff-prepared summary of a conference co-sponsored by EES and the Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), held on May 23, 2004 in Berlin. Meeting Report 297. Internet

be well suited and prepared to accept this responsibility, not only in Bosnia and Herzegovina (BiH) where it is slated to take over later this year, but also in Kosovo, given the continuing failings of the UN mission to find a way to bridge the divide between Albanians and Serbs. In that sense, Michael Haltzel, of the US Senate Committee on Foreign Relations, asserted that the focus of the international intervention in the Western Balkans is shifting from a martial one to one that is primarily concerned with law enforcement. This shift plays into the EU's strengths and addresses the greatest threat to stability, which is crime. He noted that there has been clear progress in the region, given that it has become almost inconceivable that ethnic groups in BiH would take up arms against each other.³ But other problems in the region of the Western Balkans still exist, most notably in the form of high unemployment rates, corruption, favoritism and huge trade deficits. Partially, it gives support to the rise of nationalism and the political awakening of right wing forces that are yelling about "past injustices" and "natural state borders". So, NATO enlargement is also an important conditionality tool, and is perhaps stronger than the EU in some countries, since membership in NATO can guarantee the absence of war, and since the US is the strongest player in NATO, the Western Balkans tend to follow its lead. On the other hand, the EU should develop specific policies for countries with a higher risk of ethnic tensions (e.g. Bosnia-Herzegovina) than those with no apparent potential for conflicts to reemerge, but with shadows of national intolerance and presence of racism and anti-Semitism (e.g. Croatia and Serbia). These policies should be built on two main goals. The short-term goal of the EU for the Western Balkans should be the stabilization of the region and the prevention of new conflicts. The subsequent goal was to foster the development of economic, political and cultural ties within the region. Assuming that the EU will eventually integrate the Western Balkans, the accession to the European Union will safeguard peace and stability, not only in the region but also in the European continent.⁴

As it seems right now, the only one possible way to solve the regional political and economic problems is the EU enlargement and NATO membership, and the international community must do all it can to ensure that this process is successful. In order to achieve that, one of the first preconditions is enforcement of regional stability policies in the Western Balkans.⁵ In accordance with this, since 1999, the Stability Pact was launched as an initiative that drew together the EU and some other partner states with the aim of bringing peace, stability and economic de-

³ Ibid.

⁴ About policy of enlargement of EU see Vladimir Gligorov, Mario Holzner, Michael Landesmann, Prospects for Further (South) Eastern EU Enlargement: from Divergence to Convergence? Research Report of the Vienna Institute for International Economic Studies, 2003, p. 296.

velopment to the Balkans. The Pact has brought about a high degree of cooperation among the Balkan countries, by promoting self-help aimed at ending dependency on donor countries.⁶ It contributes to peace and security not only in the Balkans but also in the European Union, as well as to, more broadly, international security. It should be known that the working principles of regional stability policies include three factors. The first is the evaluation of the situation in the Western Balkan region that promotes regional stability through enhanced international security co-operation, especially with institutions located in or close to the region of interest. Second, execute strategic research on an academic level supplementary to and stimulating the practical work done in the region. And the third, providing support for the improvement of networks in the field of international security policy and help create a peaceful, strategic and stable community in the Western Balkan region compatible with the broader Partnership for Peace network and beyond.

Besides these factors, regional stability policies have to include genocide prevention policies because this is the most important way of having to secure the future peace. Preventing genocide is a goal that can be achieved with the right organizational structures, strategies, and partnerships - in short, a goal that can be achieved with a right blueprint.⁷ At first, it should be known that making progress towards preventing genocide requires leadership and political will. In accordance with that, the first step should be made from the president down ideally at the beginning of a new administration. History has shown that the reconciliation process is achieved through the repentance of high ranking politicians in order to prevent the possibility of reoccurring genocides (for example, during his presidential mandate, Boris Tadić took upon himself, as his duty as the president of Serbia, to visit, and bow down to, the victims of the Srebrenica genocide, as well as the Croatian casualties from the war which was fought in Croatia, by visiting the Ovčara memorial center).

⁵ It should be known that the first tool to stabilize the Western Balkans was the Royaumont process. It was launched in December 1996. Its aim was to support the implementation of the Dayton Peace Agreements. In 1997 the EU was still opting for the regional approach, establishing political and economic conditions as a prerequisite for bilateral relations with the five countries of the region. These conditions included respect for democratic principles, Human Rights and the rule of law, minority protection, market economy reforms and regional cooperation.

⁶ A cornerstone in the EU's approach to the Western Balkans after the post- Kosovo crisis was the introduction of the Stabilization and Association Process. This process promotes stability within the region and facilitates a closer association of the Western Balkan countries with the EU, and ultimately assists countries in their preparation for EU membership.

⁷ The essential ideas and strategies on the prevention of genocide are adapted from Madeleine K. Albright, William S. Cohen, Preventing Genocide - A Blueprint for U.S. Policymakers, Holocaust Memorial Museum Washington 2008.

Under presidential leadership, the administration should develop and promulgate a government-wide policy on preventing genocide, mass atrocities and in the same time to improve the relations of the neighboring countries.⁸ The president should create a standing interagency mechanism to search for and analyze any threats of a genocide occurring again, and to strengthen regional efforts to prevent potential mass atrocities.⁹ Also it is recommended to create a high-level assembly body, a kind of Atrocities Prevention Committee, which should be dedicated to responding to such threats.

An important part of the politics of preventing genocide in the former Yugoslavia region is dealing with the past, because the twentieth century was marked by totalitarian forms of government (fascist and communist) which committed both genocide and mass violations of Human Rights. The fascist regime in the Independent State of Croatia (NDH) and German occupied Serbia with the collaborative government of Milan Nedić, persecuted, imprisoned and killed many using the death camps, and carried out mass liquidations without court proceedings. Even if the communist regime insisted on Yugoslav "brotherhood and unity" and equality of all Yugoslav nations, this regime committed serious crimes against Human Rights and caused massive suffering for all those who did not find themselves part of the communist regime. Finally, during the nineties, when nationalistic leaders and their compatriots played the evil game that led to genocide, ethnic cleansing, massively violated Human Rights, as well as the imprisonment and executions of the opponents of the regimes, the question of a new type of responsibility as well as of lustration, which was never enforced, was raised. So, today, with the politics of the new government and the decision to move forward with the reconciliation process, all these countries should confront the past in which serious human violations and atrocities were found. This goal is possible if the politics of memory implies a distancing from the past and from the crimes of totalitarian regimes. It contains the educational dimension of remembering the victims of these regimes. It means that there is a need for the use of a scientific approach (involving scientific methodology, the analysis of documents and rational interpretation of the past). All of the above leads us to the conclusion that the education policy in Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina should be changed in terms of having the teaching about Human Rights as an indispensable part of genocide prevention politics. In that sense, we think that education about the Holocaust should have an important role. It would be reflected not only in the usefulness of its methodology and its approach to students,

⁸ Ibid, p.7.

⁹ Ibid, p.7,8.

but also in the means in which this type of studying would be connected to studying and learning about Human Rights. Seeing as how both of these types of studying are closely connected to the past of the region of former Yugoslavia, where the Holocaust, ethnic cleansing, genocide, and various civil rights violations occurred and that countries in transition still haven't shown the ability to deal with the violent pages of their history books in an unbiased, politically correct and civilized way, it is necessary to implement both of them in the school system

So, actions aiding in the prevention of genocide should find their place in education. Beside the fact that the government needs to carry out lustration of those political forces and the media which supported the previously committed crimes, they should incorporate Holocaust education, Human Rights education, and modernization of the school system in terms of creating subjects without bias and prejudices (especially subjects such as history, geography and native language and literature) in order to dispel the political myths¹⁰ that erased democracy. In accordance with all that is mentioned above, this article will present a need for incorporating Holocaust education into the school system.

THE NECESSITY OF TEACHING ABOUT THE HOLOCAUST

The Western Balkans are perceived as a region of weak states that still need international support.¹¹ In the past decade all the countries of the region have experienced a period of transition and ethnic conflict that rose from the awakening of nationalism, poisoned with 20th century national hatred which also brought anti-Semitism and racism, which exploded during the Second World War. All these types of experiences have followed a decline in the standard of living and a slowing of economic growth.

Placed in the Western Balkans, where the national struggle for sovereignty was present, in the decade before and during the Second World War, when Nazism waltzed with ethnic nationalism, anti-Semitism has been a sensitive barometer in the politics of that part of Europe, because it accurately reflected not only the gradual erosion of the democratic principles and institutions that region adopted, but it also caused the Holocaust.

First it should be known that, endemic in the area, anti-Semitism became virulent in the Kingdom of Yugoslavia during the period of 1933-1941, mostly under

¹⁰ Passim by Darko Gavrilovic, Dispelling the Hatred in Serbia, Importance of Holocaust Education and Human Rights Education - How to Unmask the Myth about Enemy, *Kultura Polisa*, god. XI, 2014, br. 24, str. 425-435.

¹¹ Wim van Meurs (Ed.), *Prospects and Risks Beyond EU Enlargement, Southeastern Europe: Weak States and Strong International Support*, Opladen, 2003.

the influence of the Third Reich, and it paved the way to the destruction of the Jews during the Second World War. Three years after the war, Yugoslavia recognized the State of Israel, but after the Six Day War, the Yugoslav press had followed state policy and reflected bias against the State of Israel and gave support to the Arab states. So, step by step, anti-Semitism knocked on Yugoslavia's door, and it was colored by the communist foreign policy. The Holocaust became taboo, because, while the communists never denied crimes committed by the Nazis, and often used them as justification for the preservation of their totalitarian rule, they often ignored or distorted the tragedy of European Jews. The millions of Jewish casualties were often subsumed as losses incurred by their own nations. Even beside that fact, until the Six Day War, unlike in many other parts of Eastern Europe, in Yugoslavia the communist authorities took a benevolent stance toward the commemorative activities initiated by the Jewish community. Even though the dominant ethos of "brotherhood and unity" among Yugoslav nations demanded civilian losses to be "de-ethicized" and subsumed under the broader category of "Yugoslav victims of fascist terror", the Jewish community was given some leeway and was allowed to commemorate Jewish victimhood in a more public way. The construction of the five monuments in 1952, a project for which state authorities provided both moral and financial support, epitomizes this lenient attitude of Josip Broz Tito's regime.

The restructuring of the political life after the fall of communism and the establishment of parliamentary democracies restored civil liberties, but it also brought to the surface long-suppressed ethnic-national animosities. So, anti-Semitism was revived, of course, as a convenient instrument of domestic nationalistic politics. Many of the newly established nationalist groups were former leading communist officials, including secret police agents, eager to retain their power and privileges. Also, a part of the intellectual elite gave support to these nationalist ideas which includes different anti-Jewish conspiracy theories.

Since the abolition of the "old nationalists" in the 1990s (Serbia abolished the first generation of the Serbian national leaders and partially the Chetnik movement and Croatia abolished the first generation of Croat nationalists and tried to forget the Ustasha crimes while remembering the partisans crimes) the anti-Semitic manifestations occurred more and more frequently. This anti-Semitism only functioned among the cultural and political elite as a symbolic tool for establishing a political identity, and not as an ideology directing political action.

Contrary to that, some historians, not only from Croatia and Serbia but from other Western Balkan countries too, linked the Holocaust to a war campaign that was guided against their nations. In that sense, they used the Holocaust as a tool for receiving international help for their political cause. For example, some Albanian

historians, like Ana Lalaj, linked the Holocaust to Serbia's ethnic-cleansing campaign against Kosovar Albanians in 1999, when she concluded "the Nazi Holocaust against Jews and the Serb ethnocide against Kosovars are two parallel ideologies and practices that differ only in time."¹² Bosnian authors of history textbooks did the same. They abused the fact that genocide was committed in Srebrenica in 1995, and set up a thesis by which Bosnians were many times the victims of genocide during the entire 20th century. When they wrote about the Kingdom of Yugoslavia in school textbooks, they claimed that "beside genocidal policy towards the Muslims, the regime dealt cruelly with the Croatian politicians which were advocating for a federal government"¹³ forgetting that the Muslim politicians in that "genocidal creation" had their high representatives from the Yugoslav Muslim Organization in several governments, and that their politicians in the parliament voted for the first constitution (Vidovdan constitution) of that country. Just as they are not objective when dealing with their past in the Kingdom of Yugoslavia, Bosnian authors disregard facts from their own past during the Second World War. Writing about the history of their people in the period from 1941 up to 1945, they forget that one part of the Bosnian politicians gave their support in establishing the NDH and that they actively participated in the acts of the Ustasha government. Pushing aside the mentioned historical truth, Bosnian authors have accused the NDH government offostering a genocidal attitude towards the Bosnians, because "they wanted Bosnian Muslims to be simply identified as Croats (which was actually just one form of genocide committed over the Bosnians)"¹⁴, while forgetting that a large number of Bosnians joined the Ustasha army, and they also formed the "Handzar" division which had an active role in the genocide against the Jews and Serbs. It is evident that the mentioned historians were wailing only over the fate of their own people, exaggerating their own losses, while minimizing everyone else's, while also trying to change the history of the Holocaust on the territory of former Yugoslavia.

From the nineties, it should be known that, many Croat and Serbian historians tried to portray the Holocaust as being the result of the actions of German Nazism or of Hungarian or Italian fascism. Croatian authors tried to minimize the Ustasha genocide as the Serbian authors tried to clean the ugly face of the Chetnik movement and Milan Nedić's fascist puppet government from its war crimes and collaborationist past.

Because of that, a number of Croatian historians are still disregarding the genocide committed against the Jews and Serbs, trying to show a benign picture of

¹² Ana Lalaj, "Rasti i hebrejve dhe humanizmi i popullit shqiptar," *Studime Historike* 3-4, 2004, p.183.

¹³ M. Imamović, M. Pešić, M. Ganibegović, *Historija za 8. razred osnovne škole*, Sarajevo, 1996, str. 62.

¹⁴ M. Ganibegović, E. Durmišević i M. Pešić, *Historija-Povijest za 8.razred osnovne škole*, Sarajevo, 2001, str.

the Ustasha regime during the Second World War. While on one hand they admit to the existence of Jasenovac (however not the massive crimes committed in it, they claim that in it “there were mostly captured Serbs, Jews and Roma, as well as Croats who were supporters or participants of the Partisan movement”), on the other hand, regard the cultural politics in NDH as flourishing stating that “in the cultural life of Croats there was a bigger freedom, which could be seen through the renewal and the flourishing of Croatian cultural institutions, publishing industry and development of arts etc”.¹⁵

In Serbia, guided by nationalist ideas, the Party-supported official “historians” which portrayed the Second World War occupied Serbia as a country that not only prevented the Holocaust, but also gave haven to thousands of foreign Jews.

But the truth was different, as the political situation in the NDH and occupied Serbia during the Second World War.

In the Independent State of Croatia (NDH), by December 1941, according to the data Pavelic gave to count Ciano, the total number of Jews was reduced from 45000 to 12000, and that was only the beginning of their eradication.¹⁶ In the NDH synagogues were ransacked, and then burned, with some, like the Synagogue in Banja Luka, redesigned as a brothel for German and Ustasha soldiers.¹⁷ Under the Ustasha guidance, the terror over the Jews, Serbs and Roma gained an increased swing in mid-1941, and then culminated by the beginning of 1942.¹⁸ In this period of mass arrests and executions by firing squads, followed all the way by propaganda, set to create an image of Jews and Serbs as enemies of the Croatian state, only a small number of Jews remained free while tens of thousands of Serbs lost their lives. After some calmness, which lasted till the spring of 1943, the rest of the Jews were arrested and only around 5000 Jews survived the Holocaust in the NDH by fleeing to the Italian occupation zone, or by joining the Partisan movement. The final account was that an estimated 85% of the Jewish population in Croatia was killed. The exact number of the Jewish victims who perished in genocide in the region of Yugoslavia will

¹⁵ Miljenko Miloš, *Povijest novoga doba, udžbenik povijesti za 8.razred osnovne škole*, Znanje, Široki Brijeg, 2006, str.119,120.

¹⁶ Državni arhiv u Zagrebu (State archives in Zagreb), fond broj 252, kutija 1, str. 58, 60.

¹⁷ ARS, Izveštaj, javna berza rada, (Report from the Public Labor Exchange – Banja Luka) Podružnica Banja Luka, br.(no). 215, od (from) 3.10.1945, Upućeno Okružnoj upravi javnih dobara, Banja Luka.

¹⁸ ARS, Ethnic cleansing is completed with absolute success – in part due to the liquidation of Jews in local communities, and partly due to deportation to concentration camps until 1942. For a typical example see the reports: Kotarska oblast Banja Luka Broj 7879/42, Kotarska oblast Ključa Broj 2773/42, Kotarska oblast Priedor Broj 4158/42, Kotarska oblast Sanski Most Broj 3576/42.

¹⁹ J. Koš, „Nezavisna Država Hrvatska: Osvrt iz današnjice“, in the anthology *Holokaust, ljudska prava i obrazovanje* (priredio Ognjen Kraus), Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2006, str. 45.

remain unknown even if historians calculate about 60000 dead¹⁹ while hundreds of thousands of Serbs in NDH were killed and tortured in concentration camps.

In August 1941, several concentration camps were set up and systematic roundups of Jewish men were carried out in Serbia and Banat. In October some 4000 Jewish men were shot by the Germans. Women and children were interned at the Sajmiste, also known as Semlin Judenlager, a camp near Zemun, and in the summer of 1942 more than 6000 of them perished in mobile gas vans. Between late March and early May 1942, all the Jews interned at the Semlin Judenlager were killed in this way.²⁰ By August 1942 the Nazis had achieved the goal of the Final Solution in Serbia and declared Belgrade to be the first major city in Europe to be free of Jews.²¹ The Holocaust that happened in Serbia, which includes about 10000 Jews who were killed in Serbian concentration camps, was ignored in publications, including textbooks. Sooner or later, places of suffering and death such as Banjica, Semlin or the camps in Niš and Šabac, which were neglected since the late 1980s, will once again become topics of historical interest. In short, the entire anti-Semitic propaganda in Croatia and Serbia between 1941 and 1945 was directed toward one goal – the elimination of the Jews. The propaganda was supposed to incite and justify the apprehensions, deportations and massacres which started in June 1941.

However, as in Croatia so in Serbia, the majority of the politicians have remained aware of the international commemoration of the Holocaust, as well as, unfortunately, the possibility of its political exploitation in regards of getting international attention, compassion and eventually, support. No matter how tolerant the Serbian and Croatian leading politicians are of the ever present anti-Semitism, the terms “Holocaust” and “genocide” were used to win propaganda wars. Thus, two pictures were created. One for the home audience, in which anti-Semitism could occur, and one for the world audience, in which the suffering of one’s own people was equated to that of the Jews.

However, the reality was different.

It is a fact that the demise of communism and the disintegration of the one-party system in ex-Yugoslav countries opened the way to democracy and a market economy. But, in the same time, it has been marred by political instability, economic chaos, wars and social unrest. The vacuum created by the collapse of the communist order has been, for the most part, infected by virulent nationalism. These condi-

²⁰ Jovan Byford, “Shortly afterwards we heard the sound of the gas van”: Survivor Testimony and the Writing of History in Socialist Yugoslavia, *History and Memory*, Vol. 22, No. 1. Spring/Summer 2010, p.6.

²¹ Zlatko Loventhal (ed.), *The Crimes of the Fascist Occupation and their Collaborators against Jews in Yugoslavia*, Belgrade 1957, pp.1-53.

tions have been marked by the reemergence of anti-Semitism. Forty five years after the end of the Second World War, the civil war in the former Yugoslavia and open anti-Semitism in Croatia and Serbia had a major impact on the Jewish community again. The main source of anti-Semitism can be found in the attitude adopted by the governments and societies of the ex communist countries in FRY toward the murder of their Jewish populations during the Second World War that can be taken as the current anticommunist reaction which naturally seeks to rehabilitate their image of fascist and Nazi collaborators. It aims to show that because communist governments suppressed both the actual existence and memory of prewar right-wing nationalist political formations for over forty years by tarring them as fascists and Nazi collaborators, the current anticommunist reaction is trying to “clean” their nationalistic roots from the murders and war crimes. Because, that image has been damaged by association with the slaughter of Jews, they try to deny the complicity of local nationalists in the killings or by denying the fact of the killings altogether. Beside that fact, we were also faced with the rise of anti-Jewish discourse in Serbia and Croatia which was self-absorbed, focused solely on the victimization of Serbs (and sometimes other Orthodox peoples) or Croats (and sometimes other Catholic peoples) in the hands of the imagined international Jewish conspiracy.²² In the past twenty years or so in Serbia and Croatia anti-Semitism has not existed as an isolated phenomenon; it should therefore be sought in the radicalization, intolerance and xenophobia permeating politics and society as a result of a disastrous, destructive policy. In view of the traditional perception of the Jews as always the “others” and foreigners, anti-Semitism in Serbia and Croatia may, in a broader sense, be interpreted as a problematic attitude to differences rather than as a purely anti-Jewish ideology, practice, or discourse.²³ While anti-Semitic writings appeared in both countries, anti-Jewish manifestations were more prevalent in Croatia at least because of the two facts: first, the most serious anti-Jewish incidents in Croatia took place on August 19, 1991, when the Jewish Community Center in Zagreb and the Jewish cemetery were bombed. The bombing, committed by right-wing Croat extremists, was condemned by many segments of Croatian society and by President Tuđman²⁴ and second, Croat president Tuđman was the author of the highly controversial book which questioned the number of Jews killed in the Holocaust. His main objective was to minimize, if not totally deny, the role of the Croat Ustasha

²² See Darko Gavrilović, Contemporary anti “Semitism in Croatia and Serbia and Urgence for Stronger Con-nections Between Holocaust Education and Human Rights Education, Serb-Croat Relations in the 20th century, Novi Sad 2013.

²³ Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Anti-Semitism in Serbia, Belgrade, November 2006, p.4.

²⁴ Randolph L. Braham, Anti-Semitism and the Holocaust in the Politics of East Central Europe, in R.L. Braham, Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Easter Europe, Columbia University Press, New York 1994, p.27.

in the mass murder of Serbs, Jews and Roma, especially, in the Jasenovac concentration camp.

During the Second World War the Jews were seen as the prime target on the territory of the former state. In the wars of the late 20th century, while the Jews experienced no threat of mass eradication on account of national and religious orientation, they were still victims of a great deal of verbal and physical assault, and especially the victims of a media lynch manifested in freely expressing various ideas concerning world-wide Jewish conspiracies, which prompted the Jews to leave this region again, and seek refuge somewhere in the West or in Israel. Observing the influence of the two wars on the Jewish population on the territory of former Yugoslavia, a conclusion imposes itself that they were not waged as purely ethnic, ideo-logical or religious wars, but they were embroidered with anti-Semitism which had, in the cruelest way possible, exploded in 1941. And so, the Jews, because of both communistic ideology, and the raw newly-awakened ethnic nationalisms by the end of the 20th century, were left outside the scope of interest in regards to the Holocaust education. In fact, neither Serbia nor Croatia introduced that form of education in their schools, not even today, considering the gravitas of the historically unique mass crime committed on our territories. Yet, these two states give it almost no significance. When modern Croatia and Serbia were formed (or the Federal Republic of Yugoslavia, to be exact, comprised of Serbia and Montenegro) their state narratives primarily pointed out the tribulation of their own peoples, whereas the Jews were only casually mentioned, or were not mentioned at all. Apparently, there was a lack of sustained institutional effort to incorporate shameful facts concerning the murder of Jewish co-citizens into curricula and textbooks. Usually, in the history textbooks domestic Holocaust was forgotten or just mentioned in a sentence that it happened, with a few more lines describing what happened to the Jews elsewhere in Europe. While national communities in Croatia and Serbia remembered their own victims, the Jewish communities and their culture were mostly erased from collective memories and identities in textbooks.

Another terrible irony happened. From 1941 to 1944, a part of the Croatian and Bosnian Serb population was targeted with genocidal aggression by the Ustasha regime. Approximately fifty years later, Serbian paramilitary units conducted wide scale ethnic cleansing and genocide in Bosnia and Herzegovina. As the units of Bosnian Serbs, as well as the Serbian paramilitary units committed various atrocities, the media was filled with justifications that claimed that the Serbian people were entitled to defend themselves from those who committed genocide over their own ancestors, almost half a century ago. And so, the cry in the media "in the name of the defense of Serbdom and the Serbian lands, may history never repeat itself" really became a cry of atrocity and oppression over other peoples. In that way, collective

memories of past victimization and cynical manipulation of Serbian nationalist leaders provided a moral cloak for some of the bloodiest acts of European state-building since 1945. So, it became clear that using the Holocaust as a lens through which to understand Serbian history and contemporary events proved an extremely useful nationalist strategy. It fed into pre-existing political myths of victimization and loss, while tapping into a growing public awareness of the Holocaust and its significance. It is obvious that the dissolution of Yugoslavia allowed anti-Semitism, xenophobic nationalism, brutal ways of using the tragedy of the Holocaust and ethnic rivalries to resurface with a virulence which is often reminiscent of the Second World War era. Nationalist extremists or simply those manipulated by the Holocaust tragedy openly adopted the ideological tenets of the anti-Semitism long practiced by their counterparts in the West. What made matters worse is that the political elite gave its approval to incorporate that type of mortal hatred into the history textbooks.

Because of all that had been said, the need arises for a wider application of the Holocaust education. In our region, this form of education is not only crucial because of the fact that more than seventy years ago a nation had almost utterly been wiped out, but because one part of both Serbian and Croatian people in the nineties expressed the same desire to annihilate one another, as well as to express, alongside the national hatred, an anti-Semitic mood. Since Holocaust education in its methodology and in its techniques possesses the knowledge and the ability to, in an all-around and objective way, refine this catastrophic chapter in human history, and to extract from it the conclusions which lead to one universal conclusion that this “must not happen again”, it is necessary to implement the aforementioned mode of education in the region of ex-Yugoslav countries, because its peoples have demonstrated the exact opposite, the readiness to “repeat history”. Due to that, Holocaust education must be included.

Because of this, Holocaust education must provide more direct references to the context of this event in the curriculum, which requires pupils to, ‘discuss injustices practiced by the Nazis and Fascists but also their own national collaborators’, and refer to ‘Human Rights violations’ and ‘atrocities against minorities and conquered nations’.

Because Holocaust education is also partially contingent on local historical concepts and narrative traditions, in accordance with it, future ex-Yugoslav countries curriculums should call for the pupils to “compare the phenomenon between Fascism and Nazism and what took place in Yugoslavia not only in the Second World War but also in the Yugoslav wars during the nineties’, and refer to ‘Nazi doctrines and nationalist doctrines’, ‘loss of human life’, the ‘comparative study of various genocides’, and ‘stages of genocide’ including Second World War genocide over the Jews, Serbs and Roma, and Yugoslav war crimes committed from 1991 to 1999.

So, even if the Holocaust is located most frequently in the history curricula in the context of the Second World War, it is important to put it also, in the case of the ex-Yugoslav region, in the context of the issue of 'Human Rights' or 'Human Rights violations', thus forming a part of teaching social studies or, more rarely, ethics education and philosophy.

The discussion of the Holocaust and comparison with mass murders in the Yugoslav wars among the people who have recently experienced mass atrocities, or in which little discussion of the event has hitherto taken place, is an effective way of broaching local persecution indirectly while avoiding the conflict which a direct discussion of the issues might provoke. We should have in mind that one thing should not happen - by defining crimes committed during the Holocaust as 'genocide' and defining local crimes euphemistically (as 'cruel acts', for example), some textbooks in the region of former Yugoslavia play down the moral and legal repercussions of crimes committed locally. The Holocaust should not be used as a 'measure' or 'benchmark' of the putatively and relatively minor significance of local persecution during the Second World War or in the Yugoslav wars during the nineties, by which attention is detracted from those responsible for comparable crimes. Also, there is a need to see the character of modern anti-Semitism, a wide-spread social movement encompassing large masses and equipped with all the methods and devices of organizing masses which set themselves the goal of destroying the Jewish people on an international scale and compare it with mass crimes and genocide that happened in the wars in the ex-Yugoslav countries.²⁵

Because of this, it is important to incorporate the Holocaust education in the educational system in the region as well as to make the link with Human Rights education. While Human Rights are frequently mentioned in day-to-day life in the region, they are not addressed in history textbooks in such a way that pupils learn to fully understand what Human Rights are and how to implement them. So, by using the knowledge of Holocaust education local policymakers have to include a section about the history of Human Rights, including their origins, legal stipulations, their violations and attempts to implement them, while acknowledging the specificities of the historical discipline, which strives to foster understanding of the entire spectrum of past human endeavors, including heroism, altruism and humanism, but also conformism, thoughtlessness, exclusion, violence and cruelty.

This assessment of conceptual and narrative trends might provide an opportunity to reassess Daniel Levy and Natan Sznaider's contention that the Holocaust

²⁵ Boaz Cohen, *Israeli Holocaust Research, Birth and Evolution*, Routledge, London-New York, 2013, p.70. 26 See N. Sznaider, D. Levy, *Erinnerungen im globalen Zeitalter – der Holocaust*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2001, p.150.

is a mainstay of moral universalism.²⁶ Finally, we are presenting the following recommendations which are designed to be used by educational policymakers, politicians, researchers, textbook authors, and NGO educators, and generally all who are involved in education, concerning the Holocaust and Human Rights as well as with creating regional stability policy.

First, it should be known that moral, philosophical and legal ‘messages’ may indeed be implicit in accounts of history, but this is not their primary function. The primary function of the Holocaust education as part of regional security policy, while hardly to secure democracy or directly prevent further genocides, should be to help young people acquire knowledge and understanding of this complex event and to be more aware of what one may need to avoid in order for similar events not to happen again.²⁷

In accordance with this, Holocaust researchers and scholars from different countries met two times (in 2013 and 2014) during Croatian-Serbian meetings of scientists and politicians in Golubić, in Croatia. That is when they took the chance to recommend to the politicians that were present their thoughts on how important Holocaust education is on the territories of Croatia and Serbia. The participants came out with a sincere belief that this kind of education can help in raising the level of tolerance towards minority groups in the region, and it can also increase the sentiment of the importance of respecting the dignity of each individual. The idea of these two Holocaust working sessions was to familiarize participants with new educational materials, methods and strategies of teaching and research about the Holocaust as well as sensitize them to the dangers of prejudice, discrimination, racism and anti-Semitism. In fact, Holocaust researchers came out with the statement that the Holocaust provides one of the most effective subjects for examining basic moral issues. A structured inquiry into this history yields critical lessons for an investigation into human behavior. It also addresses one of the central mandates of education in Europe, which is to examine what it means to be a responsible citizen.²⁸ The participants’ intention was to create a common ground for Croat and Serbian scholars and educators to share the ideas and strategies with other colleagues from abroad. Moreover teaching of the Holocaust is connected with the defense of minority rights as the Holocaust, among other things, was also the result of how European national states and societies transformed the Jewish population of their countries into a minority which had no rights and had to be excluded.

²⁷ Falk Pingel, *Sicher ist, dass... der Völkermord nicht mit Hitler begann und leider auch nicht mit ihm endet*. Das Thema ‚Völkermord‘ als Gegenstand von Unterricht und Schulbuch, V. Radkau, E. Fuchs and T. Lutz (eds), *Genozide und staatliche Gewaltverbrechen im 20. Jahrhundert*. Innsbruck, Studien Verlag, 2004, pp.98-113.

²⁸ <http://www.ushmm.org/educators/teaching-about-the-Holocaust/why-teach-about-the-Holocaust> (visit 10/08/2014)

Because of this, the following suggestions were emphasized, which at the same time represent the essence of the importance of this type of education in the context of leading the policy of regional stability on the territory of the Western Balkans:

1. To confront dark pages of own history, overcome fear.
2. To implement good practices; letters to ghetto, letters to former Jewish inhabitants, learning about the absence of people who contributed to the country's history and culture.
3. To connect Human Rights education and Holocaust education through the NGOs and their educational programs.
4. To encourage the participation of educators and academics at antiracist festivals-to speak about the Holocaust as a subject for an examination of basic moral issues.
5. To focus on the special need to maintain minorities in cities where they are living now, and teach the majority about tolerance based on the examples given by the Holocaust.
6. To reach out to organizations, e.g. schools, centers, NGOs, etc. to develop a network in order to support our efforts to teach about the Holocaust and link it with Human Rights
7. To develop education seminars for teachers about Holocaust education and Human Rights education.
8. To be prepared and educated enough to recognize the dangers of widespread prejudice, discrimination, racism and anti-Semitism spread by the media during critical historical periods.
9. It's crucial to teach about social, political, economic, ideological procedures in history through case studies, paradigms and primary sources (as the discourse of newspapers).
10. In order to effectively fight ideological manipulation or propaganda²⁹ through press and mass media, we need to educate people to identify and recognize this manipulation when they see it; to enhance their ability to read between the lines, to be aware and to recognize when they are being manipulated.
11. When we teach about massive crimes in history and especially when we teach about the Holocaust it is necessary to explain what the reasons were behind the facts; there are many historical, social, religious, political, and economic factors,

²⁹ As far as the war period is concerned the term is used in its main negative connotation by association with its most manipulative examples (e.g. Nazi propaganda used to justify the Holocaust). See Jeffrey Herf, *The Jewish Enemy: Nazi Ideology and Propaganda During World War II and the Holocaust*, Harvard University Press, 2006. For the examination of other periods we can use other terms (disinformation, evangelism etc), in order to be more accurate.

structural causes that cumulatively can result in massive crimes and that led to the Holocaust (Fascism, Nazism, its anti-Semitism and its anticommunism, racism, economic crisis (poverty), aryanization of Jewish properties, nationalism, boundaries revision, ethnic cleansing). In order to prevent similar situations in the future, we have to gain awareness of the complexity of the subject and a perspective on how a convergence of factors can contribute to the disintegration of democratic values.

12. It is important to be aware of the fact that when there is war, when there is economic or political crisis and when society and people are under pressure, then the rise of the demonization of the other emerges most frequently from previous stereotypes, stigmatization, scapegoating, and dehumanization - "often of minorities. All of the above are common practices that may end in the use and the intensification of violence. And once war starts, civilian casualties are almost a guaranteed certainty.

13. In every society it is important to find through the key areas of education, culture and institutions, common ground between different people, similarities and the fruitful contribution of every other to the society. We have to always think about who loses and who benefits from divisions among oppressed people. Those in power profit in many different ways while those who lose are ordinary people on both sides. In the end we all lose when whole generations are denied the right to develop and contribute their gifts to the rest of the human community.³⁰

FINAL THOUGHTS

Finally, we can conclude that the lack of cognizance as well as a wider political and social will to take a critical look at the phenomena of anti-Semitism, xenophobia, racism and intolerance, etc., which are the concomitant of nationalism, deprives Serbian and Croatian societies of a chance to reconstitute itself into a democratic, tolerant and, above all, auto-reflexive society ready to accept difference as such, instead focusing on its own continuing frustrations or making assessments in terms of its own needs. If these states want to go further to the democratic world they have a duty to pass on recognized and legitimate cultural achievements to following generations.³¹ It is equally valid that a society passes on both its own and its ancestors cultural failures to the following generations. The history of the Second World War and the Holocaust gives many examples of moral dilemmas, hostile attitudes and violence, norms and values that challenged the basic conditions of human existence and the development of civilization.

³⁰ <https://carolahand.wordpress.com/tag/finding-common-ground/> (visit 11/9/2014)

³¹ Paul Ricoeur, *Pamięć, historia, zapomnienie*, Universitas, Kraków 2006, p.82w

Because of that, this type of education must not be presented simply as a story that happened to the Jews in the past, committed by some “bad people that are no more”. Holocaust education should awaken the civil and democratic conscience of Croatia and Serbia, and not just be a buried memory of former victims. If it becomes a woken conscience, then it shall become the guide-line in the future on which wars on the territory of former Yugoslavia shall not be waged again.

Lichnof. 177(497.11+430)

Claudia Lichnofsky

Georg Eckert Institute

COMING TO TERMS WITH THE PAST, AND EDUCATIONAL MATERIALS FOR COMBATING ANTI-SEMITISM IN GERMANY AND SERBIA

Abstract

Differences in perceptions and ascriptions of perpetrator and victim status after the Second World War mean that the experience and practice of teaching about the Holocaust in Germany differs in key respects from teaching about it in the countries that formerly constituted Yugoslavia. The division between those who are victims and those who suffered is not as clear in the latter case as in that of Germany, where a freely elected party, with massive support from the general population, under no external duress and meeting little resistance, persecuted Jews and other groups.

This said, one inescapable similarity between post-war Yugoslavia (after both the Second World War and the wars of the 1990s) and post war Germany is the imperative placed upon the post-war society to come into terms with its the past.

Key Words

Anti-Semitism, Jews, history, teaching, Germany, Serbia

The process thus undergone in Germany, which despite its manifold shortcomings is often regarded as a positive example of its kind, can be examined via the analysis presented in 1959 by Theodor W. Adorno, a philosopher and sociologist from a Jewish family who went into exile in the US in 1933 and worked there with Marcuse and Horkheimer. After his return to Germany after the fall of Nazism, he taught at Frankfurt University's Institute of Social Research, of which he became head in 1958; the main concern of his work became Auschwitz. His theory is based on psychoanalysis, Hegelian dialectics and Marx'theory of capitalist and bourgeois society. His lecture on 'Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit?' (What does coming to terms with the past mean?) was broadcast in the radio in 1959 and first published in German in 1977 in *Gesammelte Schriften*, vol. 10.

Vergangenheitsbewältigung: The German case

One of the key points Adorno makes in his lecture on *Vergangenheitsbewältigung* is that in everyday speech in German, such a "reappraisal" of or "coming

to terms” the past¹ implies the drawing of a line under it, considering it as finished; in Adorno’s view, the German population sought to free itself from the shadow of National Socialism.² Adorno discusses the “guilt complex” held by Germans at this time, which, in his interpretation, they perceived as a constructed collective guilt; the use of this psychiatric term, he continues, suggests that these feelings are essentially pathological.³ A study conducted by Adorno’s Institute for Social Research revealed “that recollections of deportations and mass murder were described using saving expressions or euphemistic circumlocutions, or that a vacuous sort of discourse formed around these memories – the universally accepted, almost benevolent expression ‘Kristallnacht’, used for the pogrom of November 1938, is evidence of this tendency”.⁴ It was common among the generation which witnessed National Socialism and the Second World War to claim they had not known what had happened to their Jewish neighbours, or, if they had known, to deny or minimise the events or offset the Allies’ bombarding of Dresden against Auschwitz. Adorno regards these reactions and counteraccusations as inhumane attempts to justify what had happened, which ultimately lead to victim-blaming due to the difficulty in accepting that such atrocities were inflicted unprovoked and undeserved. Adorno further observes that the refusal to discuss Auschwitz appeared to stem from an unwillingness to ascribe such a reputation to Germany.⁵

To Adorno’s mind, the reintroduction of democracy to Germany from above, by the Allies after the Second World War in a time of crisis – rather than at the peak of liberalisation and economic wealth, as had been the case for the establishment of democratic practices in other Western European countries – meant that Germans, rather than internalising its values, tolerated it for as long as everything went well, and that they had not genuinely come to consider themselves as agents of democracy. His view in this lecture is that Germans are not ready for democracy: “They make an ideology of their own immaturity”.⁶

Adorno states that we can only come to terms with the past when the causes of what had happened have disappeared.⁷ He goes on to name the primary cause of fascism in Germany in his view, the “authoritarian personality, which habitually thinks within the paradigm of power and powerlessness; rigidity and the inability to react; conventionality; conformist behaviour; lack of self-reflection; and finally an

¹ The terms Adorno uses here are *Vergangenheitsbewältigung* and *Aufarbeitung der Vergangenheit*.

² Adorno, Theodor W.: *What does coming to terms with the past mean?* Hartman, Geoffrey (ed.): Bitburg in moral and political perspective. Bloomington 1986, p.115.

³ *Ibid*, 117.

⁴ *Ibid*, 116.

⁵ *Ibid*, 116,117.

⁶ *Ibid*, 118,119.

⁷ *Ibid*, 119.

altogether deficient capacity for experience”.⁸ Adorno diagnoses a “collective narcissism”, encouraged by the National Socialist ideology which additionally gave a lot of people security and a sense of being cared for, which was damaged by the downfall of Hitler and partially repaired by the economic growth seen after the Second World War.⁹

Adorno considers the capacity for critical self-reflection to be contingent upon a knowledge of Freudian psychoanalytic theory, and is of the view that mass psychoanalysis would be helpful to German society; he envisaged a therapeutic effect from psychoanalysis influencing Germany’s intelligentsia, if it were to do so. Adorno does not believe that encounters between Germans and Israelis will help to defeat anti-Semitism because anti-Semitism, in his assessment of it, has nothing to do with Jews and thus cannot be combated with knowledge of Jews.¹⁰ Prompted by this assessment, we will now go on to discuss the phenomenon of anti-Semitism. Anti-Semitism did not appear suddenly in the 1930s but has a long history in Germany and developed from anti-Judaism. It has different manifestations which still exist today – in Germany and Serbia.

Anti-Judaism and anti-Semitism

Anti-Semitism did not appear suddenly in the 1930s but has a long history in Germany, where it developed out of anti-Judaism. It has various different manifestations which still exist today in Germany, Serbia and elsewhere.

Anti-Judaism is the religiously based proto-form of anti-semitism. It has historically been most frequently observable within Roman Catholicism, but has also been manifest in the Orthodox Church. A central attitude of medieval Germany, it developed into a ‘modern’ anti-Semitism – on which we will comment further below - via Luther and had become established as such by the nineteenth century. Horkheimer and Adorno have defined it as hatred for Jews as adherents of the ‘wrong’ religion.¹¹ Anti-Judaism has given birth to a number of stereotypes around Jews, which have included allegations levelled at them of ritual murder, the poisoning of wells and the desecration of the host.

Modern anti-semitism, as hatred for Jews arising with and since the nineteenth century has been defined, has been referred to by Horkheimer and Adorno as a phenomenon of bourgeois society¹² and can be classified as one of the following:

⁸ Ibid, 120.

⁹ Ibid, 120,122.

¹⁰ Ibid, 127,128.

¹¹ Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W.: *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. [Dialectic of enlightenment. Philosophical fragments] New edition, Frankfurt a.M. 1969.

¹² Ibid.

first, nationalist or racially-based (German: *völkisch*) anti-Semitism, a hatred of Jews based on their perceived classification as a separate people, which first emerged in Germany at the outset of the nineteenth century and sought to separate the category of the 'German people' from others considered as being outside this group. This form of anti-Semitism served to promote calls for a German nation state in which citizenship would be defined via blood, in contrast to the French idea of the nation. Serbia likewise saw the emergence of this form of anti-Semitism in the course of the foundation of the Kingdom of Serbia. Racist anti-Semitism defines Jews as a 'counter-race'¹³, using Darwin's and Gobineau's theories; this form of anti-Semitism primarily existed in Germany from the beginning of the twentieth century onwards, but found few adherents in Serbia (Mihailović o.A.), although some proponents of it emerged there in the 1940s.

Eliminatory anti-Semitism is the form of anti-Semitism practised in Germany and its allied and occupied states during National Socialist rule. Its manifestation in Serbia was largely through the German Wehrmacht and ethnic Germans, with varying degrees of involvement in anti-Semitic acts by the Serbian population.¹⁴

Structural anti-Semitism, or anti-Semitic conspiracy theories, entail the projection onto Jews of power and the lust for power, as manifested, for instance, in the Protocols of the Elders of Zion¹⁵; these beliefs revolve around the notion that Jews control the world, including the stock markets, the media, Hollywood, politics and the economy.

Critical Theory and anti-Semitism

The school of Critical Theory founded by, among others, Adorno and Horkheimer can provide a solid basis for attempts to explain anti-Semitism. While its analysis is focused upon anti-Semitism in Germany, as the country in and proceeding from which it took its worst and most noxious forms, it can also be usefully applied to the phenomenon as it manifests in Serbia. In their *Dialektik der Aufklärung*, Adorno and Horkheimer claim that the economic purpose of anti-Semitism is to "conceal domination in production".¹⁶ They explain this assessment as follows: A worker, while he (or she) sells his/her labour in a factory, does not perceive that factory as the place of his exploitation; but instead, the sphere of circulation (such as the sphere of trade) as the power. The worker does not realise how little he

¹³ Ibid.

¹⁴ Sekelj, Laslo: Antisemitizam u Jugoslaviji od nastanka do drugog svetskog rata (1918-1941). [Anti-Semitism in Yugoslavia from the origin to the second world war] In: Nova srpska politička misao. Specijalno izdanje. [New Serbian Political thought. Special edition] 2002, pp. 75-92.

¹⁵ Horkheimer, Adorno, Ibid.

¹⁶ Ibid, 182.

actually gets for his wages until he is attempting to purchase products. In this way, the responsibility assigned to this sphere of circulation for the exploitation of the worker is a 'socially necessary illusion'¹⁷ whose role is to prevent a general critique of capitalism arising and keep the worker selling his labour. The argument continues that Jews are identified with the sphere of circulation as for a long period in history, permitted neither to own land nor to practise a trade, they had been firmly enclosed within it.

This explanation cannot suffice for Serbian anti-Semitism, as here Jews were not enclosed in the sphere of circulation, but were allowed to learn trades. However, they were primarily an urban population and only achieved equality with non-Jews before the law in 1888; this means that, for a long period in their history, the Jews of Serbia were neither farmers – which put them out of step with the Serb prototype – nor did they have access to administrative positions in the Kingdom. Despite these facts, the popular idea among Serbs that Jews are rich harks back to patterns of perception like those defined by Adorno and Horkheimer; it serves to distract people from the mechanisms of power and explain to them the changes with which they have been confronted in the modern age.

Adorno and Horkheimer have defined the relationship between power and the Enlightenment as a dialectical one, producing progress both in man's inhumanity to man and in the journey towards liberation. Anti-Semitic ideologies regard Jews as the negative principle as opposed to a variously defined positive one; while those subject to racism are told to go back where they came from, the anti-Semite desires to wipe Jews from the face of the earth. These ideologies spread widely within Europe during the period of Nazi rule and were put into action in large parts of Serbia by the German Wehrmacht, with varying degrees of active or tacit support from the local population.

In the view of Adorno and Horkheimer, anti-Semitism represents a form of the sublimation of unmet needs and manifests a sense of satisfaction that others are in no better position than one oneself. An anti-Semite projects his or her own desires for wealth and prosperity onto Jewish bankers, a process whose power to tip the societal balance is particularly marked in periods of crisis and uncertainty about future prosperity for the entire population; the situation in Serbia since the beginning of the 1990s is an example of such a state. In this process, the economic wrongs suffered by an entire class are blamed on the Jews. Historically, Jews were excluded from the status of members of the peoples of Europe. As representatives of the urban bourgeoisie, they brought progress to rural areas via trade; in Serbia, a traditionally agrarian society with sharp contrasts between the urban and rural spheres, they thus

¹⁷ Ibid, 183.

became an object of enmity for Orthodox farmers, being perceived as endangering the established order of their lives.

Religious anti-Semitism in Germany and Serbia

Due to the fact that the membership of ‘the community of blood’¹⁸ in Germany, and of the people of Serbia, was drawn from Christian believers, anti-Semitism with religious roots has been a factor in both countries. The Serbian Orthodox church, unlike Roman Catholicism, associates its faith with its people, enabling such a religious construction of the rejection of Jews; in a similar way, German Protestantism tended to support the exclusion at the heart of anti-Semitism. A general problem in Christianity is the fact that the claim of the abstract God of the Jewish faith to have become incarnate in Jesus has lessened the terror of the absolute because it has enabled humanity to perceive itself in God.¹⁹ In this way, the subject becomes a form of surrogate faith, which, in Adorno and Horkheimer’s view, creates room for racist ideologies.²⁰ As we have indicated above, anti-Semitism contains elements of the projection of one’s own powerlessness, and desire for power, onto the Jews. As the one afflicted with paranoia constructs the world around him or her in accordance with his or her blind purpose, so do anti-Semites long privately for what they publicly denounce and project onto Jewish people. This is a pattern which becomes evident in the conspiracy theories which arose in Serbia and which we will discuss in the course of this essay.

After 1945, so argue Adorno and Horkheimer, anti-Semitism became able to dispense with Jews owing to its development into a closed-circuit world view which plays out in the context of fixed patterns of thought²¹ which they refer to as ‘ticket thinking’ and which are evident in Serbia in the East-West opposition prevalent there. The theory developed by Moshe Postone progresses from and goes beyond this starting point to offer an explanation for the hallucinatory perception that Jews are the powers behind capitalism and communism alike. In so doing, Postone refers to Karl Marx’ idea of the fetish, which he initially developed in relation to produced goods and which is at the heart of his analysis of capital. Commodities have a ‘dual character’, their value and their utility value, which translates into money and the commodity itself. Money appears as the manifestation of the abstract, yet in reality it is not the cause of these societal relationships, but rather their expression. The fetish emerges in the appearance of relationships within capitalist society as an opposition

¹⁸ Ibid, 185.

¹⁹ Ibid, 186.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid, 210.

between the abstract and the concrete, with the latter being perceived as 'natural' and industrial capital as the continuation of 'natural' manual work, in contrast to the 'parasitic' character of financial capital (Postone 1988, pp. 249-250). National Socialist rhetoric made reference to this constructed opposition between creative and acquisitive capital, 'schaffendes' and 'raffendes' Kapital.

Jews, rather than industrial capital, were the most suitable objects of blame for the consequences of the Industrial Revolution and the transition to the modern age while it was unfolding. The rapid expansion of the latter took place simultaneously with the political emancipation of the former; Jews thus found entry into the emergent middle classes and their numbers increased in particularly those professions and spheres of public life which were extending their reach and were strongly associated with the new form into which society was seeking to develop. This notwithstanding, bourgeois society is as familiar as other societal forms with the division into the abstract (political) state and concrete (bourgeois) society, and with the splitting of the individual into an abstract citizen and a concrete person with a private life. In Germany, the nation as a concept was never abstracted from bourgeois society, but always remained a concrete concept by virtue of shared language, history, traditions and religion.²² The Jews were the only population group in Europe to fulfil the idea of citizenship as a politically abstract concept; while they belonged to the nation in an abstract sense, they rarely did so in any concrete way, and their national citizenships were widely spread within Europe.²³ Uncanny powers were ascribed to them: the power, for instance, to kill God, unleash the plague, institute capitalism and socialism alike, and dominate the world. It is such attribution of power that differentiates anti-Semitism from racism; the racist considers the 'subhuman' object of his or her antagonism and derision to be powerless. By contrast, the power ascribed to the Jews is regarded as great and difficult to control, its sources as occult and conspiratorial: "The Jews stand for an extraordinarily powerful, incomprehensible international conspiracy"²⁴. This, alongside the identification of the Jews with the abstract, is a notion to be found in Serbia as in Germany; in the former, there is additionally an essentialisation of the Serbian people, with their unified language and faith; it is a form of anti-Semitism which continued here after the end of the Second World War.

²² Postone, Moishe: *Antisemitismus und Nationalsozialismus*. [Anti-Semitism and national socialism] In: Diner, Dan (ed.): *Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz*. [Break of civilisation. Thoughts after Auschwitz] Frankfurt a.M. 1988, 259.

²³ *Ibid*, 253.

²⁴ *Ibid*, 254.

Conspiracy theories and anti-Semitism in Serbia until after the Second World War

Racially-based anti-Semitism was popularised in the Serbia of the 1930s by the bishop Nikolaj Velimirović and by the Zbor party founded in 1935 by Dimitrije Ljotić, which held pro-Nazi and pro-fascist beliefs and published various anti-Semitic pamphlets and books.²⁵ Velimirović believed that Jews were behind a wide range of phenomena, many of them as far opposed as imaginable: democracy, strikes, socialism, religious tolerance, atheism, pacifism, general revolution, communism and capitalism. His evangelist 'Bogomoljacki' movement within the Serbian Orthodox church brought to Serbia the anti-Semitic notions of Ford, who suspected Jews of being the forces behind socialism and Freemasonry. Velimirović viewed small, non-Orthodox Christian churches as the fruit of Jewish and Masonic influences within Christianity whose aim was to destroy Orthodoxy.²⁶ The Serbian Orthodox church believed that Jews were at the root of the 'world's three great evils: communism, capitalism and Freemasonry'.

Velimirović's ideas also contained traces of religious anti-Judaism; he continued to believe that the Jews had killed Christ and were conspiring against Christian Europe (Byford 2006). His proclamation that the Serbs had Aryan blood, Slavic surnames, Serb forenames and Christian hearts reflected racial theories.²⁷ The Slovenophilia which arrived in Serbia from Russia at the outset of the nineteenth century and made reference to German Romantic thought experienced a renaissance at this time, attaining particular popularity among Orthodox clergy, including Velimirović, who posited an opposition between the degenerate West (*truli zapad*) and the superior culture of the Slavs.²⁸ The Western values thus categorised as corrupt and debased were the same ones frequently attributed to Jews; in this way, anti-Western sentiment and anti-Semitism overlapped and complemented one another.

Dimitrije Ljotić accused the Jews of seeking to eradicate the white race, with Bolshevism as the eastern variant of their master plan and European plutocracy the Western version. In his view, the Jews had torn the people apart through the political parties inherent to democracy and caused its disintegration through the omnipotence of Jewish capital, as manifest in banks, trade and industry, and through communism. He perceived Jews as being behind the French and Russian revolutions

²⁵ Byford, Jovan: *Teorija zavere. Srbija protiv "novog svetskog poretka"*. [Conspiracy theory. Serbia against the „new world order“] Belgrade 2006, 53-58.

²⁶ Ibid, 59-61.

²⁷ Ibid, 60.

²⁸ Ibid, 62.

and the Congress of Berlin. Ljotić believed Yugoslavia to be in Jewish hands and its media and education system to be under Jewish influence. Seeking to incite resistance to the Masonic, communist and Jewish alliance he believed to be in operation, he was one of the organisers of the anti-masonic exhibition which took place in Belgrade in 1941.²⁹ Europe, to his mind, was subject to the influence of new ideologies including individualism, liberalism, materialism and secularism, all of which he read as portents of the demise of Christianity in Europe.

Velimirović and Ljotić evinced virtually identical notions in relation to Jews; they both considered Christianity to be in jeopardy, perceived Jews as being behind all the innovations to which Serbia's new bourgeois society had given rise, and regarded the Jews as being possessed of immeasurable power. Their ideas represent manifestations of the conspiracy theory pointed to by Postone, which ascribes to Jews causality in relation to all phenomena that appear inexplicable, and a positive attitude to traditional societal forms. The identification of the Jews with everything abstract and the concomitant hatred of both represents the common denominator between Ljotić, Velimirović and the Nazis. The ideas in these two figures' theories relating to a white or Aryan race bear clear traces of the racist variant of anti-Semitism; it was, however, a way of thinking that was not taken up by the wider Serbian population, except perhaps in relation to the Austrian-influenced Vojvodina. We also observe here the 'ticket thinking' so defined by Horkheimer and Adorno, which considered the East good and the West bad.

Ljotić and Velimirović are not the only examples of susceptibility in what is now Serbia to anti-Semitic ideas exported from Germany. Between 1936 and 1940, the Kingdom of Yugoslavia passed several anti-Semitic laws mandating the exclusion of Jews from civil rights and from wholesale trade and determining that the number of Jewish students was to be reduced to be proportionate to their share of the general population. Jewish diplomats were denied entry to the country and Jewish tourists were refused visas.³⁰ At the request of the British government, 2000 Jewish refugees from Germany, Austria and Hungary who had planned to flee to Palestine via the Danube were interned and later handed over to the Wehrmacht.³¹ Conspiracy theories drew agreement from the general population; it comes as no surprise in this context that sixteen editions of the Protocols of the Elders of Zion were printed between 1934 and 1941.³² Eliminatory anti-Semitism entered the scene with the surrender of Yugoslavia and the arrival of the Wehrmacht, at which the state was

²⁹Ibid, 67.

³⁰Sekelj, *ibid.*

³¹Ibid.

³²Ibid.

divided up into German, Italian and Hungarian occupation zones, the fascist state of Croatia, which at the time incorporated Bosnia, and Nedić's puppet regime. The number of anti-Semitic policies in force varied from zone to zone; 1942 saw Serbia being declared as the country's first 'Jew-free' region, a state reached through action by the Wehrmacht, local ethnic Germans, the local gendarmerie and special police force, the Nedić government and Ljotić.

After the end of the Second World War, although there was no real engagement with the past and its events³³, anti-Semitism was condemned in strong terms. After 1967, the year in which Yugoslavia broke off diplomatic relations with Israel, some anti-Semitic acts took place, the Protocols were re-published in a few instances and Arab/Muslim propaganda against Jews came into circulation, although its dissemination was limited and it did not seek to raise anger against Jews in general.

Philo-Semitism in 1990s Serbia

At the beginning of the 1990s, phyllo-Semitic tendencies were dominant in Serbia. The year 1987 had seen the foundation of the Serbian-Jewish Friendship Society; this organisation was funded directly and indirectly by the Milošević government, which consistently denied the existence of anti-Semitism in Serbia, depicted the state as a friend to the Jews and Croatia as an anti-Semitic country which sought to re-perpetrate the genocide of the Jews and include the Serbs. The Society sent Serbian propaganda to Israel and referred to the Serbs and the Jews as bound together by a common fate. Vuk Drašković, an opposition politician of the 1990s, called Kosovo the Serbian Jerusalem. The Society gave its support to Radovan Karadžić, the leader of the Bosnian Serbs, and claimed that the international embargo against Serbia placed the Serbs in a situation comparable to that of the Jews in the first half of the twentieth century; it referred to the Jews and the Serbs as God's chosen peoples (heavenly people). Such views clearly evince an instrumentalisation of Jews for purposes related to Serbian nationalism. In the view of Sundhaussen, the aim here was to demonstrate that the Ustascha had been anti-Serb, anti-Semitic, pro-German and pro-Catholic, likewise contemporary Croats, that the Germans were the enemies of the Serbs and the Jews and friends to the Croats, and that the Serbs were therefore friends to the Jews, who, according to this logic, were the enemies of the Croats, the Germans and the Vatican.³⁴

³³ Sundhaussen, Holm: Das "Wiedererwachen der Geschichte" und die Juden: Antisemitismus im ehemaligen Jugoslawien. [The „reawakening of history“ and the Jews: Anti-Semitism in former Yugoslavia] In: Hausleitner, Mariana (ed.): Juden und Antisemitismus im östlichen Europa. [Jews and anti-Semitism in Eastern Europe], 81

³⁴ Ibid, 90..

Conspiracy theories in Serbia

Alongside this phyllo-Semitism, the political and cultural life of Serbia from the end of the 1980s onwards encompassed conspiracy theories about Jews. At this time, editions of the Protocols were once again in circulation, as were various works by Nedić and Ljotić, published by the 'velvet' press. First the tabloid press, and later the government-aligned daily newspaper Politika, began to publish pieces referring to the Jews as the fifth column of the New World Order and claiming that the Jewish mafia held power in Moscow and the recognition of Croatia and Slovenia by the international community had been promoted by the 'Jewish lobby'. George Soros, whose "Open Society" initiative provided support to a range of NGOs, was attacked for being Jewish and regarded as part of an anti-Serb conspiracy uniting the Vatican, the Comintern, Freemasons and the world's Jewry.

A document which helped to lay further foundations for this culture of conspiracy theories against Jews was a memorandum issued in 1986 by the Serbian Academy of the Sciences which contained claims that other peoples of Yugoslavia were against the Serbs despite the latter having made the most sacrifices for the Yugoslav state and having saved Europe from being invaded by the Turks. The document further stated that the Serbs had suffered discrimination in Tito's Yugoslavia, particularly in the wake of the constitutional reform of 1974 which had accorded greater autonomy to the Serbian provinces of Kosovo and Vojvodina.

During the NATO bombardment of Serbia, conspiracy theories gained an increasingly strong foothold amid a climate of Serbia finding itself pitted against the rest of the world. The Jews were an easy and popular scapegoat. Right-wing groupings published a list of people whom it claimed to be Jews and enemies of the Serbian people; it contained a large number of names of foreigners and two of Serbs living in Belgrade. According to Byford, the Serbian media was in general agreement that the Western media was in the hands of an anti-Serb conspiracy; from there it was a small step to alleging that people in key positions were in fact Jews. Those behind this alleged conspiracy were variously said to be the Bilderberg Group, the global elite, the Trilateral Commission, transnational enterprises, and - Jews. In a piece published in Politika, Smilja Avramov and Ratibor Đurđević expressed the view that the new world order was controlled by international capital, bankers, secret organisations and the Illuminati. In the same paper, Gordana Knežević wrote that a group of twelve financially powerful figures were working with Rockefeller, to whom she referred as coming from 'the house of David', in order to avoid mislabelling him as a Jew; the trope she activates here is taken from the Protocols, in which twelve Jewish elders control the world. In an attempt to ward off potential allegations of anti-Semitism, Đurđević differentiates between 'ordinary' Jews and 'Jews of Juda' (judejci).

Anti-western ‘ticket thinking’ in Serbia

Milošević did not hark back in his ideas to the 1930s, did not make use of anti-communist arguments and – unlike other politicians from 1990s Eastern Europe – kept his distance from the Church; this notwithstanding, he did seek to raise hackles against the West and depicted Serbia as the only country resisting the new world order and an international anti-Serb conspiracy. It was during his tenure that an anti-Western and anti-Semitic culture sprang up in Serbia.

After Milošević was deposed, this image of Serbia as a lone warrior against the new world order could no longer be sustained, as it was precisely this order to which the country had surrendered. The threat, in other words, came no longer from without, but from within. This situation led to increased numbers of threatening letters being sent to well-known Serbian Jews, such as Aleksandar Lebl, Laslo Sekelj and Žarko Korać, and to Jewish communities. Korać, president of the Serbian Social Democratic Union, was attacked for his Jewishness as well as for his support for human rights in general and gay rights in particular; a gay pride march organised in 2001 was referred to by ‘Obraz’, a clerical-fascist youth group which had gained in strength after the turn of the millennium, as a product of the alleged Jewish lobby. Such acts and discourses point to the revival of 1930s and 40s anti-Western ‘ticket thinking’ which pitted Serbian and Orthodox values against those from the West, which are considered Jewish in origin. An unsurprising concomitant of this was the rehabilitation of Ljotić, Nedić and Mihailović and the canonisation of Velimirović. The claim issued by theology students from Belgrade that all modern European values and mottos – democracy, strikes, socialism, atheism, tolerance, pacifism, revolution, capitalism and communism – are Jewish is evidently a reprise of Velimirović’s thought. In 2005, graffiti appeared in Zrenjanin on the building of a women’s organisation, reading ‘Jews out’ along with homophobic slogans; graffiti in Negotin asserted that ‘racial equality is the Jewish trap’, and the Jewish cemetery and the radio station B92 in Belgrade were the targets of graffiti attacks combined with posters produced by the extreme right-wing grouping ‘Nacionalni stroj’ which claimed that the station was supporting the new world order.

Anti-Semitism in other parts of former Yugoslavia

Our focus on Serbia here does not intend to negate the existence of anti-Semitism in Croatia, Bosnia and other former Yugoslav republics. At least among scholars, there is still considerable awareness that Franjo Tuđman and the Croatian Ustascha, who ruled Greater Croatia between 1941-1945 and introduced similar anti-Jewish laws as in Germany and killed Jews, Roma and Serbs were very anti-Semitic. Bosnia has recently drawn attention for its problems with anti-Semitism, which

appears to have been partly promoted by Islamist propaganda claiming that, for instance, Jews are in charge at the French satire magazine *Charlie Hebdo*, which in early 2015 was the target of an Islamist terror attack, and dominate the financial system, as well as seeking to find a second home in Ukraine. Such voices further assert that Jews are very rich and powerful and control everything and that Allah has damned them. Such propaganda has been disseminated by Halil Dizdarević, a Muslim reader of 'Sandžak online'³⁵, and similar content can be found on other sites, including akos.ba, klix.ba and dnevno.ba.

Secondary anti-Semitism in Germany

'Secondary anti-Semitism' is classified as having emerged since 1945 and as existing not in spite of, but because of Auschwitz (used here as a synecdoche for the mass elimination of European Jewry). Secondary anti-Semitism accuses the Jews of standing in the way of Germany's becoming a normal state. In a method book with teaching material on anti-Semitism,³⁶ suggested activities for understanding secondary anti-Semitism include the analysis of two speeches which were the subject of much debate in Germany at the time: a speech given by the author Martin Walser in 1998 on the occasion of his being presented with the German book trade's peace prize and a speech made by Martin Hohmann, a politician from the Christian Democratic Union, on 3 October 2003, the national holiday celebrating German reunification.

Martin Walser's speech decried what he described as the instrumentalisation of the memory of the Holocaust. In the same speech, he opposed the building of a central Holocaust memorial, a project in progress at the time of his speech. His comments can be interpreted as a form of secondary anti-Semitism which demands a line be drawn under history.

Martin Hohmann's speech denounced the payment of reparations to victims of German fascism and the overall presence and repetition of the crimes of National Socialism in education, textbooks and public memory: 'Thousands of rather low-quality films ensure, above all in English-speaking countries, that the cliché of the rather stupid, brutal and criminal German soldier remains alive and is continuously renewed.' His primary concern appears to be for damage to the German national spirit in the wake of Hitler's actions; there is evidence here of thinking similar to that of Martin Walser, that Germany finds itself prevented from reassuming a status of normality. The most controversial section of his speech claimed that Germans are

³⁵ Sandžak is a region in South-Western Serbia with a predominantly Muslim population.

³⁶ Bildungsteam Berlin-Brandenburg e.V./Tacheles reden e.V. (ed.): *Woher kommt der Judenhass? Was kann man dagegen tun?*. [Where does hate against jews come from? What can be done against it?] Mülheim a.R. 2007.

seen as a 'perpetrator people' (Tätervolk) while all other nations attempt to disguise the darker sides of their history, and raised the question of whether the Jews might themselves be such a Tätervolk, making reference to the anti-Semitic writings of Henry Ford.

As we can see by these two examples, secondary anti-Semitism regards Jews as instrumentalising history for their own ends; it reverses the roles of perpetrators and victims, with a tendency to regard Germans as the victims, and rejects the confrontation of German society with the atrocities and mass murder committed by Germans during National Socialism.³⁷ In other words, secondary anti-Semitism perceives Jews as standing in the way of the rehabilitation of the German nation and holding Germans' guilt over them.³⁸

The above mentioned teaching material book on anti-Semitism by the 'Bildungsteam' and 'Tacheles Reden' can be used for extension activities with pupils and will be most useful in settings, such as special projects, which are freed from the usual restrictions of the school timetable.³⁹ The book discusses Christian anti-Judaism, modern anti-Semitism, anti-Semitism during National Socialism, anti-Semitism after 1945 and anti-Semitism and the Middle East conflict. Further on in the book, pupils - and participants in the workshops which have been offered in relation to the publication - learn more about the above-mentioned various manifestations of anti-Semitism.⁴⁰ One exercise calls on students to assign to these various types of anti-Semitism a number of remarks made by visitors to the Jewish Museum in Berlin (see Appendix). In the workshop, which was demonstrated at a summer school on the Holocaust held in Golubić and Zadar on 23-26 August 2015, definitions and quotations were printed on card and the participants were asked to match them up:

Manifestations of anti-Semitism

Please assign each of the quotations from visitors to the Jewish Museum in Berlin to a manifestation of anti-Semitism.

1. Racist anti-Semitism...

claims that Jews are a race with certain physical and mental characteristics which makes them inferior.

³⁷ Imhoff, Maximilian Elias: Antisemitismus in der Linken. Ergebnisse einer quantitativen Befragung. [Anti-Semitism among the leftists. Results of a quantitative survey] Politische Kulturforschung vol. 7. Frankfurt a. M. 2011.

³⁸ Rensmann, Lars: Demokratie und Judenbild. Antisemitismus in der politischen Kultur der Bundesrepublik Deutschland. [Democracy and the image of jews. Anti-Semitism in the political culture of the Federal Republic of Germany] Wiesbaden 2004, 90,91.

³⁹ The material was published by 'Verlag an der Ruhr' but is now out of print.
Bildungsteam, *ibid*, 107-109.

2. anti-Jewish conspiracy theories...
perceive Jews as a dark power with influence, united within a global Jewish conspiracy against the rest of the world.
3. Christian anti-Judaism...
rejects Jews as members of a non-Christian religion and perceives Christianity as superior to Judaism.
4. Modern anti-Semitism...
perceives Jews as responsible for all changes in society which have happened within the development of modernity and which are perceived as negative.
5. Anti-Semitism which supports the elimination of all Jews
6. Philo-Semitism is...
the perception of Jews as positively different, a perception which, however, continues to assign to them an 'outsider' position.
7. anti-Semitic critique of Israel...
gives an allegedly objective position towards Israel's policies and blames all Jews (including those outside Israel) for every negative aspect of Israeli policy and society.
8. Secondary anti-Semitism
serves as denial of the remembrance of the mass murder of Jews during National Socialism. It entails the distortion and revision of history, the refusal to remember the Nazi-past, the reversal of the roles of victims and perpetrators, and a defensive or aggressive attitude to the notion of German guilt.

Anti- and philo-Semitic quotations collected from visitors to the Jewish Museum in Berlin in discussions with museum guides:

- A. „What? Jews did not kill Jesus?“
- B. „Are you actually a Jew?“
„What are you?“
„Normal...“
„What is normal? Jew, Christian, Muslim, Atheist?“

- „I am normal – Christian...”
- C. „The small stones on Jewish graves remind Jews that they would have liked to stone Jesus.”
- D. „Jews were all rich.”
- F. „We are bankers. We also know how to deal with money.”
- G. „Jews poison water wells.”
- H. „Jews could lend money in former times because they had a lot of money.”
- I. Guide: „Jeans are a Jewish invention.” Visitor: „Ugh, my trousers are Jewish? How can I get rid of them?”
- J. Guide: „How can you see in this picture that he is Jewish?”, visitor: „Because of his nose.”
- K. „Jews are parasites.”
- L. „Only Jews think they are so important. I don't have any problems with other foreigners.”
- M. „Are so many men in the USA circumcised because of the big influence of Jews?”
- N. „Of course Jews are more intelligent. Wasn't it also a Jew who invented the atomic bomb?”
- O. „There are so many great Jewish musicians. Will they hold concerts here as well?”
- P. „Zionism is an invisible and powerful empire which cannot be found on any map of the world but exists in every capitalist part of the world.
- Q. „Why did so few Jews die on 9/11?”
- R. „Jews moan when it comes to the Holocaust but they do the same with Palestinians today.”
- S. „Jews use the Holocaust for their advantage.”
- T. „Jews were driven out of Germany because they were too powerful.”
- U. „We also suffered during the Second World War.”

Another method from the book published by Bildungsteam is the enabling of students to complete a change of perspective and learn empathy with fictitious figures posited to have gone through an actual historical event, such as the boycott of Jewish shops which took place in April 1933. Participants in the workshops run in conjunction with the publication receive a role card and have to think in a group about how the person will probably behave and share their assessment with other groups who discussed another person's possible behaviour. One description, for example, is the following:

Portrait 4

Task: Read the text and discuss how the person would have behaved during the boycott: did s/he follow the call to boycott [Jewish shops], or did s/he not agree but nevertheless boycott, or did s/he fight against it?

First, collect all possible options for behaviour [in this situation] and choose one option. Then come back to the whole group after 30 minutes.

Otto Hauptmann works in a factory for electric motors in Berlin. Since his apprenticeship before the First World War, he has been a member of the trade union. Although he and his comrades in the trade union have been fighting for better working conditions and higher wages, he has not been very successful yet. The inflation of 1923 and the depression of 1928 worsened the situation of wage earners. Nevertheless, Otto thinks that [this fight] will be more successful as soon the economic situation stabilises. Thanks to the trade union, he still has a job. The owner of the factory is allegedly Jewish and dismissed the older workers first. The trade union defended the jobs of its members.

In discussion with his colleagues, he is increasingly confronted with radical opinions. A lot of them think that factory owners need to be expropriated and workers should take over the government. Otto thinks that you probably need expertise in order to lead a factory and the government.

In order to come to terms with the past, the causes at the root of the development of fascism need to be overcome. In order to understand the psychological function behind the refusal of guilt and of the perception of collective guilt which is often connected with secondary anti-Semitism, young people have to learn about the past not in numbers and dates, but with empathy and critical analysis. Learning empathy means changing one's perspective and attempting to imagine how another person feels. These sorts of methods in combating anti-Semitism are as important as the analysis of anti-Semitic opinions and the distinction of various manifestations of anti-Semitism.

Bibliography

Adorno, Theodor W.: What does coming to terms with the past mean? Hartman, Geoffrey (ed.): Bitburg in moral and political perspective. Bloomington 1986.

Bildungsteam Berlin-Brandenburg e.V./Tacheles reden e.V. (ed.): Woher kommt der

Judenhass? Was kann man dagegen tun?. [Where does hate against jews come from? What can be done against it?] Mülheim a.R. 2007.

Börsenverein des Deutschen Buchhandels (ed.) [Capital market group of the German book trade]: Friedenspreis des Deutschen Buchhandels 1998 [peace prize of the German book trade], Martin Walser. Ansprachen aus Anlaß der Verleihung. Frankfurt/Main 1998.

Byford, Jovan: Teorija zavere. Srbija protiv "novog svetskog poretka". [Conspiracy theory. Serbia against the „new world order“] Belgrade 2006.

Hohmann, Martin: Der Wortlaut der Rede von MdB Martin Hohmann zum Nationalfeiertag. [text of Martin Hohmann's speech for the national holiday] Telepolis, at: <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/15/15981/1.html> (31.7.2015)

Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W.: Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente. [Dialectic of enlightenment. Philosophical fragments] New edition, Frankfurt a.M. 1969.

Imhoff, Maximilian Elias: Antisemitismus in der Linken. Ergebnisse einer quantitativen Befragung. [Anti-Semitism among the leftists. Results of a quantitative survey] Politische Kulturforschung vol. 7. Frankfurt a. M. 2011.

Postone, Moishe: Antisemitismus und Nationalsozialismus. [Anti-Semitism and national socialism] In: Diner, Dan (ed.): Zivilisationsbruch. Denken nach Auschwitz. [Break of civilisation. Thoughts after Auschwitz] Frankfurt a.M. 1988.

Rensmann, Lars: Demokratie und Judenbild. Antisemitismus in der politischen Kultur der Bundesrepublik Deutschland. [Democracy and the image of jews. Anti-Semitism in the political culture of the Federal Republic of Germany] Wiesbaden 2004.

Sekelj, Laslo: Antisemitizam u Jugoslaviji od nastanka do drugog svetskog rata (1918-1941). [Anti-Semitism in Yugoslavia from the origin to the second world war] In: Nova srpska politička misao. Specijalno izdanje. [New Serbian Political thought. Special edition] 2002.

Sundhaussen, Holm: Das "Wiedererwachen der Geschichte" und die Juden: An-

tisemitismus im ehemaligen Jugoslawien. [The „reawakening of history“ and the Jews: Anti-Semitism in former Yugoslavia] In: Hausleitner, Mariana (ed.): Juden und Antisemitismus im östlichen Europa. [Jews and anti-Semitism in Eastern Europe] Wiesbaden 1995, pp. 73-92.

Đerić 316.624:7(497.1)

Zoran R. ĐERIĆ¹

Univerzitet u Banjoj Luci

TEMA HOLOKAUSTA U JUGOSLOVENSKOM FILMU

Sadržaj: Do raspada Jugoslavije (1989) snimljeno je više od dvadeset igranih i dokumentarnih filmova i jedna TV serija na temu holokausta, odnosno koncentracijskih logora. Bilo da su u pitanju nacistički, odnosno fašistički (ustaški i četnički) zločini, logori i zatvori, ili logori smrti u Nemačkoj, Poljskoj, Norveškoj, Jugoslaviji (tj. Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji), ovi filmovi se bave genocidom nad Jevrejima, Srbima i Romima, pre svega, između 1941. i 1945. godine. Premda je logorsko iskustvo Jugoslovena dokumentovano u različitim izvorima (muzeji i arhivi, dokumenta, fotografije, predmeti), a tema holokausta je pronašla svoje mesto i u drugim umetnostima (književnost, pozorište, likovna umetnost, muzika), ipak su filmska (i televizijska) sve-dočanstva bila i ostala najpotresnija, najuticajnija i najšire akcipirana.

Ključne reči: Holokaust, genocid, logori, Jugoslavija, Jugosloveni (Srbi, Jevreji, Romi...), film, 1941-1945.

Neposredno posle završetka Drugog svetskog rata, 1945. godine, u selu i logoru Jasenovac, pronađeni su snimci koje su ostavili ustaše, kako bi opovrgli tvrdnje o masovnim zločinima nad Srbima, Jevrejima i Romima. Ti snimci, ipak, svedoče o genocidu. Oni su, uz druge snimke logora i žrtava, prikazivani u filmskim žurnalima prvih godina posle rata. Prvi film koji je proizveden u posleratnoj Jugoslaviji, istovremeno i prvi film o nacističkim logorima uopšte², bio je film Jasenovac (1945), po scenariju i u režiji Gustava Gavrina (Gustav Gavrin) i Koste Hlavitija (Kosta Hlavytj). Film je crno-beli, mono, u trajanju od 16 minuta. Potresno sve-dočanstvo o genocidu nad Srbima, Jevrejima i Romima.

Masovni zločini nad Srbima započeti su još 1941. godine na teritoriji Nezavisne države Hrvatske. Masakr u Blagaju, koji su izvršile ustaše nad Srbima iz Veljuna i okoline, od 6. do 8. maja 1941. godine, bio je prvi masovni zločin i genocid nad Srbima na Kordunu. Iako je ovaj zločin detaljno rekonstruisan, o njemu nisu

¹ zordje@gmail.com

² Američki reditelj Džordž Stivens (George Stevens, 1904 - 1975), snimio je iste 1945. godine dva dokumentarna filma: Nacistički koncentracijski logori i Nacistički plan. To su filmovi koji su snimani tokom Drugog svetskog rata, na evropskim ratištima i u koncentracijskom logoru Dahau, u koji. A kasnije je snimio i igrani film o Ani Frank - Dnevnik Ani Frank (1959).

ostala filmska svedočanstva. Drugi veliki zločin poznat je kao „Novosadska racija“. Njega su izvršili mađarski fašisti, Hortijevci, u januaru 1942. godina, bacivši pod led u Dunav 1.246 Novosađana (po drugim podacima 1.426), među njima je bilo 809 Jevreja i 375 Srba, 18 Mađara, 15 Rusa i 2 Rusina (po polnoj i starosnoj strukturi: 489 muškaraca, 415 žena, 177 starih osoba i 165 dece). O ovom zločinu je pisao jugoslovenski pisac jevrejskog porekla Erih Koš (1913-2010), objavivši roman Novosadski pokolj (1961. godine, ponovljeno izdanje 2014. godine)³. Mađarska kinematografija je snimila film o ovom događaju, 1966. godine – Hladni dani - Hideg napok, u režiji Andraša Kovača (András Kovács, rođen 1925).⁴

Brojni su pokolji izvršeni 1942. godine. Izdvojiću tri: pokolj u Rami (kraj oko grada Prozora u Bosni i Hercegovini), koji se dogodio posle ofanzive italijanskih i četničkih snaga protiv partizana u Hercegovini; odnosno pokolj u Prozoru, kada su četničke snage, uz podršku italijanskih okupatora, izvršile teror nad lokalnim stanovništvom (četnički major Petar Baćović izvestio je štab Draže Mihailovića da je od 10. do 23. oktobra 1942. godine „popaljeno 15 katoličkih sela“ i „zaklano preko 2000 šokaca i muslimana. Većinom ustaše i komunisti“⁵ i ustaški pokolj u Cetingradu, masovno ubistvo Srba (najviše dece mlađe od 15 godina) u okolini kordunaške varošice Cetingrad.⁶ Ni o ovim pokoljima nisu ostavljena filmska svedočanstva.

Tek 1955. godine snimljen je prvi igrani film u jugoslovenskoj produkciji (odnosno u koprodukciji), koji za temu ima logore. Reč je filmu Krvavi put – Blodveinen, norveško-jugoslovenskoj koprodukciji, u režiji K. Bergstroma (Kåre Bergstrøm, 1911-1976) i Radoša Novakovića (1915-1979). U njemu je ispričana sudbina zarobljenih jugoslovenskih partizana koje su Nemci poslali u norveške logore.

1959. godine je snimljen film Kapo, u režiji Đila Pontekorva (Gillo Pontecorvo, 1919-2006), u francusko/italijansko/jugoslovenskoj koprodukciji. Povodom ovog filma, koji je bio nominovan za Oskara, a danas se smatra klasikom, pokrenuta su neka pitanja na temu etike i estetike filma koja su i danas relevantna. Filmski kritičar Žak Rivet je zamerio Pontekorvu na „formalizmu i brizi za lepo u trenutku užasne, neshvatljive smrti u koncentracionom logoru“, što je, po Rivetu, „moralno neprihvatljivo“.⁷ Snimatelj filma Kapo je bio Aleksandar Sekulović, a jugoslovenski koproducent – „Lovćen film“.

Još jedan jugoslovenski film koji govori o logorima našao se 1960. godine u

³ Vidi: elmundosefard.wikidot.com/i-novosadskipokolj-erih.kos

⁴ Na sajtu: <http://www.imdb.com/title/tt0060507/> stoji da su mađarski fašisti ubili 4000 jugoslovenskih Srba i Jevreja.

⁵ Knjiga primljenih depeša štaba Draže Mihailovića, Arhiv Vojnoistorijskog instituta, četnički fond, registarski broj 1/1, kutija 280.

⁶ https://sr.wikipedia.org/sr-el/Ustaški_pokolj_u...

⁷ Prema Ivanu Velisavljeviću, „Nacistički logori u jugoslovenskom igranom filmu“, www.protivzaborava.com

nominaciji za Oskara za najbolji strani film – Deveti krug, u režiji Franca Štiglica. Slovenački reditelj France Štiglic (France Štiglic, 1919-1993), snimio je film u Hrvatskoj, u produkciji „Jadran filma“.⁸ Pored nominacije za Oskara, film je bio nominovan i za Zlatnu palmu u Kanu, a dobio je Veliku zlatnu arenu u Puli za najbolji film, kao i Zlatne arene za scenario (Zora Dirnbach), za glavnu žensku ulogu (Dušica Žegarac), za sporednu ulogu (Branko Tatić), za kameru (Ivan Marinček) i za muziku (Branimir Sakač), kao i nagradu publike – „Jelen“. Film je, nesumnjivo, bio uspешan, nagrađivan i gledan. Radnja se odvija u Zagrebu, 1941. godine. U nameri da spasi mladu kćerku svojih jevrejskih komšija, Rut (koju igra Dušica Žegarac), stari Vojnović (Branko Tatić) nagovara sina Ivu (Boris Dvornik) da se formalno sa njom venča. Vremenom, između dvoje mladih se rađa ljubav, koju prekidaju ustaški redarstvenici koji odvođe Rut u logor. Deveti krug je deo koncentracionog logora u kom se ustaše „naslađuju patnjama mladih djevojaka“. Nesumnjiva je aluzija na Dantea i njegov Pakao, u kome postoji devet krugova zla. Deveti krug zla je, ovde, fašizam. I pored toga, film je doživljavan pre svega kao ljubavna priča. „Deveti krug je najljepša i najpotresnija ratna melodrama hrvatske, a vjerojatno i jugoslavenske kinematografije“.⁹

Filmski kritičar Damir Radić je određeniji:

„Slovenac France Štiglic 1960. je u produkciji Jadran filma, prema scenariju Židovke Zore Dirnbach i s mladim hrvatsko-srpskim debitantskim parom Boris Dvornik – Dušica Žegarac, režirao Deveti krug, jedan od vrhunaca klasične naracije u nas. Film tematizira namješten brak Hrvata Ive i Židovke Rut, na kojem su inzistirali njegovi roditelji kako bi kćer uhićenih susjeda spasili od ustaškog pogroma. Isprva nezadovoljni Ivo s vremenom se zaljubi u dražesnu Rut, kao i ona u njega, pa namješteni brak prerasta u instituciju ljubavi, kako su to građanski, napose protestantski liberali uostalom i bili zamislili.“¹⁰

Dva filma koja su snimljena 1959. godine, Kampo Mamula i Pet minuta raja, govore o zarobljenicima koji se nalaze između mina i logora, jer dobijaju zadatak da deminiraju teren.¹¹ Kampo Mamula je jugoslovenski crno-beli ratni film, u režiji Velimira Stojanovića, a po scenariju Ratka Đurovića. U produkciji „Avala filma“. Traje 104 minuta. Autor muzike je Bojan Adamič, a montažer Katarina Stojanović. Glavne uloge igraju: Ljuba Tadić, Pavle Vuisić, Dragan Laković, Petar Vujović, Pavle Bogatinčević i drugi, kako jugoslovenski, tako i italijanski glumci. Radnja filma se dešava neposredno posle kapitulacije Italije. Politički zatvorenici,

⁸ Zato ga na hrvatskom sajtu Vikipedije nazivaju „hrvatskom Holokaust dramom“.

⁹ Baza HR kinematografije - igrani film http://www.filmski-programi.hr/baza_film.php?id=3

¹⁰ Preuzeto sa sajta: Deveti krug (1960.) - Wikipedija.html

¹¹ Prema Ivanu Velisavljeviću, „Nacistički logori u jugoslovenskom igranom filmu“, www.protivzaborava.com

koji su bili na ostrvu Mamula (malo ostrvo u Jadranskom moru, u Crnoj Gori, na ulazu u Bokokotorski zaliv) našli su se u gorem položaju kada su Italijane zamenili Nemci. Oni primoravaju zatvorenike da demontiraju mine, obećavši da će za deset demontiranih mina da oslobode po jednog zatvorenika. Dvojica oslobođenih zatvorenika omogućavaju bekstvo velikom broju drugih zatvorenika.

Film *Pet minuta raja*, snimljen je po scenariju slovenačkog pisca Vitomila Zupana, u produkciji „Bosna filma“, 1959. godine. Režirao ga je Igor Pretnar. Traje 94 minuta. U njemu se govori na nemačkom, slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku. Takva je i glumačka ekipa: Lojze Rožman, Stevo Žigon, Mira Nikolić, Milan Vujnović, Boris Kralj, Strahinja Petrović, Dubravka Gall, Ermano Stell, kao i drugi. U žanru je drame. Dva logoraša su nacisti povelili da demontiraju neeksplozirale bombe u nemačkim gradovima. Kada rade na ruševinama, sa svojim čuvarima na sigurnom, oni uživaju nekoliko dragocenih trenutaka slobode.

Tri četvrtine sunca (slovenački: Tri četrtine sonca) je jugoslovenski crno-beli film snimljen 1959. godine u režiji Jožeta Babiča (Jože Babič). Po žanru je drama. Radnja filma je smeštena u Češku, pred sam kraj Drugog svetskog rata. Protagonisti filma su zatvorenici nemačkih koncentracionih logora, rodom iz raznih zemalja, koje su ti događaji zatekli prilikom prevoza u železničkom vagonu i koji moraju da odluče žele li da istoriste konfuziju i da se odmah vrate kući.¹² Scenario je napisao poznati češki pisac Leopold Lahola (Leopold Lahola). Muziku je napisao Bojan Adamič. A u filmu igraju: Bert Sotlar, Lojze Potokar, Pero Kvirgić, Mira Sardoč, Stane Sever i Vanja Drah. U filmu govore slovenački i srpskohrvatski jezik. Traje 104 minuta.

Reditelj Stjepan Zanimović je 1960. godine snimio dokumentarni film *Poruke*. U njemu, kroz pisma logoraša, koja su upućena devojka, ženama, deci, roditeljima – reditelj dočarava živote onih kojima su ta pisma bila namenjena.

1961. godine snimljena je filmska adaptacija pozorišnog komada *Nebeski odred*, Đorđa Lebovića i Aleksandra Obrenovića. Po njihovom scenariju, film su režirali Boško Bošković i Ilija Nikolić. Radnja filma se odvija u logoru Aušvic, gde je grupa logoraša prisiljena da učestvuje u masovnoj likvidaciji drugih logoraša. Glavne uloge igraju: Ljuba Tadić, Branko Tatić, Ljubiša Stojčević i Viktor Ljubičić. U filmu glume i: Stole Arandjelović, Karlo Bulić, Milan Srdoč, Mihajlo Viktorović i drugi poznati jugoslovenski (prevashodno srpski) glumci. Snimljen je u produkciji „Lovćen filma“, u boji, i traje 105 minuta.

Sličnu tematiku ima i film *Hranjenik*, snimljen 1970. godine, u produkciji „Jadran filma“, u režiji Vatroslava Mimice, a po scenariju Milana Grgića. Grupa logoraša u koncentracionom logoru smišlja plan kako da se reši kapoa Gustija.

¹² Prema: Tri četvrtine sunca na IMDb-u

Odluče da najveći deo svojih dnevnih obroka daju najsnažnijem među njima, kako bi ojačao i tako mogao da likvidira nasilnika. U filmu igraju Fabijan Šovagović, Nikola (Kole) Angelovski, Tatjana Beljakova, Zvonimir Črnko, Kruno Valentić, Edo Peročević i drugi. Traje 88 minuta. U žanru je drame.

Životom logoraša, njihovom torturom, ponižavanjem i streljanjem iza logorskih zidova i bodljikave žice, bavi se i film *Ograda / L'Enclos* u jugoslovensko-francuskoj koprodukciji, snimljen 1961. godine. Režiser je Arman Gati (Armand Gatti), a scenario su, uz njega, pisali Pjer Žofroj (Pierre Joffroy) i Pjer Lari (Pierre Lary). Ovaj režiser je, kako to zapaža Ivan Velisavljević, blizak francuskoj novotalasnoj sceni.¹³ Film je snimljen u koprodukciji „Clavis Films“ iz Pariza i „Triglav filma“ iz Ljubljane. U filmu je internacionalna glumačka ekipa: od domaćih, tu su Stevo Žigon i Pero Kvirgić, a među stranim glumcima su: Hans Christian Blech, Michel Bouyer, Christina Piccoli i drugi.

1963. godine je snimljen dugometražni igrani film *Opasni put*, u produkciji „Jadran filma“, a u režiji Mate Relje. Scenario je, prema sopstvenom romanu, napisao Anton Ingolič. U glavnim ulogama su: Marinko Čosić, Zlatko Kovačić, Zoran Relja, Vanja Drah, Hermina Pipinić. Autor muzike je Danilo Danev. Snimatelj – Branko Blažina. Montaža – Blaženka Jenčik. Scenografija – Želimir Zagotta. Film traje 97 minuta. Bavi se Slovencima koji su zarobljeni u Šleziji. Među njima su i dvojica dečaka koji uspevaju da pobjegnu iz logora.

Ponedjeljak ili utorak je film Vatroslava Mimice, koji je snimljen 1966. godine u produkciji „Jadran filma“. Pored reditelja, scenario je pisao Fedor Vivas. Radnja filma je sledeća: Marko Požgaj, koji se bavi pisanjem, živi kao podstanar, rastavljen je, ima sina i lepu devojkicu i mnogo vremena provodi razmišljajući o prošlosti, kao i o onome što bi moglo da bude. Dok proživljava svakodnevicu, kroz misli mu se često provlači otac koji je stradao u ratu. Filmom *Ponedjeljak ili utorak*, bard hrvatske kinematografije Vatroslav Mimica pokušao je da oslika unutrašnji život pojedinca, tok svesti i podsvesti, snove i razmišljanje, pri čemu je vešto koristio alternaciju dve tehnike: crno-belu i boju. Izrazito likovne kadrove snimio je jedan od najvećih hrvatskih snimatelja, Tomislav Pinter, dok je senzualne džez podloge komponovao Miljenko Prohaska, a popularne songove, poput *Sandre* izvodi Arsen Dedić, koji se i pojavljuje u filmu. Mimica se u filmu koristi i interesantnom dokumentarnom gradom, koju stavlja nasuprot modernitetu koji opisuje lepim kadrovima gradskih veduta.¹⁴

1967. godine su snimljena dva filma: *Crne ptice* – producentske grupe „Most“ iz Zagreba i *Dim* – u produkciji „Avala filma“ iz Beograda.

¹³ Ivan Velisavljević, „Nacistički logori u jugoslovenskom igranom filmu“, www.protivzaborava.com

¹⁴ Prema: [https://sr.wikipedia.org/sr-Ponedjeljak ili utorak](https://sr.wikipedia.org/sr-Ponedjeljak_ili_utorak)

Crne ptice je režirao Eduard Galić, po scenariju Grge Gamulina. U ovoj ratnoj drami, glavne uloge igraju: Relja Bašić, Vanja Drah, Voja Mirić, Rade Šerbedžija i Ivo Serdar. Traje 85 minuta. Film predstavlja „kombinaciju naturalizma i modernističke metaforike, ali sa naglašenim biblijskim motivima i jezovitom poentom“. ¹⁵

Za film Dim scenario su pisali Borislav Pekić i Slobodan Kosovalić, koji je i režirao film. Autor muzike je Branimir Sakač. Snimatelj – Đorđe Nikolić. Scenograf – Nikola Rajić. Montažer – Maja Lazarov. Traje 86 minuta. Crno-beli. Prvi put je prikazan 14. jula 1967. godine. U filmu igraju: Milena Dravić, Pavle Vuisić, Janez Vrhovec, Desa Dugalić, Viktor Starčić, Severin Bijelić, Aleksandar Hrnjaković, Aleksandar Stojković, Renata Ulmanski, Đorđe Pura, Sima Ilić, Bogosava Nikšić-Bijelić, Dragan Zarić, Branko Cvejić. Radnja filma je sledeća: mladi čovek, poreklom Jevrejin, duboko je opterećen posledicama rata u kojem je izgubio svoje najbliže. Planira da se osveti bivšem komandantu koncentracionog logora u kome je nasradala njegova porodica. Sticajem okolnosti, planirana osveta dobija drukčiji obrt... Ovaj film je označen kao „umereno modernistički“. Posebna vrednost je u njegovom scenariju – pre svega zahvaljujući srpskom piscu Borislavu Pekiću (1930-1992), koji je bio autor više od dvadeset filmskih scenarija, a imao je iskustvo zatvora (još u mladosti), a kasnije je imao iskustvo proгона (emigrirao je u London, 1971.).

Ovi filmovi, pored ostalog, svedoče o nemogućnosti života posle logora, o preživelim i nekažnjenim saradnicima nacista i zapovednicima logora, kao i o problemima kulture sećanja. ¹⁶

Kao što je primetio Ivan Velisavljević, u tekstu „Nacistički logori u jugoslovenskom igranom filmu“, koji je bio podsticajan za našu temu, tokom osamdesetih godina, film u Jugoslaviji gubi interesovanje za temu nacističkih logora. Tek se krajem osamdesetih, kroz TV seriju Banjica i film Lager Niš, ona vraća na male, odnosno velike ekrane.

Banjica je snimljena u produkciji Televizije Beograd, 1984. godine. Autori serije su režiser Sava Mrmak i scenarista Siniša Pavić. Serija je snimljena povodom četrdesetogodišnjice oslobođenja Beograda (oktobra 1944. godine), a prati život logoraša u poslednjoj godini zloglasnog Banjičkog logora. Ima četiri epizode, po 60 minuta. Tumači glavnih uloga su: Ivan Bekjarev (kao upravnik logora), Varja Đukić, Danica Ristovski, Ljiljana Dragutinović, Dragana Varagić, Jelena Čvorović, Marko Todorović i brojni drugi srpski glumci. ¹⁷

Lager Niš je domaći film koji je snimljen u produkciji „Centar filma“ Beograd (producent Đorđe Milojević), 1987. godine, prema scenariju Maje Volk, u režiji

¹⁵ Ivan Velisavljević, „Nacistički logori u jugoslovenskom igranom filmu“, www.protivzaborava.com

¹⁶ Isto.

¹⁷ Prema: „Banjica - domaća serija“. domace.serije.co.rs.

Miomira Mikija Stamenkovića. Krajem 1941. godine, Gestapo je formirao prvi koncentracijski logor u Jugoslaviji – Lager Niš. U logoru su smešteni politički zatvorenici, taoci, Jevreji i uhvaćeni i bolesni partizani. Okosnicu priče čini sudbina niške porodice Zarić, oca i sina, a u prvom planu su događaji koji se odvijaju u logorskoj sobi dvanaest, nazvanoj soba smrti. Dok Nemci vrše danonoćna streljanja, u logoru se grozničavo planira bekstvo. Od 145 logoraša, preko 100 je uspjelo da se dokopa slobode.¹⁸ U filmu glumi brojna ekipa srpskih glumaca: od Svetislava Gončića, Tanasija Uzunovića, do Bogdana Diklića i Ljubiše Samardžića. Autor muzike je Zoran Simjanović. Scenografija – Miodrag Nikolić. Snimatelj – Milivoje Milivojević. Montaža – Katarina Stojanović. Film traje 90 minuta. Pripada žanru ratne drame.

Posebno mesto u filmskom opusu koji se bavi holokaustom u Jugoslaviji, pripada jugoslovenskom i hrvatskom filmskom reditelju Lordanu Zafranoviću (rođen 1944. godine). On je, najpre diplomirao književnost i likovnu umetnost na Pedagoškoj akademiji u Splitu, a posle toga studirao i diplomirao film i režiju u Pragu, na FAMU. Njegovi najbolji filmovi su prožeti snažnom osudom: nacionalizma, ratnih zločina i genocida u Drugom svetskom ratu.¹⁹

Kao mlad je sa filmskom ekipom u vreme Jugoslavije radio na snimanju blizu ustaškog logora Jasenovac, gde se prvi put susreo sa arhivskom filmskom građom, fotografijama, svedočenjima i dokumentima o ustaškim zločinima.²⁰ U jednočasovnom intervjuu koji je 2011. dao za Radio-televiziju Republike Srpske, izjavio je da je ovaj susret sa ustaškim zločinima u Jasenovcu na njega ostavio „strahovit utisak“, što je obeležilo njegovu karijeru i navelo ga da snimi filmove: Okupacija u 26 slika, Krv i pepeo Jasenovca, Pad Italije, Večernja zvona, Zalazak stoleća / Testament L. Z. i druge.²¹

Snimao je suđenje ustaši Andriji Artukoviću, 1986. godine, što ga je u vreme dolaska HDZ na vlast dovelo u sukob sa Franjom Tuđmanom.²² U intervjuu za RTRS 2011. je izjavio da se 1989. i 1990. vratio veliki broj ustaša u Jugoslaviju, te da je došlo do masovne smene zaposlenih u tadašnjoj Radio-televiziji Zagreb. Ovo ga je onemogućilo da završi film o suđenju Andriji Artukoviću. Sa Franjom Tuđmanom je došao u sukob 1989. i 1990. oko broja žrtava u ustaškom logoru Jasenovac. Zafranović je tom prilikom Tuđmana nazvao „istoričarem amaterom“. Pošto je 1991. strahovao da će njegov film biti uništen, uzeo je negativ filma o suđenju Andriji Artukoviću i uz pomoć prijatelja otišao u Sloveniju, a odatle u Beč, pa u Klagenfurt, zatim u Pariz, da bi se ponovo vratio u Beč i Prag, gde je završio film. Prema njegovim

¹⁸ Prema: „Lager Niš“, filmovi.com

¹⁹ Prema: https://sr.wikipedia.org/wiki/Lordan_Zafranović

²⁰ „Nekad Bilo: Lordan Zafranović“ (na sr). Radio-televizija Republike Srpske, 2011.

²¹ Isto.

²² Isto.

rečima, zbog filma o suđenju Andriji Artukoviću je na njega „pokrenut lov“ i „poziv na likvidaciju“ u javnim medijima Hrvatske, a zbog dokumentarnog filma *Krv i pepeo* Jasenovca, Franjo Tuđman ga je proglasio „neprijateljem hrvatskog naroda“.²³

Zafranović od 1991. živi u Pragu, a prilikom primanja nagrade Lifka, za životno delo, 2011. godine, na Evropskom filmskom festivalu na Paliću, izjavio je da je počeo da se vraća u Hrvatsku, ali da i dalje živi na relaciji Prag-Zagreb.

Posle filma *Krv i pepeo* Jasenovca (1983), nameravao je da snimi dokumentarni film *Djeca Kozare*, po scenariju Arsena Diklića, ali od 1989. godine, kada je podneo zahtev za taj projekat, do danas (2015), nije mu to pošlo za rukom. To nije i jedini njegov nedovršeni filmski projekat (o čemu se možemo uveriti na njegovom sajtu: www.lordanzafranovic.com/hrv-pripremljeni_projekti.html). Pored već pomenutih igranih filmova koji se bave zločinima i genocidom tokom Drugog svetskog rata kod nas, njegov film *Krv i pepeo* Jasenovca ostaje da najpotresnije svedoči o Jasenovcu kao najstrašnijem logoru smrti, o tom „Aušvicu na Balkanu“, kako je on prozvan, zbog veličine i težine zločina koji je ovde počinjen od strane ustaša, a nad Srbima, Jevrejima, Romima i drugim narodima Jugoslavije.

Pomenuti filmovi (igrani i dokumentarni), baš kao i TV serija *Banjica*, umetnički svedoče o logorima, nacističkim, koncentracionim i logorima smrti, o genocidu, pa i o holokaustu, nad Jevrejima, Srbima, Romima, kao i drugim pripadnicima slovenskih naroda. U odnosu na broj snimljenih filmova u Jugoslaviji od 1945. do 1989. godine, relativno je mali broj filmova na temu holokausta. Nije u pitanju reprezentacija, već prezentacija ove teme, koja je ponekad korišćena u političke svrhe, možda i zloupotrebljavana, ali i izbegavana zbog istih razloga.²⁴

²³ Isto.

²⁴ U Muzeju jugoslovenske kinoteke je 9. i 10. decembra 2014. godine, prikazan izbor jugoslovenskih filmova koji se bave holokaustom, a potom je i vođena diskusija na temu: „Da li je moguća reprezentacija Holokausta?“ Ovaj program je realizovan u okviru projekta „Protiv zaborava – četiri logora u Drugom svetskom ratu u Beogradu“, koji se bavi kulturom sećanja. Organizovani su javni događaji, zidne novine, dokumentarne TV emisije i interaktivna web stranica: www.protivzaborava.com

Pank. 341.3(497.11+497.5):327.5

Davor Pauković

Sveučilište u Dubrovniku

MEĐUSOBNE TUŽBE ZA GENOCID HRVATSKE I SRBIJE: POLITIČKI DISKURS I UTJECAJ NA HRVATSKO-SRPSKE ODNOSI

Apstrakt: Početkom veljače 2015. godine Međunarodni sud pravde u Hagu (International Court of Justice) odbacio je tužbu Hrvatske iz 1999. godine protiv Savezne Republike Jugoslavije zbog kršenja Konvencije o genocidu, kao i protutuž-bu Srbije iz 2010. godine. Tužbe su se odnosile na sukobe u Hrvatskoj u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Međusobne tužbe za genocid u određenoj su mjeri obilježile odnose između Hrvatske i Srbije, posebno od podnošenja protutužbe iz Srbije. U ovom članku analizira se politički diskurs u Hrvatskoj i Srbiji u odnosu na tužbe, kao i utjecaj ove teme na odnose između dvije države.

Ključne riječi: Međunarodni sud pravde, tužba za genocid, Hrvatska, Srbija, politički diskurs, odnosi Hrvatske i Srbije

Key words: International Court of Justice, lawsuit for genocide, Croatia, Serbia, political discourse, relations between Croatia and Serbia

Uvod

U trenutku kada nastaje ovaj tekst, krajem 2015. godine, odnosi Hrvatske Srbije, barem na političkoj razini, nisu se puno odmakli od onih iz razdoblja druge polovice devedesetih. Razloga za to je nekoliko. Primarni razlog je onaj dugog trajanja, a odnosi se na povijesno nasljeđe i različite interpretacije traumatičnih događaja s kraja 20. stoljeća. Uz to su, naravno, vezani i stvarni problemi koji su nastali kao posljedica rata iz devedesetih, kao što su pitanje nestalih, povratak izbjeglica, ratna odšteta, razna materijalna prava, povratak imovine, granična pitanja, položaj Srba u Hrvatskoj i Hrvata u Srbiji i tako dalje. Posebno je razočaravajuće da je javni diskurs ponekad gotovo identičan onom koji je prethodio (i pripremio) ratnim zbivanjima iz devedesetih. Takvo stanje stvari bilo je vidljivo u nekoliko navrata tijekom 2015. godine, posebno prilikom donošenja presude o međusobnim tužbama za genocid, obilježavanja hrvatske akcije Oluja i tijekom izbjegličke i/ili migrantske krize. Kada se pogledaju dominantne strukture u javnom diskursu vezano za odnose Hrvatske

i Srbije može se zaključiti da su različiti naponi u posljednjih dvadesetak godina urodili s vrlo malo rezultata. Tu treba spomenuti Dijalog povjesničara/istoričara, *Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative*¹ i skupove o hrvatsko-srpskim odnosima koji se od 2008. godine održavaju u Golubiću u blizini Obrova u Hrvatskoj. Iako su ove inicijative i naponi (ponovno) povezali znanstvenike iz republika bivše Jugoslavije i proizveli značajan broj znanstvenih radova njihov učinak na kreiranje javnog i političkog diskursa bio je poprilično zanemariv. Tome treba pridodati razne programe i inicijative nevladinog sektora i civilnog društva. Relativni neuspjeh akademske zajednice i nevladinog sektora treba tražiti u slaboj medijskoj vidljivosti njihovog rada, lošim strategijama diseminacije i, najvažnije, političkim elitama koje su odnose između dvije države nerijetko koristile za legitimiziranje svoje pozicije u dnevno političkim i predizbornim okršajima.

Odnosi između Hrvatske i Srbije imali su svoje uspone i padove u posljednjih dvadesetak godina. U pojedinim trenucima činilo se da su zemlje napravile značajne iskorake koji su trebali označiti trajno prevladavanje neprijateljskog diskursa.² Ipak, to se nije dogodilo. U posljednjih nekoliko godina politički odnosi poprilično su loši i stagniraju, uz stalna zaoštavanja koja su popraćena krajnje radikalnim javnim diskursom koji ponekad podsjeća na razdoblje prije krvavog raspada Jugoslavije. Posebno je zabrinjavajuće što se takvim diskursom zahvaćaju i nove generacije.

U ovom članku donosi se pregled i analizira politički diskurs vezan za međusobne tužbe za genocid između Hrvatske i Srbije, s naglaskom na razdoblje od podnošenja protutužbe od strane Srbije početkom 2010. godine. Korišteni su hrvatski i srpski izvori dostupni na internetu. Izjave političkih elita zasigurno najviše oblikuju diskurs vezan za odnose Hrvatske i Srbije. Upravo se izjave političara iz susjedne zemlje najviše komentiraju, citiraju i prenose u medijima, pa su često jedini reprezent dominantnog mišljenja iz Hrvatske ili Srbije. Sve veća važnost internet portala i medija otvorila je novu razinu analize koja u klasičnim medijima nije postojala. Radi se o komentarima, odnosno opciji ispod teksta koja omogućuje korisniku da komentira originalni tekst, argumentira svoje stavove, polemizira s drugim korisnicima i slično. Istraživanje provedeno 2009. godine od strane Princeton Survey Research Associates International centra na 2259 odraslih osoba u SAD-u, a objavljeno 2010. godine, pokazalo je da 72% ispitanika prati vijesti jer uživa u komunik-

¹ Za drugo izdanje publikacije koja je proizašla iz rada timova ove inicijative pogledati: http://docs.lib.purdue.edu/purduepress_ebooks/28/, pristup ostvaren 23. 11. 2015.

² O hrvatsko-srpskim odnosima do 2010. godine pisao sam u: D. Pauković, „Politički odnosi Hrvatske i Srbije – između europskih integracija i povijesnog nasljeđa“, Hrvatsko – srpski odnosi u 20. veku; politička i kulturna saradnja, Novi Sad, 2010, 125-137.

aciji s drugima o događajima u svijetu, a 25% ispitanika je bar jednom komentiralo vijest. Također, 51% ispitanika u dobi od 18 do 29 godina smatra važnim da se vijest može komentirati, dok populaciji od 30 do 49 i 50 do 64 godine to iznosi znatno manjih 33%³ Ovaj primjer pokazuje da sudjelovanje u komentiranju, prenošenju i analiziranju vijesti ima vrlo važno ulogu, posebno za mlađu generaciju. Prema tome, ova razina javnog diskursa ne bi se smjela mimoći u analizama, pa tako i onoj vezanoj za hrvatsko-srpske odnose, jer su upravo vijesti iz te rubrike često preplavljene komentarima korisnika. U ovom članku neće se ponuditi neka posebna metoda ili sustavno istraživanje komentara, već otvaranje ove teme treba poslužiti kao naglasak važnosti ovog aspekta kada se govori o kreiranju javnog diskursa preko internet vijesti. U teorijskom smislu članak se oslanja na kritičku analizu diskursa koja, između ostalog, pokušava konstruirati odnose i motive proizvođača javnog diskursa, kome se obraćaju i koje ciljeve pokušavaju ostvariti.⁴

Tužbe za genocid Hrvatske i Srbije

Ovdje se nećemo baviti svim pravnim aspektima i prijedorima koji su se pojavili tijekom cjelokupnog sudskog procesa i nakon donošenja presude, već će se pokušati smjestiti tužbe u kontekst hrvatsko-srpskih odnosa. Tužbe Hrvatske i Srbije pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu predstavljaju svojevrsni pravni nastavak sukoba iz ratnog razdoblja. One su ujedno i pregled hrvatskog i srpskog viđenja događaja u Hrvatskoj u prvoj polovici devedesetih godina.

Inicijator podizanja optužnice protiv Savezne Republike Jugoslavije, Zvonimir Šeparović, navodi da je još 1992., na funkciji ministra vanjskih poslova RH, predložio pokretanje postupka. Predsjednik Tuđman to tada nije prihvatio zbog međunarodne konstelacije. Nakon bombardiranja Srbije od strane NATO saveza 1999. godine, Hrvatska u srpnju iste godine podnosi tužbu za genocid.⁵ U hrvatskoj tužbi pokušalo se dokazati da je tijekom četiri ratne godine prekršena Konvencija o genocidu, odnosno da je SRJ (kasnije Srbija) odgovorna za etničko čišćenje, ubojstva, raseljavanja, bespravna zatočenja, zlostavljanja i uništavanje imovine hrvatskih građana. Srbija je podnijela protutužbu protiv Hrvatske u siječnju 2010. godine. U njoj se navodi da je Hrvatska prekršila Konvenciju o genocidu zločinima protiv Srba u Hrvatskoj za vrijeme i nakon operacije Oluja 1995. godine. Također, Hrvatska se

³ Kristen Purcell, Lee Rainie, Amy Mitchell, Tom Rosenstiel, Kenny Olmstead, Understanding the participatory news consume. How internet and cell phone users have turned news into a social experience, Pew Research Center, 2010, http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2010/PIP_Understanding_the_Participatory_News_Consumer.pdf, pristup ostvaren 2. 12. 2015.

⁴ Paul Chilton, Analysing Political Discourse: Theory and Practice, London and New York, 2004.

⁵ Za interpretaciju Zvonimira Šeparovića pogledati: Z. Šeparović, Hrvatska tužba, Zagreb, 2014.

optužuje za intenciju genocida, kao i za nekažnjavanje počinitelja. Sud se je 2008. godine proglasio nadležnim za tužbu Hrvatske čime je odgovorio na primjedbu Srbije o nenadležnosti suda jer SRJ nije bila članica Ujedinjenih naroda i potpisnica Konvencije.⁶ Nakon raspada državne zajednice Srbije i Crne Gore, Srbija je ostala jedina nasljednica tužbe. Presudom iz 2007. godine Međunarodni sud pravde odbacio je sličnu tužbu Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, iako je u istoj utvrdio da se genocid dogodio u Srebrenici.⁷ S obzirom na vrlo strogo definiranu nadležnost suda, koja je potvrđena u presudi iz 2007. godine, bilo je teško očekivati drugačiju odluku u odnosu na tužbu i protutužbu Hrvatske i Srbije. U veljači 2015. godine sud je donio presudu u kojoj je s 15 glasova za i 2 protiv odbacio tužbu Hrvatske protiv Srbije, a jednoglasno protutužbu Srbije. U intervjuu za HTV presudu je komentirao prvi čovjek hrvatskoga pravnog tima do 2013. godine i profesor emeritus na Sveučilištu Yale Marijan Damaška. U objašnjenju uloge suda istaknuo je da „treba imati u vidu da se u nadležnost suda ubrajalo samo pitanje državne odgovornosti zbog povrede Konvencije o genocidu“. Presuda je utvrdila postojanje pojedinačnih zločina, ali to nije bilo dovoljno da se utvrdi genocidna namjera. Kako objašnjava profesor Damaška sud je odlučio da „genocidna namjera ne može biti utvrđena ako lanac posrednih dokaza iz kojih se ta namjera izvodi ne isključi mogućnost nekoga drugog zaključka“.⁸

Glavna obilježja političkog diskursa

Hrvatska

Tužba za genocid protiv SRJ (kasnije Srbije), od podizanja 1999. do presude 2015. godine, imala je značajno mjesto u političkom diskursu, posebno vezano za hrvatsko-srpske odnose. Proces je trebao pravno verificirati srpsku agresiju na Republiku Hrvatsku i pokazati svijetu što se točno dogodilo tijekom devedesetih godina. Na konferenciji za novinare povodom podnošenja tužbe tadašnja potpredsjednica Vlade Ljerka Mintas-Hodak i ministar pravosuđa Zvonimir Šeparović istaknuli su da je cilj tužbe da se raščisti „tko je na području bivše Jugoslavije bio agresor, a tko žrtva“. Jedan od motiva je bio i odgovor na tendenciju nekih međunarodnih čimbe-

⁶ Cjeloviti dokument presude iz veljače 2015. na tužbu i protutužbu dostupan je na stranicama Međunarodnog suda pravde. Dokument sadrži i kompletnu kronologiju sudskog procesa. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>, pristup ostvaren 29. 11. 2015.

⁷ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, pristup ostvaren 3. 12. 2015.

⁸ Ekskluzivni intervju s prof. Damaškom, HRT, 8. 2. 2015. <http://vijesti.hrt.hr/271437/prof-damaska-unatoc-gubitku-pannice-iz-presude-se-stjece-jasna-slika-o-kalvariji-kroz-koju-je-hrvatska-prosla>, pristup ostvaren: 1. 12. 2015

nika o „izjednačavanju krivnje na svim stranama“, kako je u shvaćano u hrvatskom političkom rukovodstvu.⁹ Tužba za genocid bila je centralna vijest tijekom potvrde nadležnosti suda u studenom 2008. godine. Ona je u javnom i političkom diskursu predstavljena kao velika pobjeda i uspjeh Hrvatske u nastojanju zadovoljenja pravde. Predsjednik RH Stjepan Mesić izjavio je da „treba dokazati da je u Hrvatskoj počinjen genocid i da je za to izravno odgovorna Srbija“, i nastavio, „simbolika je da smo to doznali upravo u Vukovaru, ali i pravda“. Premijer Ivo Sanader istaknuo je slijedeće: „Trenutak je da se kaže da se rat nije vodio na srpskom nego na hrvatskom tlu, da nije razoren Novi Sad nego Vukovar, da su granatirani Osijek i Dubrovnik kao i da hrvatski vojnici nisu išli u Srbiju nego su srpski dolazili u Hrvatsku... Vrijeme je da se u Srbiji suoče s prošlosti“.¹⁰

Nakon promjene vlasti u Hrvatskoj 2011. godine pojavilo se mišljenje u hrvatskoj Vladi o povlačenju tužbi za genocid, ukoliko bi se riješila otvorena pitanja iz spora. Nova ministrica vanjskih poslova Vesna Pusić u više je navrata promovirala takvo razmišljanje. U intervjuu za Jutarnji list odmah nakon preuzimanja dužnosti izjavila je: „I u slučaju tužbi imate dvije mogućnosti. Jedna je da želite riješiti probleme kao što su nestali, opljačkana imovina i procesi za ratne zločine. Druga je mogućnost da na dulji rok u regiji na životu želite održavati sukob niskog intenziteta“.¹¹ Početkom 2014. godine ponovila je da je Hrvatska spremna razgovarati o povlačenju tužbe „pod uvjetom da srbijanska strana osigura podatke o nestalima“.¹² Slične stavove iznosio je i predsjednik Ivo Josipović, kao i lider srpske manjine u Hrvatskoj, Milorad Pupovac.¹³ HDZ, dok je još bio na vlasti i kasnije u opoziciji, oštro se je protivio povlačenju tužbi. Premijerka na odlasku, Jadranka Kosor, izrazila je žestoko protivljenje takvoj opciji u prosincu 2011. godine: „Ako bi to nova vlada pokušala učiniti, mi smo, dakako, pripremni na druge političke, mjere i politički odgovor. Na Hrvatsku je izvedena agresija, nije bilo građanskog rata, a ključ rješavanja sudbine

⁹ Hrvatska podnijela ICTY-ju tužbu protiv SRJ, HRT, 2. 7. 1999., <http://www.hrt.hr/arhiv/99/07/02/HRT0015.html>, pristup ostvaren: 3. 12. 2015.

¹⁰ Srbiji sude za genocid, Večernji list, 18. 11. 2008., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/srbiji-sude-za-genocid-847803>, pristup ostvaren: 5. 12. 2015.

¹¹ Vesna Pusić: Povuci ćemo tužbu za genocid. Njome se dižu niske strasti, a to nije moralno prema narodu, Jutarnji list, 31. 12. 2011., <http://www.jutarnji.hr/vesna-pusic--povuci-cemo-tuzbu-za-genocid--njome-se-dizu-niske-strasti--a-to-nije-moralno-prema-narodu/996792/>, pristup ostvaren 6. 12. 2015.

¹² VESNA PUSIĆ: 'Ako se riješi problem nestalih povlačimo tužbu za genocid', Jutarnji list, 4. 1. 2014., <http://www.jutarnji.hr/pusic---tuzbu-za-genocid-cemo-povuci-ako-rijesite-problem-nestalih---pupovac---tuzba-nema-temelja-/1152000/>, pristup ostvaren 6. 12. 2015.

¹³ 'Mogli bi povuci tužbu, ali Vlada nije to razmatrala', 24 sata, 25. 3. 2010., <http://www.24sata.hr/politika/mogli-bi-povuci-tuzbu-ali-vlada-nije-to-razmatrala-165665>, pristup ostvaren 6. 12. 2015.; Josipović o tužbama za genocid: Dogovor je moguć, 4. 8. 2012., <http://net.hr/danas/hrvatska/josipovic-o-tuzbama-za-genocid-dogovor-je-moguc/>, pristup ostvaren 7. 12. 2015.

¹⁴ Treba li povuci tužbu za genocid?, HRT, 13. 12. 2011., <http://vijesti.hrt.hr/143043/treba-li-povuci-tuzbu-za-genocid>, pristup ostvaren 7. 12. 2015.

nestalih u Beogradu je, u arhivima JNA¹⁴. Isti stav zadržao je i novi predsjednik HDZ-a Tomislav Karamarko, odbacujući svaku mogućnost povlačenja tužbe. Karamarko je naglasio da „oni moraju priznati da je Srbija predvođena Miloševićem izvršila velikosrpsku, četničku agresiju na Sloveniju, BiH, a posebice na Hrvatsku“. Uz to, dodaje Karamarko, tužbu se ne smije povlačiti zbog materijalne štete koju je hrvatska pretrpjela i zbog činjenice da bi se time na neki način izjednačila krivnja, a to se ne može dopustiti zbog žrtava i budućih generacija.¹⁵ Kako se je približavala javna rasprava pred Međunarodnim sudom pravde u ožujku 2014. godine, tako je ideja o povlačenju tužbe u hrvatskom političkom diskursu nestala. Ministar pravosuđa, Orsat Miljenić, koji je u veljači 2014. izjavio da šansa za povlačenje tužbe ne postoji i dodao: „Očekujem da ćemo prikazati što se stvarno dogodilo, što je tko kome napravio i da ćemo u konačnici uspjeti“.¹⁶

Početak glavne rasprave pred sudom u ožujku 2014. godine postavio je privremeno temu u centar medijskog i političkog interesa. Povodom početka suđenja premijer Zoran Milanović je komentirao slijedeće: „Teški ratni zločini su se dogodili, bilo je elemenata genocida i mi ćemo to probati dokazati“.¹⁷ U političkom diskursu uglavnom su se reproducirale osnovne teze iz hrvatske tužbe, koje se svode na zaključak da je Srbija počinila agresiju i strašne zločine (genocid), te da se očekuje da će se to i pravno potvrditi presudom.¹⁸

Presuda suda, iz veljače 2015., kojom su odbačene tužba Hrvatske i protutužba Srbije, izazvala je reakcije svih političkih aktera. U političkom diskursu prevladavalo je razočaranje i nezadovoljstvo odbacivanjem tužbe, ali i zadovoljstvo odbacivanjem protutužbe. Vladajuća koalicija i najveća opozicijska stranka HDZ, uglavnom su, uz razočaranje presudom, isticale pozitivne elemente presude, odnosno potvrdu da su se dogodili zločini, etničko čišćenje i agresija. Premijer Milanović je u komentaru naglasio da je sud, nažalost, odbio hrvatsku tužbu i nije utvrdio da je počinjen genocid nad hrvatskim stanovništvom, ali je „utvrđeno sve ono što znamo da se definitivno dogodilo – teški ratni zločini i etničko čišćenje“. Za predsjednika Josipovića presuda je bila očekivana, s obzirom na pravnu argumentaciju. Ipak, ističe da hrvatska tužba ima važnu funkciju jer je načinjen cjelovit popis žrtava i poka-

¹⁴Karamarko: Srbi trebaju priznati četničku agresiju na Hrvatsku, Večernji list, 16. 10. 2013., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/karamarko-srbi-trebaju-priznati-cetnicku-agresiju-na-hrvatsku-628319>, pristup ostvaren 8. 12. 2015.

¹⁶Nema povlačenja tužbe protiv Srbije za genocid!, Dnevnik.hr, 21. 2. 2014., <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/nema-povlacenja-tuzbe-protiv-srbije-za-genocid---324502.html>, pristup ostvaren: 8. 12. 2015.

¹⁷JUTARNJI U HAAGU Srbija: 'Ako je bilo ikakvog genocida, žrtve su Srbi. Mi smo u Hrvatskoj žrtve od Jase novca do danas', Jutarnji list, 3. 3. 2014., <http://www.jutarnji.hr/upravo-pocelo-sudenje-po-tuzbi-hrvatske-protiv-srbije-za-genocid--protiv-hrvatske-svjedocit-ce-savo-strbac/1169999/>, pristup ostvaren 8. 12. 2015.

¹⁸Miljenić o međusobnim tužbama za genocid: Ne zanima me reakcija Srba, Večernji list, 3. 3. 2014., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/miljenic-o-medusobnim-tuzbama-za-genocid-ne-zanima-me-reakcija-srba-924573>, pristup ostvaren 8. 12. 2015.

zana je veza između Srbije i agresije na Hrvatsku. Tome je dodao da Hrvatska mora biti svjesna „kako je sud utvrdio da je bilo zločina i s hrvatske strane, pa se mora učiniti sve da se utvrdi sudbina nestalih osoba“ i da se ne smije stati s osudama ratnih zločinaca.¹⁹ Nova predsjednica RH Kolinda Grabar-Kitarović također je istaknula da nije zadovoljna presudom, ali i da je iz obrazloženja jasno tko je bio agresor, a tko žrtva.²⁰ Predsjednik HDZ-a Tomislav Karamarko u komentaru presude izjavio je slijedeće: „Nisam zadovoljan presudom Međunarodnog suda pravde u Haagu, ali sam zadovoljan što je dokazano da je Srbija počinila agresiju na Hrvatsku i da je pokušala stvoriti veliku Srbiju. Sad više nitko u hrvatskoj politici neće moći izjednačavati agresora i žrtvu iako je bilo takvih pokušaja.“²¹

Srbija

Nakon odluke suda o nadležnosti za hrvatsku tužbu protiv Srbije u studenom 2008. godine ministar vanjskih poslova Srbije Vuk Jeremić najavio je protutužbu Srbije protiv Hrvatske za zločine počinjene u Oluji. On je tada između ostalog izjavio „neka se utvrdi istina za etničko čišćenje Srba tijekom akcije Oluja“ i dodao da će Srbija predstaviti slučaj kroz sagledavanje događaja u 20. stoljeću, uključujući i Drugi svjetski rat.²² Od tog trenutka, a posebno nakon podnošenja protutužbe u siječnju 2010. godine taj proces dobio je veliki prostor i u srpskom medijskom i političkom diskursu. Jednako kao i u Hrvatskoj, u Srbiji se pojavila ideja o povlačenju međusobnih tužbi. U ožujku 2010. godine tu mogućnost na sastanku u Opatiji istaknuli su tadašnji predsjednici Boris Tadić i Ivo Josipović. Tom prilikom Tadić je izjavio: „Smatram da bi bilo dobro da vanskudskim poravnanjem rešimo i taj spor, što ne znači da bi se odustalo od sudskih postupaka protiv onih koji su počinili zločine. Svi koji su počinili zločine moraju da odgovaraju. Spremni smo da radimo na rešenju koje bi bilo kompromisno, ali koje neće da poništi načela pravde i pravednosti“.²³ Tadašnji prvi potpredsjednik Vlade Srbije, Aleksandar Vučić, izjavio je početkom svibnja 2013. godine da povlačenje tužbi ovisi o tome koliko će se uspješno rješavati

¹⁹Reakcije na odluku iz Haaga: “Iako genocid nije dokazan, zločina je bilo”, Poslovni dnevnik, 3. 2. 2015., <http://www.poslovni.hr/hrvatska/reakcije-na-odluku-iz-haaga-iako-genocid-nije-dokazan-zlocina-je-bilo-289272>, pristup ostvaren 8. 12. 2015.

²⁰Kitarović: Uvažavam presudu iako nisam zadovoljna s njom, 24 sata, 3. 2. 2015., <http://www.24sata.hr/politika/kitarovic-uvazavam-presudu-iako-nisam-zadovoljna-s-njom-404688>, pristup ostvaren 9. 12. 2015.

²¹Karamarko: Neće se više moći izjednačavati žrtvu i agresora, 24 sata, 4. 2. 2015., <http://www.24sata.hr/politika/karamarko-nece-se-vise-moci-izjednacavati-zrtvu-i-agresora-404899>, pristup ostvaren 9. 12. 2015.

²²Kontratužba Srbije za zločine u „Oluji“, Blic, 19. 11. 2008., <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/66031/Kontratužba-Srbije-za-zlocine-u-Oluji>, pristup ostvaren 5. 12. 2015.

²³Tužbe za genocid rešiti van suda, Blic, 25. 3. 2010., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/182173/Tuzbe-za-genocid-resiti-van-suda>, pristup ostvaren 2. 12. 2015.

problemi između dvije zemlje.²⁴ Na sastanku Josipovića i novog srpskog predsjednika Tomislava Nikolića u 10. mjesecu 2013., srbijanski predsjednik založio se za povlačenje tužbi: „Povlačenje tužbi ustanovilo bi potpuni mir između dve države, a u suprotnom, ako tužbe dospeju pred sud, kakva god bila presuda, neko time neće biti zadovoljan“.²⁵

Kada je objavljena presuda reakcija političara u Srbiji bila je pozitivnija nego u Hrvatskoj, što je i razumljivo s obzirom da je Srbija predlagala povlačenje tužbi. Uz to, postojala je i velika sličnost u izjavama, posebno vladajućih u Hrvatskoj i Srbiji. Naglašeno je nezadovoljstvo zbog odbacivanja protutužbe, ali je presuda predstavljena kao pobjeda Srbije kojom je dokazano da Srbi nisu počinili genocid, dok su, s druge strane, potvrđeni masovni zločini Hrvata nad Srbima. Izricanje presude zajedno su pratili predsjednik i premijer Srbije i predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik. Zajedničku izjavu nakon izricanja presude dao je Tomislav Nikolić. U njoj se navodi da je presuda preokrenula ustaljene stereotipe međunarodne zajednice o događajima u bivšoj SFRJ u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Nastavio je: „Presuda Međunarodnog suda pravde nije ispunila naša očekivanja, posebno u dijelu koji se odnosi na odgovornost Hrvatske ... ICJ je utvrdio da su vlasti Republike Hrvatske bile svjesne da će vojna akcija ‘Oluja’ dovesti do protjerivanja civilnog stanovništva. Na ovaj način i od strane najviše pravne institucije UN potvrđeno je da su hrvatske snage počinile masovne zločine prema Srbima u Hrvatskoj. Uprkos nepravdi načinjen je ohrabrujući korak. Iskreno se nadam da će u vremenu pred nama biti dovoljno hrabrosti kako bi Srbija i Hrvatska u dobroj vjeri zajedno rješavale sve ono što sputava da našu regiju uvedemo u razdoblje trajnog mira i prosperiteta.“ Na istom obraćanju medijima govorio je i Milorad Dodik, koji je između ostalog istaknuo da će ljudi i dalje vjerovati da je u Hrvatskoj počinjen genocid jer to govore činjenice. Također je istaknuo da ostaje osjećaj nepravde nad srpskim narodom koji je najveća žrtva i najviše stradao u raspadu bivše Jugoslavije.²⁶ Potpredsjednik Vlade Srbije Rasim Ljajić izjavio je da je odluka suda očekivana „jer je od početka bilo jasno da će uzajamne tužbe biti odbačene“. Predsjednik poslaničke grupe Demokratske stranke Borislav Stefanović ocijenio je da je presuda dobra za regiju i odnose Hrvatske i Srbije i da se nada „da će ova presuda doprineti da ratna retorika 1990-ih i suludi nacionalizam odu u istoriju“.²⁷ Predsjednik Srpske radikalne stranke Vojislav

²⁴Vučić: Povlačenje tužbi zavisi od rešavanja problema, Blic, 1. 5. 2013., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/380586/Vucic-Povlacenje-tuzbi-zavisi-od-resavanja-problema>, pristup ostvaren 3. 12. 2015.

²⁵Nikolić - Josipović: Hrvatska ne povlači tužbu za genocid!, Telegraf, 16. 10. 2013., <http://www.naslovi.net/2013-10-16/telegraf/nikolic-josipovic-hrvatska-ne-povlaci-tuzbu-za-genocid-foto/7452636>, pristup ostvaren 4. 12. 2015.

²⁶VIDEO Reakcije na presudu: Pogledajte što su rekli Nikolić i Dodik, Politika plus, 3. 2. 2015., <http://www.politikaplus.com/novost/116975/VIDEO-Reakcije-na-presudu-Pogledajte-sto-su-rekli-Nikolic-i-Dodik>, pristup ostvaren 6. 12. 2015.

Šešelj nazvao je presudu kompromisom i istaknuo da je “dokazan kolektivni zločin” u Oluji.²⁸

Prije zaključka: komentari korisnika internet vijesti

Nema sumnje da su u posljednjih desetak ili više godina komentari korisnika internet vijesti postali novi izvor i faktor u kreiranju javnog mnijenja.²⁹ U ovom kratkom poglavlju neće se predstaviti neko sustavno i metodološki osmišljeno istraživanje, već se samo želi upozoriti na činjenicu da teme vezane za odnose Hrvatske i Srbije izazivaju veliku pozornost korisnika internet vijesti u Hrvatskoj i Srbiji, što se može vidjeti po broju komentara koje takve vijesti često imaju. To je bilo evidentno i u vijestima vezanim za međusobne tužbe za genocid. Već površni pogled na nekoliko vijesti iz ove rubrike pokazuju značaj rubrike komentari na kreiranje javnog diskursa, u ovom slučaju o međusobnim tužbama za genocid. Primjerice, vijest o odbacivanju tužbi za genocid na stranicama Večernjeg lista komentirana je 626 puta.³⁰ Ista vijest na stranicama Kurira komentirana je 250 puta, a 252 puta na portalu Blica.³¹ Poruke koje se mogu pročitati u komentarima korisnika često su vrlo pojednostavljena objašnjenja i zaključci koji u pravilu podržavaju „svoju” stranu. Nerijetko, povezana su i s eksplicitnim uvredama drugog naroda/države. Ako uzmemo u obzir da komentare u pravilu više pišu mlađe generacije, možemo zaključiti da je neprijateljski diskurs „uspješno” prenesen i na nove generacije. Ono što je u navedenim komentarima evidentno odnosi se na isticanje žrtve svog naroda, čime se vidi značajna podudarnost s dominantnim političkim i medijskim diskursom. Treba istaknuti da ne pripadaju svi komentari u tu skupinu, već da postoji i određen broj komentara pomirljivog i dijaloškog karaktera.

Unatoč svim problemima koji postoje u analiziranju komentara korisnika, oni su u svakom slučaju mogu biti indikativni za utvrđivanje javnog mnijenja o hrvatsko-srpskim odnosima. Ne samo to, komentari korisnika sudjeluju u kreiranju javnog diskursa, nekad vjerojatno i više od samog teksta na koji se odnose.

²⁷Reakcije zvaničnika na presudu MSP, Blic, 3. 2. 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/531801/Reakcije-zvanicnika-na-presudu-MSP>, pristup ostvaren 6. 12. 2015.

²⁸Šešelj: Kompromisna presuda u Hagu, B92, 5. 2. 2015., http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=02&dd=05&nav_category=64&nav_id=955134, pristup ostvaren 6. 12. 2015.

²⁹Arthur D. Santana, Online Readers' Comments Represent New Opinion Pipeline, Newspaper Research Journal, Vol. 32, No. 3, Summer 2011, str. 66-81.

³⁰Haaški sud odbacio tužbu Hrvatske i srpsku protutužbu. ‘Nisu dokazale genocid’, Večernji list, 3. 2. 2015., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/u-haagu-presuda-za-genocid-987626>, pristup ostvaren 5. 12. 2015.

³¹DAN ODLUKE: I hrvatska i srpska tužba za genocid odbačene u celini!, Kurir, 3. 2. 2015., <http://www.kurir.rs/vesti/politika/uzivo-dan-odluke-srbija-i-hrvatska-cekaju-presudu-iz-haga-clanak-1673394>, pristup ostvaren 5. 12. 2015.; TAČKA NA SPOR Tužbe Hrvatske i Srbije odbijene u celini, Blic, 3. 2. 2015., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/531294/TACKA-NA-SPOR--Tuzbe-Hrvatske-i-Srbije-odbijene-u-celini>, pristup ostvaren 5. 12. 2015.

Zaključak – utjecaj tužbi na odnose Hrvatske i Srbije

Tužba Hrvatske i protutužba Srbije za genocid pred Međunarodnim sudom pravde nekoliko su godina opterećivale odnose između dvije zemlje. Utjecaj je bio izrazito negativan, što je razumljivo s obzirom na sadržaj. Ipak, ne onoliko negativan koliko su mnogi očekivali. Politički diskurs vezan za optužnice imao je nekoliko glavnih obilježja. Prije svega, političari su u završnoj fazi procesa, kada je otpala opcija povlačenja tužbi, ponavljali i zastupali glavne argumente svoje strane u postupku. To je značilo da su isticali teze u kojima je njihova strana glavna žrtva i da očekuju da će sud dokazati tu činjenicu. Time je reproduciran diskurs žrtve, koji je dobrim djelom obilježio raspad Jugoslavije i ratove u devedesetima. Takav diskurs uglavnom vidi samo stradanja svoje strane, potencira ga i pretpostavlja stradanjima druge strane, koje umanjuje ili negira. Nažalost, takav diskurs još uvijek dominira u hrvatsko-srpskim odnosima. U kontekstu hrvatskog diskursa to znači da je Srbija u sklopu velikosrpske politike počinila agresiju i genocid prilikom etničkog čišćenja na okupiranim teritorijima Republike Hrvatske tijekom 1991-1995. godine. S druge strane, u srpskom diskursu, Srbi u Hrvatskoj su najveće žrtve rata, nad kojima je Hrvatska izvršila genocid tijekom vojne operacije Oluja, a takva politika prema Srbima ujedno je i kontinuitet hrvatskog odnosa prema Srbima iz razdoblja NDH. Ovdje je važno istaknuti da kritika diskursa žrtve ne znači relativizaciju povijesti i izjednačavanje krivnje za procese i pojedinačne zločine koji su obilježili raspad Jugoslavije i rat u Hrvatskoj. Drugo obilježje diskursa odnosi se na utvrđivanje istine oko otvorenih pitanja, koja je trebala završiti prepirke i pripomoći u rješavanju problema iz devedesetih, a time i omogućiti razvijanje boljih odnosa u budućnosti. Naravno, to su bila iluzorna očekivanja, jer su i jedna i druga strana tumačile presudu djelomično kao svoju pobjedu, u kontekstu da su dokazani zločini druge strane.

Politički odnosi Hrvatske i Srbije i krajem 2015. godine u najvećoj mjeri ovise o povijesnom nasljeđu, odnosno (ne)mogućnosti suočavanja s prošlošću. Značajnu ulogu u ponovnoj radikalizaciji neprijateljskog diskursa, „mi i oni“, „naše žrtve i njihovi zločini“ odigrale su tužbe za genocid. On je bio posebno vidljiv tijekom obilježavanja vojne akcije Oluja u Hrvatskoj, koja je ujedno bila glavna tema srpske protutužbe. Tome treba pridodati i trenutno političko vodstvo u Hrvatskoj i Srbiji koje ne pronalazi načine za uspostavu drugačijeg dijaloga. U skladu s tim, političari koriste odnose i otvorene probleme dviju zemalja da legitimiziraju svoju poziciju u njihovim unutarnjim političkim arenama. Značajan „novi“ doprinos pogoršanju odnosa prouzrokovala je izbjeglička kriza. To je u jednom trenutku dovelo do zatvaranja granice i najoštrijih poruka na relaciji Zagreb-Beograd još od vremena rata. U to su se uključili i mediji, pa su tako srpski tabloidi hrvatskog premijera Mi-

lanovića usporedili s Pavelićem, a Hrvatsku proglasili ustaškom državom.³² Tome je prethodila izjava premijera Milanovića koji je Srbe nazvao barbarima, kako je bilo protumačeno u Srbiji. Milanović je kasnije obrazložio da „ti barbari nisu Srbi, nego Orban i društvo koji Arape doživljavaju kao barbare“.³³ Dvadeset godina od završetka rata u Hrvatskoj nismo se puno odmaknuli u procesu raščišćavanja problema između Hrvatske i Srbije, posebno onih koji se tiču suočavanja s prošlošću. Zašto je tome tako opet ovisi da li se procjenjuje iz Zagreba ili Beograda. Neupitno je da će svi relevantni akteri u kreiranja javnog diskursa morati preispitati strategije djelovanja, ukoliko ne želimo da i dalje s jedne strane Dunava žive ustaše, a s druge četnici.

SUMMARY

In early February 2015, the International Court of Justice dismissed the Croatian lawsuit against Serbia for violating the Genocide Convention, as well as Serbia's countersuit. Lawsuits were related to the war in Croatia from 1991 to 1995. Mutual lawsuits for genocide to some extent marked relations between the Croatia and Serbia in last several years. This article analyzes the political discourse in Croatia and Serbia in relation to the lawsuits, as well as the impact of these issues on the relations between the two countries.

³² Srpski tabloidi uspoređuju Milanovića s Pavelićem ..., Index.hr, 25. 9. 2015., <http://www.index.hr/vijesti/clanak/srpski-tabloidi-usporedjuju-milanovica-s-pavelicem-traze-savjet-psihiatra-tumace-zasto-je-idiot/844050.aspx>, pristup ostvaren 9. 12. 2015.

³³ MILANOVIĆ SE ISPRIČAO SRBIJI: Nisam rekao da ste barbari, čovjeka sklonijeg Srbima u RH možda ima, ali ne u politici!, Dnevno.hr, 25. 9. 2015., <http://www.dnevno.hr/vijesti/regija/milanovic-se-ispricao-srbiji-nisam-rekao-da-su-srbi-barbari-835070>, pristup ostvaren 8. 12. 2015.

*Znanjem do ekonomskog razvoja
i zaštite manjinskih prava*

Vesel. 339.96:323.1(=163.41)

Janko Veselinović, Univerzitet u Novom Sadu,
Aleksandra Hadži Ristić, Univerzitet u Beogradu

UZAJAMNOST PRAVNIH, EKONOMSKIH I POLITIČKIH ASPEKATA NA ODRŽIVI RAZVOJ U SRPSKIM POVRATNIČKIM SREDINAMA U HRVATSKOJ

Apstrakt: Autori u tekstu donose prikaz pravnih, ekonomskih i političkih aspekata važnih za održiv razvoj u srpskim povratničkim sredinama u Hrvatskoj. U radu se analizira uticaj pojedinih pravnih prepreka i političkih uticaja na započinjanje i realizaciju ekonomskih programa osnaživanja povratnika, ali i uticaj na mogućnost njihovog ekonomskog povezivanja. Savladavanje tih prepreka predstavlja jedan od uslova za povratak mlađe populacije, sposobne za samostalno otpočinjanje privredne aktivnosti. U radu je posvećena pažnja mogućnosti zaposlenja pripadnika srpske nacionalnosti u javnim službama, jer postoji podzastupljenost u odnosu na broj pripadnika srpske nacionalnosti prema zvaničnom popisu.

Autori u radu analiziraju i mogućnost Republike Srbije da pomogne u osnaživanju srpskih povratničkih sredina u Hrvatskoj, imajući u vidu i njenu ustavnu i zakonsku obavezu da brine o pripadnicima dijaspore i Srba u regionu.

U radu je analizira pozitivno zakonodavstvo Republike Hrvatske i Republike Srbije, kao i podaci, koji se odnose na položaj Srba u Hrvatskoj.

Ključne reči: održiv razvoj, Srbi, Hrvatska, povratnici, ekonomija

Uvod

Pojam „srpske povratničke sredine“, koji analiziramo u ovom radu obuhvata sva područja u Republici Hrvatskoj iz kojih su Srbi od proleća 1991. godine i početka ratnih sukoba u Hrvatskoj izbili i proterani, bilo usled nacionalne netrpeljivosti, koja je vladala na početku, do vojnih akcija „Bljesak“ i „Oluja“, kada je sa dotadašnjeg područja Republike Srpske Krajine proteran najveći deo Srba. Po poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, ima 186.633 Srba i čine 4,4 % stanovništva Hrvatske. Na popisu iz 2001. godine, bilo ih je 201.631 i činili su 4,5 % stanovništva Hrvatske.¹ U odnosu na 1991. godinu, kada ih je bilo 581.663 i kada su u ukupnom broju stanovništva učestvovali sa 12,2%, broj Srba u Hrvatskoj je smanjen za dve trećine. Posebno je nepovoljna starosna struktura jer prema istraživanju UNHCR-a njihov prosek starosti je 53,5 godina, a 35 odsto ih je starije od 65 godina.

¹Državni zavod za statistiku RH, Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011.

Stanovništvo 1931.-2001.²

Godina	Broj Srba	Udjel	Ukupno
1931.	633.000	18,45%	3,430.270
1948.	543.795	14,39%	3,779.858
1953.	588.756	14,96%	3,936.022
1961.	624.991	15,02%	4,159.696
1971.	626.789	14,16%	4,426.221
1981.	531.502	11,55%	4,601.469
1991.	581.663	12,16%	4,784.265

Reč je svakako o velikoj demografskoj promeni, čak i ako ne ulazimo u analizu broja pripadnika srpske nacionalnosti koji su se pre ratnih sukoba izjašnjavali kao Jugosloveni i činjenicu da deo Srba iz popisa 2001. godine ne živi trajno u Hrvatskoj. Izbegli Srbi su i „urbani“ Srbi iz većih hrvatskih gradova poput Zagreba, Splita, Rijeke, Zadra, Osijeka i drugih gradova u kojima su Srbi živeli vekovima. Tako i danas u Zagrebu živi 17.526 Srba,³ odnosno u pet najvećih Hrvatskih gradova i danas živi petina od ukupnog broja Srba u Hrvatskoj. U ovom radu ćemo samo načelno govoriti i o problemima prilikom povratka i mogućnosti održivog povratka Srba u ove sredine. Akcenat u ovom radu je stavljen je na srpske povratničke sredine, koje je obuhvatala bivša Republika Srpska Krajina, jer se mahom radi o ruralnim područjima i manjim gradskim sredinama, u kojima su Srbi bili većinski narod i koji pored ekonomskih aspekata povratka uključuje i pravne i političke. Rad je nastao 20 godina nakon akcije „Oluja“, koja je ugrozila kontinuitet vekovnog nacionalnog postojanja Srba na tom području. Značajni povratak Srba na ta područja ostavaren je u periodu od 2000. do 2003.godine.

Status povratničke sredine i povratnika

Republika Hrvatska odredila je kriterijemu po kojima se jedinicama lokalne samouprave, gradovima, opštinama i naseljima, sa posledicama ratnih razaranja te poteškoćama u demografskom i privrednom razvoju dodeljuje status „područja posebne državne skrbi.“ Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine, na području posebne državne skrbi, bilo je 679.657 stanovnika, odnosno na njima živi 15,3% uk-

²<http://www.search.smartshopping.com/websearch1.php?keywords=Population+of+Croatia&uid=7b4b-DP%2BDQQCJ7VMjSI3wjGzr0HF3vuqVOemGh9RT2anDBrB0Y8Y6h82ir5GvWe52bIQqIoZYq%2BO-Z4LKG10jr%2BFnt4bRRmRTipWXGG9w5MTeIoRQm0PJwTi6UgD%2BIQR9O3Mx1LH6B6EDB-KiZGkMVVQz9T7UMqePPCUrXbrs9CLQvwxl%2BEDMKk2BkIfZm8o%2Bec3k3xgeAdNXXpmUr-W%2FFt%2FBT9Q%2BHt79%2Ffl9ibgewbTLYmb1OvTnbpqS9hNTgVP9ipBl%2BcxDw#cgtrack>, pristupljeno 10.08.2015.

³Državni zavod za statistiku RH, Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011.

upnog stanovništva RH, a to područje zauzima 46% ukupne površine RH. Iz ovog podatka jasno je vidljivo da su područja posebne državne skrbi (PPDS) slabo naseljena, jer iako teritorijalno obuhvataju gotovo polovinu hrvatske teritorije na njima živi tek nešto više od 1/7 stanovništva. Pre ratnih sukoba na tim područjima živjelo je oko ¼ ukupnog stanovništva Hrvatske. Iako su Srbi izbegli i sa drugih krajeva, koja nisu bila zahvaćena ratom, područje PPDS-a bilo je većinski naseljeno Srbima. U tom pogledu interes za razvoj tog područja pored Republike Hrvatske, trebala bi da ima i Republika Srbija. Analiziraćemo pravne okvire ovih zemalja u tom pogledu.

Prema zakonodavstvu Republike Hrvatske povratničke sredine su normirane kroz Zakon o područjima posebne državne skrbi.⁴

„Područja posebne državne skrbi utvrđuju se radi postizanja što ravnomjernijeg razvitka svih područja Republike Hrvatske, poticanja demografskog i gospodarskog napretka, završetka programa obnove, povratka prijeratnog stanovništva i trajnog stambenog zbrinjavanja.“⁵ Od člana 4 do člana 6 Utvrđene su tri grupe⁶ naselja, opština i gradova koje pripadaju ovom području.

⁴Zakona o područjima posebne državne skrbi, Narodne novine 86/08, 57/11, 51/13, 148/13, 76/14, 147/14, 18/15 na snazi od 26.02.2015.

⁵Zakon o područjima posebne državne skrbi, čl. 2.

⁶(1) Prvoj skupini pripadaju tijekom Domovinskog rata okupirana područja gradova i općina koja se nalaze neposredno uz državnu granicu, a gradsko/općinsko središte nije od državne granice udaljeno više od 15 kilometara zračne linije i nema više od 5 000 stanovnika prema popisu pučanstva iz 1991. godine, kao i sva preostala tada okupirana područja gradova, općina i naselja hrvatskog Podunavlja.

(2) Prvoj skupini pripadaju u cijelosti područja gradova i općina:

Antunovac, Beli Manastir, Bilje, Bogdanovci, Borovo, Cetingrad, Civiljane, Čeminac, Darda, Donji Kukuruzari, Donji Lapac, Draž, Dubrovačko primorje, Dragalić, Dvor, Erdut, Ernestinovo, Gvozd, Hrvatska Dubica, Hrvatska Kostajnica, Ilok, Jagodnjak, Jasenovac, Kijevo, Kneževi Vinogradi, Lovas, Majur, Markušica, Negoslavci, Nijemci, Nuštar, Petlovac, Plitvička Jezera, Popovac, Rakovica, Slunj, Stara Gradiška, Stari Jankovci, Šodolovci, Tompojevci, Topusko, Tordinci, Tovarnik, Trpinja, Vojnić, Vrljika, Vukovar, Župa dubrovačka.

(3) Prvoj skupini pripadaju i naselja u gradovima:

Osijek (10% područja grada) – naselja: Klisa, Nemetin, Sarvaš i Tenja,

Vinkovci (25% područja grada) – naselje Mirkovci.

Članak 5.

(1) U **drugoj skupini** su područja gradova, općina i naselja koja su bila okupirana za vrijeme Domovinskog rata, a ne pripadaju u prvu skupinu iz članka 4. ovoga Zakona.

(2) Drugoj skupini pripadaju u cijelosti područja gradova i općina:

Barilović, Benkovac, Biskupija, Brestovac, Čačinci, Drniš, Đulovac, Ervenik, Glina, Gornji Bogićevci, Gospić, Gračac, Grubišno Polje, Hrvace, Jasenice, Josipdol, Kistanje, Knin, Konavle, Krnjak, Lasinja, Lipik, Lišane Ostrovičke, Lovinac, Mikleuš, Novigrad, Novska, Obrovac, Okučani, Otočac, Pakrac, Petrinja, Plaški, Polača, Poličnik, Posedarje, Promina, Ružić, Saborsko, Sirač, Skradin, Stankovci, Ston, Sunja, Škabrnja, Tounj, Udbina, Velika, Velika Pisanica, Veliki Grđevac, Voćin, Vrhovine i Zemunik Donji.

(3) Drugoj skupini pripadaju i naselja u gradovima:

Darugar (25% područja grada) – naselja: Markovac i Vrbovac;

Dubrovnik (50% područja grada) – naselja: Bosanka, Brsećine, Dubravica, Donje Obuljeno, Čajkovića, Čajkovići, Gornje Obuljeno, Gromača, Kliševac, Knežica, Komolac, Ljubač, Mokošica, Mravinjac, Mrčevo, Nova Mokošica, Orašac, Osojnik, Petrovo Selo, Prijevoj, Pobrežje, Rožat, Šumet, Trsteno i Zaton;

Zakonska definicija iz člana 2. ovog zakona, ali i teritorijalno označavanje u članu 4-6. je šira od područja bivše Republike Srpske Krajine, ali sa stanovišta našeg razmatranja potrebno je razjasniti dva pitanja. Prvo, da područja „posebne državne skrbi“ obuhvataju sva područja sa kojih su Srbi prognani u akcijama „Bljesak“, „Oluja“ i ranijoj akciji „Medački džep“. Drugo, da „posebna državna skrb“ ne obuhvata područja većih gradova koje su Srbi morali da napuste još 1991. i narednih godina. Dakle, područja „van posebne državne skrbi“ nemaju status, koji omogućava izbeglim Srbima da ostvare beneficije prilikom povratka, koji bi mogao biti održiv. Van područja „posebne državne skrbi“ su Zagreb, Split, Rijeka, najveći deo grada Osijeka, Zadar, Karlovac i drugi hrvatski gradovi koje su Srbi morali napustiti zbog pritisaka i opasnosti za život tih ratnih godina. Broj izbeglih i prognanih Srba sa ovih područja i nekih manjih gradova je gotovo identičan broju pripadnika koji je živio na području RSK.

Zakon je u osnovi pravljen sa namerom privrednog razvoja tih područja, ali i u cilju povratka „prijeratnog stanovništva,“ i završetka procesa obnove. Kako su na tom području većinski pre rata živeli Srbi, moglo bi se reći da je on namenjen srpskim povratnicima, kao i doseljenicima na ta područja, prvenstveno iz Bosne i Hercegovine, a u manjem delu iz Srbije, odnosno Kosova i Metohije (Hrvati iz Janjeva). Postoje manjkavosti koje su vezane za ovaj Zakon, a one se pre svega odnose na činjenicu da je on donet tek 2008. godine, kada je proces povratka bio usporan.

Karlovac (10% područja grada) – naselja: Banska Selnica, Banski Moravci, Blatnica Pokupska, Brezova Glava, Brežani, Brođani, Cerovac Vukmanički, Donja Trebinja, Donji Sjeniĉak, Gornja Trebinja, Gornji Sjeniĉak, Ivanković Sela, Ivošević Selo, Kablar, Kamensko, Karlovac – dijelovi Gornje Mekušje, Sajevec i Turanj, Klipino Brdo, Kljaić Brdo, Knez Gorica, Lipje, Manjerovići, Okić, Popović Brdo, Ribari, Skakavac, Slunjska Selnica, Slunjski Moravci, Tušilović, Udbinja, Utinja i Vukmanić;

Sisak (10% područja grada) – naselja: Blinjski Kut, Klobučak, Letovanci, Madžari, Staro Selo i Vurot;

Slatina (10% područja grada) – naselja: Golenić, Ivanbrijeg i Lukavac;

Virovitica (10% područja grada) – naselje: Jasenaš;

Vodice (25% područja grada) – naselja: Čista Mala, Čista Velika i Grabovci;

Zadar (10% područja grada) – naselja: Babindub i Crno.

(1) **Trećoj skupini** područja posebne državne skrbi pripadaju područja općina i gradova koja su ocijenjena kao dijelovi Republike Hrvatske koji zaostaju u razvoju prema tri kriterija razvijenosti: ekonomskom, strukturnom i demografskom.

(2) **Trećoj skupini** pripadaju u cijelosti područja gradova i općina:

Babina Greda, Bebrina, Bednja, Berek, Bosiljevo, Brinje, Brod Moravice, Cernik, Cestica, Cista Provo, Crnac, Čadavica, Čaglin, Dekanovec, Donja Voća, Drenovci, Galovac, Generalski Stol, Gornja Rijeka, Garčin, Gradina, Grožnjan, Gundinci, Gunja, Ivanska, Jarmina, Klakar, Kraljevec na Sutli, Kula Norinska, Lanišće, Lečevica, Levanjska Varoš, Lokvičić, Netretić, Oprisavci, Oprtalj, Oriovac, Otok (Splitsko-dalmatinska županija), Otok (Vukovarsko-srijemska županija), Pakoštane, Perušić, Pisarovina, Podgorač, Podravska Moslavina, Podturen, Podcrkavlje, Pokupsko, Pojezerje, Prgomet, Privlaka (Vukovarsko-srijemska županija), Proložac, Punitovci, Ribnik, Runovići, Satnica Đakovačka, Semeljci, Sikirevci, Slavonski Šamac, Sopje, Starigrad, Suhopolje, Trnava, Unešić, Velika Kopanica, Vladislavci, Vodinci, Vrbanja, Vrbje, Zagorska Sela, Zagvozd, Zažablje, Zmijavci, Zrinski Topolovac, Žumberak.

Najprecizniju definiciju namene Zakona data je u članu 7. Zakona: „Republika Hrvatska će poticati povratak i ostanak stanovništva koje je prebivalo na područjima posebne državne skrbi prije Domovinskog rata te naseljavanje državljana Republike Hrvatske svih zanimanja, osobito onih koji mogu obavljanjem djelatnosti pridonijeti gospodarskom i društvenom razvoju područja posebne državne skrbi.“

Ako se definicija rasčlani, može se videti da se ona odnosi na Srbe i Hrvate koji su na tom području živeli pre oružanih sukoba. U tom delu Zakon, iako deluje *erga omnes*⁷ većinski se, ipak, odnosi na Srbe, jer su oni na tom području pre rata činili apsolutnu većinu. U drugom delu Zakon uvodi i kategoriju „državljana Republike Hrvatske, koji bi se mogli naseliti na to područje“. Iako se to eksplicitno ne kaže u ovu kategoriju spadaju pre svega Hrvati iz Bosne i Hercegovine jer drugog potencijala za naseljavanje na to područje državljanima Hrvatske gotovo da i nema. Teoretski to mogu biti i Hrvati koji žive u Srbiji ili nekoj trećoj zemlji, ali imajući u vidu političke i ekonomske uslove teško je očekivati da se oni presele u krš Bukovice iz Novog Sada ili Subotice. To mogu biti i Srbi koji imaju hrvatsko državljanstvo, a žive van tog područja. Takvih slučajeva do sada je bio zanemarljiv broj. Ne treba zanemariti mogućnost da srpska dijaspora iz Hrvatske⁸ bude učesnik privredne obnove tih područja, ali je za to potrebno stvoriti brojne pretpostavke.

Zanimljiva je odredba o kategoriji državljana, odnosno njihovih zanimanja koji se posebno potiču da nesele te krajeve. Naglašava se značaj naseljavanja „osobito onih koji mogu obavljanjem djelatnosti pridonijeti gospodarskom i društvenom razvoju područja posebne državne skrbi.“ Ekonomski gledano, na ta područja trebalo bi da se vrati predratno stanovništvo, a bilo bi poželjno da među doseljenicima bude ekonomski „potentnih“ koji bi ojačali taj kraj pogođen ratom. Politički posmatrano, u ta područja mogli bi da se vrate svi njeni raniji stanovnici, pa to treba i potsticati, kao i naseljavanje Hrvata sa drugih područja. Mogli bismo analizirati da li se kroz ovu odredbu narušava nacionalni sastav pre rata. Da, ali ne direktno i imajući u vidu ukupne okolnosti za nju se ne bi moglo reći da je diskriminatorna. Ako njen normativni okvir nije sporan ili bi se moglo reći da nije sasvim sporan, njena primena je sporna. Prakse suprotne duhu Zakona je bilo i teško bi moglo da se kaže da je ona bila izuzetak. Faktičko stanje na terenu je stvaralo uslove da se u realizaciji supstituišu pozitivne odredbe koje potiču povratak predratnog stanovništva, a da se, sa druge strane potiče naseljavanje drugih državljana Republike Hrvatske na ta područja. Građena su nova naselja za doseljenike, dok još nisu obnovljene kuće

⁷ prema svima

⁸ Janko Veselinović, Zastupljenost dijaspore i pripadnika srpskog i hrvatskog naroda koji žive van granica matičnih država u parlamentu i u političkom životu Srbije i Hrvatske, „Srpsko-hrvatski politički odnosi u 20. veku – zaštita identiteta, Novi Sad, 2014

povratnika. U pojedinim slučajevima to je pravdano činjenicom da je uslov za iseljenje lica koje bespravno koristi tuđu kuću - da se istom licu prethodno obezbedi smeštaj. U ovim slučajevima najčešće radilo o progranicama iz Bosne i Hercegovine.

Sagledavajući primenu ovog zakona pored činjenice da je on donet relativno kasno jednako važna je činjenica da nije bilo političke volje da se on implementira. Uz objektivna ograničenja, koja su se ogledala prvenstveno u nedovoljnim sredstvima za obnovu ratom uništenog stambenog fonda poseban problem je odsustvo volje da se vrate stanovi građanima srpske nacionalnosti koji su bili nosioci stanskih prava. Ta činjenica je posebno usporavala ili onemogućavala povratak „urbanih“ Srba, odnosno Srba koji su bili visokoškolski obrazovani ili su se bavili nekim poslovima mimo stočarstva i poljoprivrede.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o područjima posebne državne skrbi koji je stupio na snagu 20.12.2014., osim članova. 15., 16. i 17., koji su stupili na snagu 1.01.2015. godine došlo je do usklađivanja ovog Zakona sa evropskim zakonodavstvom.

Zakonom su propisane i poreske povlastice i zaštita životne sredine na području posebne državne zaštite, čija primena u nadležnosti Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije.

Mere za razvoj slabije razvijenih područja, koje će provoditi Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, ubuduće će biti propisane Zakonom o regionalnom razvoju RH⁹, pa se brišu čl. 22. i 25. iz Zakona o područjima posebne državne skrbi.

Osim brisanja navedenih članova Zakona o područjima posebne državne skrbi, izvršene su izmene i dopune koje se tiču upravnog postupanja u upravnom području stambenog zbrinjavanja, u cilju njegovog unapređenja i postizanja kvaliteta postupka. Na Zakon o područjima posebne državne skrbi naslonjene su mere koje se sprovode radi njegove implementacije.

Možemo posebno posmatrati pojmove „povratnik“ i „izbeglica“ u hrvatskom i srpskom zakonodavstvu. Tako npr. Carinska uprava Republike Hrvatske pojam „povratnik“, primenjuje shodno Carinskom zakonu Hrvatske, a u cilju carinskog oslobađanja za stvari koje prate povratnika. „Pri preseljenju iz inozemstva u Republiku Hrvatsku povratnik može koristiti oslobođenje od plaćanja carine i PDV-a za vlastite (minimalno šest mjeseci rabljene) stvari kućanstva koje tom prilikom preseljava, a u koje se između ostalog ubrajaju i osobni automobili, motocikli, plovila i zrakoplovi, koji podliježu obvezi obračuna posebnog poreza. Naime, članom 187. st. 1. točka 11. Carinskog zakona (NNRH, broj 78/99 56/10), propisana

⁹Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske. NN 147/14

su oslobođenja od plaćanja carine pri preseljenju fizičkih lica iz inostranstva u Republiku Hrvatsku, koje su prethodno u drugoj zemlji boravile neprekidno najmanje 12 mjeseci, dok su detalji za ostvarivanje ove olakšice propisani članovima 17. i 18. Uredbe o uvjetima i postupcima za ostvarivanje oslobođenja od plaćanja carine (NNRH, broj 5/07, 153/09.).“

Pomenute norme primenjuju se na građane Hrvatske, bez obzira na razlog njihovog odlaska u iz Hrvatske, bilo da su ekonomski migrirali ili su Hrvatsku napustili usled ratnih sukoba, kao prognanici. Ovaj zakon se primenjivao i na građane srpske nacionalnosti koji su se u Hrvatsku vraćali, čak i ukoliko nisu imali važeću putnu ispravu već su se vraćali uz „putni list“. Posebna procedura realizovana je prilikom organizovanog povratka, koji je obično organizovao UHCR.

Republika Srbija je 2009. godine usvojila Zakon o dijaspori i Srbima u regionu¹⁰ i taj zakon stvara pravni okvir za pomoć Srbima u Hrvatskoj, pa i na područjima bivše Republike Srpske Krajine. Tako u članu 4. ovog Zakona navodi dužnost matične države da : „unapređuje ekonomsku saradnju matične države i dijaspore, kao i matične države i Srba u regionu“. Savet za odnose sa Srbima u regionu, između ostalog, ima nadležnosti da (član 28): „predlaže nadležnim organima mere za unapređenje ekonomske saradnje Republike Srbije sa Srbima u regionu; razmatra pitanja i predlaže rešavanje povratka Srba u mesta ranijeg prebivališta, koja su, kao izbeglice, napustili u periodu raspada SFRJ i predlaže mere radi zaštite njihovih prava u cilju održivog povratka; razmatra mogućnosti za stvaranje uslova i povoljnog okruženja za investicione programe i projekte organizacija Srba u regionu;...“. U cilju realizacije ovih nadležnosti Zakonom je formiran i Budžetski fond za dijasporu i Srbe u regionu (član 34). Iako je ovaj Zakon u osnovi stvorio veoma dobre pravne osnove za brigu o Srbima u regionu, pa tim i o Srbima u povratničkim sredinama u Hrvatskoj do zastoja u realizaciji je došlo promenom vlasti 2012. godine. Nova koalicija, u kojoj okosnicu čini Srpske napredne stranka nije imala nikakvog sluha za realizaciju ovog Zakona, pa su ukinute i neke institucije koje su trebale da realizuju Zakon (prvo Ministarstvo, pa zatim i Kancelarija za dijasporu i Srbe u regionu). Uprava za dijasporu koja je Zakonom o ministarstvima iz 2014. godine formirana do pisanja ovog teksta nije zaživela jer Vlada Srbije nije imenovala njenog direktora. Tako je nastao faktički i pravni vakum u realizaciji ustavnih i zakonskih obaveza Republike Srbije za brigu o Srbima u dijaspori i regionu.

Zakon o izbeglicama, koji je Srbija usvojila 1992.godine, nakon značajnog talasa izbeglica iz Hrvatske i koji je 2002.godine menjan dva puta¹¹ definiše pojam izbeglica. „Srbima i građanima drugih nacionalnosti koji su usled pritisaka hrvatske

¹⁰Zakona o dijaspori i Srbima u regionu , Sl. glasnik RS”, broj 88/09

¹¹Zakon o izbeglicama, Sl. Glasnik RS, br. 18/92, Sl list SRJ, br. 42/2002 i Sl. glasnik RS, br 45/2002

vlasti ili vlasti u drugim republikama, pretnje genocidom, kao i progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkog uverenja, bili prinuđeni da napuste svoja prebivališta u tim republikama i izbegnu na teritoriju Republike Srbije (u daljem tekstu: izbeglice) obezbeđuje se, u skladu s odredbama ovog zakona, zbrinjavanje radi zadovoljavanja njihovih osnovnih životnih potreba i omogućavanje socijalne sigurnosti. Zbrinjavanje izbeglica obezbeđuje Republika Srbija do sticanja uslova za njihov povratak na područja koja su napustili odnosno do obezbeđivanja uslova za njihovu trajnu socijalnu sigurnost.“ Ova definicija izmenjena je Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izbeglicama, pa se prema njemu izbeglicama smatraju „lica koja su usled događaja od 1991. do 1998. godine i njihovih posledica izbegla ili prognana iz bivših jugoslovenskih republika na teritoriju Republike Srbije, a ne mogu ili zbog straha od progona ili diskriminacije ne žele da se vrate na teritoriju sa koje su izbegli, uključujući i lica koja su se opredelila za integraciju“. Vidljivo je da u važećoj definiciji nema eksplicitnog navođenja Republike Hrvatske, mada je jasno da se radi o i o licima koja su izbegla ili prognana iz te republike. U ovim izmenama u članu 4 se navodi da „stručne i druge poslove koji se odnose na zbrinjavanje, povratak i integraciju izbeglica“ obavlja Komeserijat za izbeglice. Komeserijat je kasnije promenio ime u Komeserijat za izbeglice i azil. U članu 5. kao posao koji obavlja Komeserijat navodi se i „preduzimanje mera za povratak izbeglica“. U članu 17. u kome se govori o postupku za prestanak statusa izbeglice navodi se da status izbeglice prestaje i „ako se lice dobrovoljno vratilo da bi se nastanilo u bivšu jugoslovensku republiku iz koje iz nje izbeglo ili izvan koje je ostalo...“ Posebno je značajan član 19g u kome se navodi pomoć koju Republika Srbija može da pruži licima koja su se „opredelila za povratak da bi se nastanile u bivšu Republiku SFRJ iz koje su izbegle“. To su sledeći vidovi pomoći: 1) dodela povratničkog paketa porodicama koje se vraćaju u mesta iz kojih su izbegli ili 2) dodelom pomoći u mehanizaciji povratničkim zadrugama koje se bave poljoprivrednom i stočarstvom i čijih je više od 2/3 osnivača izbeglica koje su se vratile iz Republike Srbije“ Ova pomoć se dodeljuje na osnovu javnog konkursa.

I u Zakonu o upravljanju migracijama¹² pominje se zaštita i pomoć Srbima u regionu i to u načelima. Tako u članu 6. pod naslovom „Načelo jačanja veza sa dijasporom i Srbima u regionu „navodi se, „Upravljanje migracijama ostvaruje se poboljšanjem položaja i zaštitom prava i interesa pripadnika dijaspore i Srba u regionu, očuvanjem, jačanjem i ostvarivanjem veza pripadnika dijaspore i Srba u regionu sa Republikom Srbijom.“ Ovaj Zakon više se bavi migrantima koji dolaze u Srbiju iz trećih zemalja, ali i povratku srpskih državljana, koji nisu dobili azil u trećim zemljama. Moglo bi se reći da je zakon poprilično konfuzan i da on iako bi mogao da se

¹²Zakonu o upravljanju migracijama (“Sl. glasnik RS”, br. 107/2012)

primenjuje i na Srbe koji su izbegli u Srbiju iz bivših jugoslovenskih republika nije adekvatan. Osim pomenute načelne odredbe o Srbima u regionu, nema konkretnih odredbi koje bi mogle da se primene kao podrška povratnicima u zemlje porekla, a time i povratak Srba u Hrvatsku.

Pojavom azilantske krize Komeserijat za izbeglice je, već sa ograničenim kapacitetom, bio prinuđen da se preusmerava na zbrinjavanje azilanata, kojima je Srbija bila tranzitna ruta, mada nije bilo izvesno koliko će njih trajno ostati da živi u Srbiji. Zbog nesnalaženja Vlade Republike Srbije Komeserijat je, sa ograničenim kapacitetima, preuzeo brigu o azilantima i u tom periodu je bio onemogućen da se na adekvatan način brine o sprovođenju programa za srpske izbeglice. Time je još jednom stvorena negativna faktička situacija za izbegle Srbe, kako one koji planiraju da ostanu u Srbiji, tako i za one koji su imali nameru da se vrate u Hrvatsku.

Autonomna pokrajina Vojvodina imala je značajnu ulogu u pomoći srpskim povratnicima u Hrvatsku. Veoma sistematski i kroz jasno definisane programe. Iako zakoni ne daju previše mesta za pokrajinsku administraciju da pomaže Srbe preko granice, ipak se našao prostor za ekonomsku pomoć povratnicima, ali i pomoć u oblasti kulture, informisanja i obrazovanja. Na nivou Izvršnog veća Autonomne pokrajine Vojvodine prvo je 2005. god formiran Savet za prograna, izbegla i raseljena lica, a nakon toga 2006. godine i Fond za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima. Odluku o osnivanju Fonda za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima donela je Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine.¹³

Pored brige i finansijske pomoći za integraciju izbeglih i prognanih Srba u Vojvodinu programima su obuhvaćena i pomoć povratnicima, koji se u mesta ranijeg boravka vraćaju iz Vojvodine, kao i pomoć poljoprivrednim zadrugama, među čijim su osnivačima i povratnici iz Vojvodine. Tri mere iz Odluke o osnivanju Fonda namenjene su povratnicima. Zadaci Fonda u toj oblasti su da: pruža pomoć za održivi povratak korisnika Fonda u mesto prethodnog prebivališta; inicira i podržava aktivnosti usmerene na obezbeđenje informisanosti korisnika Fonda, posebno o pitanjima povratka, integracije i ostvarivanja statusnih prava; predlaže i podržava naučnu, kulturnu i prosvetnu saradnju u povratničkim sredinama. Poseban doprinos Fonda su povratnički paketi koji se sastaoje bilo u alatu za zanatsku delatnost ili u beloju tehnici, dok su povratničke poljoprivredne zadruge dobijale poljoprivrednu mehanizaciju ili opremu za preradu stočarskih i poljoprivrednih proizvoda (sušare, sirane).

Na inicijativu i uz finansijsku podršku pokrajinske Vlade osnovana je i Tesla banka, koja je trebala da obezbedi finansijsku podršku za privredni razvoj u povrat-

¹³Odluka o osnivanju Fonda za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima, "Sl. list Autonomne Pokrajine Vojvodine", broj 19/2006

ničkim sredinama. Suosnivač je bila i Vlada Republike Srbije. Odlukom administracije Aleksandra Vučića, predsednika Vlade Republike Srbije iz 2015. godine akcije Tesla banke su date na prodaju i gotovo je izvesno da će Srbi u Hrvatskoj ostati uskraćeni za povoljniju kreditnu podršku.

Stvaranje uslova za povratak izbeglica

U poslednje vreme povratak Srba odvija u znatno drugačijoj, povoljnijoj i sveukupno boljoj atmosferi nego što je to bilo još do pre nekoliko godina, ali je paradoksalno da je taj povratak upravo u takvim okolnostima znatno opao u odnosu na prethodne godine. To, međutim, i nije neobično kada se ima u vidu da je od egzodusa srpskog naroda u leto 1995. prošlo, evo, skoro punih 14 godina, a onima koji su na razne načine proterivani još od 1991. (i o kojima se najmanje govori, a to je pretežno gradsko stanovništvo) prošlo je i 17-18 godina. Vreme čini svoje, a naročito kod mlađih generacija, koje u tolikom periodu izrastaju i staju na noge u sasvim drugim sredinama.

Vrhunac povrataka ostvaren je u razdoblju 2000.–2003. u uslovima još uvijek zauzete imovine, nepostojećeg programa stambenog zbrinjavanja bivših nositelja stanarskog prava i skromnog procesa obnove. Studija o održivom povratku¹⁴ iz februara 2012. utvrdila je da je 48 posto svih registrovanih povratnika ostalo u Hrvatskoj. To se, u određenoj meri, podudara sa procenama Milorada Pupovca. Otkriveno je da 75 posto korisnika programa stambenog zbrinjavanja (bivših nosilaca stanarskog prava) trajno boravi u zemlji. Studija razrađuje novi koncept povratka, sugeršući UNHCR-u i međunarodnoj zajednici da se ne fokusiraju isključivo na (trajni) povratak, već da podrže sve mogućnosti rešavanja izbegličkih pitanja u njihovoj otvorenosti i međusobnoj povezanosti.

Postavlja se realno pitanje da li bi oskudan povratak poslednjih godina moglo da popravi članstvo Hrvatske u EU i regionalni Program stambenog zbrinjavanja. Dosadašnja iskustva nisu dala pozitivan odgovor. Monitoring nad poštovanjem prava srpskih povratnika nije sproveden, pa je jasno da pozitivnog stava predstavnika Srba o ulasku Hrvatske u Evropsku uniju bio adekvatno valorizovan od strane hrvatskih vlasti. Obećanja i uveravanja su izneverena. Bilo bi veoma korisno kada bi se uporedilo poštovanje manjinskih prava Srba pre ulaska u Evropsku uniju i nakon pristupanja. Empirijski pokazatelji ukazuju da su pokazatelji negativni, odnosno da je stanje u poštovanju manjinskih prava, pa i imovinskih prava, koja su uslov održivog povratka na nižem stepenu nakon ulaska Hrvatske u Evropsku uniju. To se može objasniti činjenicom da je hrvatska vlast do ulaska u Evropsku uniju nas-

¹⁴Studija: „Manjinski povratak u Hrvatsku - Studija otvorenog procesa“, UNHCR, 2012.

tojala da u toj oblasti stanje prikaže „ružičastim“, pa je činila i neke ustupke, koji su išli u prilog lakšem pristupu pravima, ali da je ta veštačka kooperativnost nestala nakon što je Brisel obelodanio da je Hrvatska nova članica Evropske unije. Sa druge strane evropske institucije, poput suda u Strazburu još uvek su nedovoljno dostupne Srbima u Hrvatskoj jer da bi imovinska prava bila zaštićena na tom sudu potrebno je iscrpiti sve pravne mogućnosti u Hrvatskom pravosuđu. To pravosuđe je sporo, ali i finansijski nedostupno najvećem broju srpskih povratnika, kao i onima koji tek nameravaju da se vrate. U tom smislu besplatna pravna pomoć je jedna od najpotrebnijih instituta, koja bi mogla da olakša ostvarivanje prava srpskih izbeglica. To posebno imajući u vidu brojne neizvesnosti koje mogu uticati na otežavanja njihovog položaja. Postoji mogućnosti oporezovanja imovine, pa čak i stambenih kuća, koje bi mogle da dobiju status vikendica. Neizvesna je i pravna sudbina neobrađenog poljoprivrednog zemljišta, kao i imovine koja nije uknjižena na faktičke vlasnike, kao i pitanje ličnih dokumenata, prvenstveno lične karte, odnosno osobne iskaznice. Ovo su samo neka od pitanja koja mogu da otežaju položaj srpskim povratnicima u Hrvatsku i da ozbiljno dovedu u pitanje održiv povratak.

Opšta ocena UNHCR-a je da su uslovi koji podržavaju povratak pozitivni, međutim „pristup primjerenom stanovanju ostaje glavni izazov“. Socijalna uključenost i pristup zapošljavanju i dalje ostaju izazovi za srpske povratnike tokom njihove reintegracije u Hrvatsku. Većini povratničkih porodica potrebno je savetovanje i pomoć pri povratku i ostvarivanju njihovih osnovnih prava u „često pretjerano birokratiziranim i dugotrajnim postupcima u Hrvatskoj“ ocena je studije UNHCR-a.

Još uvek kao prepreka povratku stoje i obnovljene kuće, penzija za ratni period, pa čak i nedostatak električne energije u nekim selima... Obnova uništenih kuća još nije završena, stambeno zbrinjavanje bivših nosilaca stanarskih prava takođe. Najveći problem je održivost, razvoj, zapošljavanje.

Po pitanju povratka privatne imovine, učinjen je značajan napredak i nerešeni su ostali pojedinačni slučajevi. Akutan problem je uništena imovina na područjima van Posebne državne skrbi, koja nije u procesu obnove. Poseban problem su privredni objekti koji su uništeni samo zato što su vlasnici bili Srbi. Još veći problem, po pitanju broja ljudi, je stanarsko pravo, koje je predstavljalo faktičku imovinu je ostalo većim delom nerešeno i deposedovani stanari ostali još uvek su bez krova nad glavom i to je najbitniji razlog zbog čega je njihov povratak u Hrvatsku gotovo onemogućen. Proces stambenog zbrinjavanja gotovo je obustavljen, a trajanje i složenost procesa demotivira potencijalne povratnike.

Za održivi povratak bilo bi važno da se srpskoj manjini obezbedi ravnomerna zastupljenost u državnoj upravi, policiji i sudstvu. U državnim organima, javnim ustanovama i preduzećima je samo onoliko Srba koliko se osigura političkim djelo-

vanjem, a ne kroz primenu zakona.

Neophodno je rešiti i pitanje upotrebe jezika i pisma jer je teško očekivati povratak mladih, školovanih osoba, koja čak i zbog upotrebe jezika i pisma može da očekuje diskriminaciju.

Izuzetno je bitno edukovati povratnike oko državnih propisa i njihovih prava da bi ih sami mogli početi zagovarati i ukazivati na njihovo kršenje što do danas za njih najčešće rade nevladine organizacije i politički predstavnici. Inicijativa za takve stvari trebala bi biti sa strane Vlade RH, kako bi edukacijama i ostalim akcijama bio uključen što veći broj ljudi. S druge strane stalno treba raditi na edukaciji predstavnika lokalne uprave i samouprave, posebno ih edukovati za reintegracijske politike povratka.

Kako su Srbi, povratnici, još daleko od socijalne uključenosti u hrvatsko društvo, a negativni trendovi u ekonomiji negativno su se odrazili na ranjive skupine, kakvi su povratnici, na način da su postale još ranjiviji. Zaposlenje ili početak obavljanja samostalnog posla još je teži na područjima od posebnog državnog interesa, koja su ipak na periferije i ekonomskih i političkih interesa kako vlasti u Zagrebu, tako i matične države srpskog naroda. Povratničkim sredinama je potrebna razvijena mreža socijalnih usluga, finansijsku i tehničku pomoć, razvoj infrastrukture. U sklopu toga je i nužnost da Hrvatska osigura punu primenu prava na korišćenje manjinskih jezika i pisama u skladu sa svojim zakonskim i ustavnim okvirima

Neophodno je da se reši i pitanje konvalidacija radnog staža, kao i na neisplaćivanje penzija, jer za period od 1991. do 1998. godine. Kako je prema Zakonu o poljoprivrednom zemljištu iz 2008. godine propisano je da će vlasnici plaćati visoke kazne ukoliko svoju zemlju ne obrađuju, a kao krajnja mera predviđeno je i izdavanje u zakup drugim licima nužno je da se nađe model da Srbi iz Hrvatske ne budu pogođeni negativnim posledicama ovog zakona, imajući u vidu da neki zemlju ne mogu da obrađuju jer im kuća nije obnovljena..

Kako su radna mesta vrlo redak resurs u povratničkim sredinama pa je većina radnih mesta opet vezana za državnu upravu i javne službe, bilo bi neophodno podsticati preduzetnike. Ekonomsko-financijska kriza uticala je negativno na sve delove hrvatskog društva, a na „ranjive“ grupe na način da su postale još ranjivije. Povratnici uglavnom i žive na područjima od posebnog državnog interesa, najviše zahvaćenim ratom, a sada izolovanim, što nizom događaja, a što političkom voljom. Kad nabrajamo što nam sve treba za održivi povratak, pre svega razvijenu mrežu socijalnih usluga, finansijsku i tehničku pomoć, razvoj infrastrukture, i kad to stavimo u kontekst hrvatskog trenutka vidimo da nam je to sve dalje i dalje.

Key words: sustainable development, Serbs, Croatia, returnees, economy

Summary: The paper gives an overview of legal, economic and political aspects important for the sustainable development in the environments of Serbian returnees to Croatia. The authors analyse the impact of certain legal obstacles and political influence on the commencement and implementation of economic programmes of returnee empowerment, but also the influence on the possibility of their economic integration. Removal of those obstacles is one of the preconditions for the return of the younger population, capable of starting independent economic activities. The paper also covers the topic of possibilities of public sector employment for ethnical Serbs, as they are less represented in comparison to the number of ethnical Serbs cited in the official census.

The paper analyses the positive law of the Republic of Croatia and the Republic of Serbia, as well as data pertaining to the possibilities of economic empowerment of Serbs in Croatia.

Literatura

1. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis, Državni zavod za statistiku RH, 2011.
2. Odluka o osnivanju Fonda za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima, "Sl. list Autonomne Pokrajine Vojvodine", broj 19/2006
3. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011., Državni zavod za statistiku RH, 2011.<http://www.search.smartshopping.com/web-search1.php?keywords=Population+of+Croatia&uid=7b4bDP%2BDQQCJ7VMj-SI3wjGzr0HF3vuqvOemGh9RT2anDBrB0Y8Y6h82ir5GvWe52bIQqIoZYq%2BO-Z4LKG10jr%2BFnt4bRRmRTipWXGG9w5MTIoRQm0PJwTi6UgD%2BIqR9O3Mx1L-H6B6EDBKIZGkMvVQz9T7UMqePPCUXbrs9CLQvwxl%2BEDMKk2BkIfZm8o%-2Bec3k3xgeAdNXXpmUrW%2FFt%2FBT9Q%2BHt79%2Ffl9ibgewbTLYmb1OvT-nbpqS9hNTgVP9ipBl%2BcxDw#cgtrack>, pristupljeno 10.08.2015.
4. Studija: „Manjinski povratak u Hrvatsku - Studija otvorenog procesa“, UNHCR, 2012.
5. Janko Veselinović, Zastupljenost dijaspori i pripadnika srpskog i hrvatskog naroda koji žive van granica matičnih država u parlamentu i u političkom životu Srbije i Hrvatske, „Srpsko-hrvatski politički odnosi u 20.veku – zaštita identiteta, Novi Sad, 2014
6. Zakona o dijaspori i Srbima u regionu, Sl. glasnik RS”, broj 88/09
7. Zakon o izbeglicama, Sl. Glasnik RS, br. 18/92, Sl list SRJ, br. 42/2002 i Sl. glasnik RS, br 45/2002
8. Zakona o područjima posebne državne skrbi, Narodne novine 86/08, 57/11, 51/13, 148/13, 76/14, 147/14, 18/15 na snazi od 26.02.2015.
9. Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske. NN 147/14
10. Zakonu o upravljanju migracijama, Sl. glasnik RS”, br. 107/2012

Jank. 316.334.3:316.334.55

Dejan Janković,

Univerzitet u Novom Sadu

RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA: JEDAN POGLED KROZ SOCIOLOŠKU PRIZMU

Apstrakt

U radu se ukazuje na složenost društvenih promena i faktora koji utiču na politike i proces ruralnog razvoja. Kao niz društvenih promena u ruralnim područjima ruralni razvoj je veoma kompleksan problem društvenih nauka i brojnih naučnih disciplina koje se na različite načine i sa različitih aspekata bave ovim pitanjem. U radu se ukazuje na različite pristupe procesu ruralnog razvoja, a naročito regionalnom ruralnom razvoju imajući u fokusu problem održivog razvoja u ruralnim povratničkim sredinama Like, R. Hrvatske.

Ključne reči: ruralni razvoj, regionalni razvoj, Lika, R. Hrvatska

Uvod

Istraživanje i razvoj ruralnih sredina je od velikog značaja za svako društvo, zato što ruralno predstavlja značajan resurs društva i ono mora biti definisano na pozitivan način, što implicira da se u ruralnom i njegovim resursima moraju uvideti potencijali od značaja za čitavo društvo. Takođe je od velike važnosti adekvatno razumevanje snažne veze koja postoji između sela i grada i nužne međusobne uslovljenosti razvoja sela i gradova (društva u celini), funkcija koje imaju, resursa koji mogu da se nadopunjuju, potreba koje mogu da zadovoljavaju i tako dalje. Pitanja društvenih promena i razvoja, a samim tim i ruralnog razvoja, svakako su veoma kompleksna socio-ekonomska, politička, ekološka, kulturološka... odnosno razvojna pitanja koja zahtevaju naučni odgovor. Svaki istraživač koji želi da se bavi ovim pitanjem u velikoj je nedoumici – odakle početi? Šta ruralni razvoj zaista predstavlja? Da li je to neki novi koncept ili samo osveženi (moderan) pojam za procese koji se na različite načine i različitim intenzitetom, odvijaju u sklopu razvoja svakog globalnog društva? Kakav bi proces on trebalo da bude, odnosno, kakvu je formu, kroz postojeće politike i strategije, dosada imao? Kako na njega utiču globalne društvene promene i procesi i svako pojedino globalno društvo svojim strategijama i planiranim „intervencijama“?

Ruralni razvoj i njegove dimenzije

Ruralni razvoj je veoma složen i dugoročan proces koji je dugo vremena, kako u teoriji, tako i u razvojnoj praksi, bio neopravdano sveden na jednu pojednostavljenu ekonomsko – agrarnu matricu, koja se reflektovala u problematici modernizacije poljoprivrede i pokušajima centralističkog i sektorskog upravljanja i uticaja na razvoj ruralnih sredina. Svođenje ruralnog na agrarni razvoj delimično je prouzrokovano pretpostavkom prema kojoj se društveni razvoj posmatra kao posledica tehničko – tehnološkog razvoja, odnosno, pojednostavljeno, kao posledica ekonomskog rasta i rasta produktivnosti. Istina je, međutim, isto tako i inverznog karaktera: društveni razvoj jeste pretpostavka tehničko-tehnološkog razvoja, a ekonomski rast i tehničko – tehnološki napredak predstavljaju samo neke od aspekata ruralnog razvoja. Ruralni razvoj je prilično teško odrediti, kao što je teško i sistematizovati brojne teorije društvenih promena i društvenog razvoja koje nastoje da uzmu u razmatranje mnoštvo faktora koji utiču na smer, brzinu i posledice društvenih promena u ruralnim područjima i društvu uopšte. Brojni autori pokušavaju da pruže manje više uspešna (često deskriptivna) određenja ruralnog razvoja. Jedno od, prema našem mišljenju, sadržajnijih određenja dao je Malkom Mosli (Moseley)², prema kojem je ruralni razvoj „dugoročan i održiv proces ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških promena koje su kreirane radi povećanja dugoročnog blagostanja čitave zajednice“. Ukoliko se ova definicija razloži na svoje sastavne elemente, uočljivo je da je u pitanju proces koji je: dugoročan, kontinuiran, neprekinut (engl. *sustained*), održiv - koji poštuje nasleđeni kapital (engl. *sustainable*), proces (sadrži mnoštvo povezanih akcija), ekonomski (u odnosu na proizvodnju, distribuciju i razmenu dobara i usluga), socijalni (u vezi sa ljudskim odnosima), kulturni (u vezi sa „načinima života“ i izvorima identiteta), ekološki (u vezi sa fizičkim i životnim okruženjem), kreiran (namerno indukovano, a ne prirodno-spontano nastao), dugoročan (u odnosu na decenije, a ne godine), blagostanje (ne samo materijalni prosperitet), čitave (uključujući sve starosne strukture, oba roda, sve socijalne grupe), zajednice (ljudi koji žive ili rade zajedno u određenom području) (ibid.).

Prema ovakvom shvatanju ruralni razvoj ima nekoliko ključnih dimenzija: ekonomsku, socio-kulturnu, ekološku i političku (institucionalnu) koje su međusobno i na različite načine povezane: od ekonomske vitalnosti ruralnih područja, složene socio-kulturne dimenzije i njenih brojnih aspekata, do ekološke dimenzije koja je oduvek suštinski povezana sa ruralnim, nerazdvojiva je od prethodnih jer ljudi u ruralnim prostorima proizvode svoj život u skladu sa prirodnim i preoblikujući prirodno u koje su uklopljeni. Pored ovih, veoma je važna i političko institucionalna

² Moseley, M., *Rural development. Principles and Practice*, SAGE Publications, 2003, str.4.

dimenzija koja je u vezi sa problemom optimalnog upravljanja ruralnim razvojem, razvijenosti institucija, mogućnosti participacije lokalnih (regionalnih) aktera u trasiranju pravaca razvoja i sl. Ova dimenzija otkriva odnose moći u društvenim i političkim odnosima, interese relevantnih aktera i uzroke-posledice određenih sektorskih politika koje direktno ili indirektno utiču na razvoj i kvalitet života ruralnog stanovništva. Rasprava o ovoj dimenziji možda ponajviše otkriva karakteristike i indikatore endogenosti i (ili) egzogenosti u pristupima društvenom razvoju i danas predstavlja jedan od ključnih diskursa o politikama ruralnog razvoja, naročito teritorijalnim i regionalnim politikama³ koje moraju da podrže razvoj ruralnih opština (lokalnih samuprava) koje imaju veoma važnu ulogu u procesu ruralnog razvoja.⁴ Značaj opštine-općina i njihovog institucionalnog kapaciteta za ruralni razvitak Hrvatske prepoznaju i hrvatski autori.⁵

Demografski procesi sa često negativnim predznakom za ruralna područja, urbanizacija i urbana centralizacija mnogih društava takođe su u direktnoj vezi sa pitanjem ruralnog razvoja i predstavljaju neke od ključnih razloga za stavljanje ruralne politike i razvoja među prioritete društvenog razvoja. Ruralni razvoj podrazumeva razvoj „ruralnog“, a to znači da se ono „repozicionira u globalnom društvu, time što će postati atraktivnije, pristupačnije, vrednije i korisnije za društvo u celini... time što će razvijati resurse koje poseduje, a koji su od značaja za društvo u celini“.⁶ Ovo je, po našem mišljenju, jedna od ključnih ideja oko koje bi sveobuhvatno i suštinsko razumevanje ruralnog razvoja trebalo da se pozicionira. Ruralni razvoj ne predstavlja samo ekonomski rast ili rast produktivnosti, primenu novih tehnologija ili unapređene organizacije određenih procesa u okvirima ruralne ekonomije. Iako sve ovo može da bude eksplicitan cilj pojedinih mera ruralnog razvoja, ruralni razvoj po sebi može da podstakne upravo ekonomski rast, rast produktivnosti i razvoj ruralne ekonomije u celini upravo ako ga kvalifikujemo kao onaj razvoj koji angažuje ruralne resurse i koji kao posledicu ima povećanje „atraktivnosti, pristupačnosti, korisnosti i vrednosti ruralnog u društvu u celini“.

³ Janković, D., Društvena uslovljenost sociološkog istraživanja ruralnog razvoja – pristup sa stanovišta sociologije ruralnog razvoja, Rad u tematskom zborniku Agroprivreda Srbije u pretpripravnim periodu. Društvo agrarnih ekonomista Srbije DAES, Volgograd State Agricultural University, Ekonomski institut Beograd. Beograd 2012.

⁴ Janković, D. and Marina, Novakov, Political and institutional dimensions of regional rural development in Serbia, Thematic proceedings from the International Scientific Conference „Sustainable agriculture and rural development in terms of the republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region“ - achieving regional competitiveness. Institute of Agricultural Economics. Belgrade. pp. 1335-1353, 2013 .

⁵ Štambuk, M., Općina kao prostor razvitka, u Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju, Ur: Maja Štambuk i Lynette Šikić-Mićanović. Biblioteka ZBORNICI – Knjiga 47, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014.

⁶ Ploeg, J. D. van der, Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, Roberta, Knickel, K., Tisenkopfs, T. and H. Oostindie, Towards a framework for understanding regional rural development, In Ploeg, J. D. van der and T. Marsden (ed). Unfolding webs. Van Gorcum. Assen, 2008, p.p.3.

Mnogi autori⁷ smatraju da postoje dve različite paradigme koje značajno oblikuju raspravu o ruralnim područjima: s jedne strane, paradigmi modernizacije poljoprivrede, koja se ogleda u principima „ekonomije veličine“ („economy of scale“), „koja je dosegla svoje intelektualne i praktične limite“ i s, druge strane, paradigmi ruralnog razvoja, koju ovi autori posmatraju mnogo šire od prostog dodatka postojećem obrascu razvoja (modernizacije) poljoprivrede. Referentna grupa autora⁸ tvrdi da je „paradigma modernizacije, koja je svojevremeno dominirala politikom, praksom i teorijom, zamenjena paradigmom ruralnog razvoja“. I drugi autori⁹ ističu nove razvojne trendove u smislu evropskog otklona od modernizacije u poljoprivredi ka ruralnom razvoju, koji se polako utemeljuje kao vodeći princip u formulaciji politika, razvoju kompanija i kreiranju novih institucionalnih uređenja. Osnovna poteškoća koja svakom istraživaču već na prvi pogled „pada u oči“, jeste nedostatak sistematskog naučnog i teorijskog utemeljenja i samog definisanja ruralnog razvoja.¹⁰ Ovaj problem je i u svetskoj i u domaćoj nauci najčešće analiziran u diskursu agrarne politike i razvoja, u čemu obično prednjače agroekonomske nauke.

Ruralni razvoj je značajno razumevati dominantno u smislu „planiranog“ razvoja jer usamljene sektorske politike često nisu ostvarile dovoljno dobre rezultate i nužno je mnogo opreznije upravljati javnim i teritorijalnim politikama ruralnog razvoja. I pojedini hrvatski autori dobro primećuju da je potreban „pozitivan pristup ruralnoj budućnosti“¹¹ bez nametanja obrazaca razvoja, uz participaciju lokalnih aktera (naročito mlađe populacije) i sprečavanje negativnog migracionog salda i uticaja neadekvatnih javnih politika (promet, energija, telekomunikacije) koje se „nisu pokazale podjednako učinkovitima u svim regijama iako se očekivao pozitivan efekt upravo u onim manje razvijenim. Sve se te regije nisu nakon ulaganja u

⁷ O' Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella. The evolution of rural development in Europe and the role of EU policy. In Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella (ed). *Driving rural development: policy and practice in seven EU countries*. Van Gorcum. Assen. 2006;

Brunori, G. and Adanella, Rossi. Synergy and coherence through collective action: some insights from wine routes in Tuscany. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40 (4). 2000. P. 409-423;

Wiskerke, J.S.C. Rural sociology in the Netherlands: past, present and future. *Agrarwirtschaft und Agrarsoziologie*. 02/04. 2004. P. 39-63.

⁸ Ploeg, J. D. van der et al. 2000: 391.

⁹ O' Connor et al. 2006: 3.

¹⁰ Ploeg, J. D. van der et al. (2000).; Shortal, S. Social or economic goals, civic inclusion or exclusion? An analysis of rural development theory and practice. *Sociologia Ruralis*. Vol 44 (1). 2004.P. 109-123;

Slee, B. Theoretical aspects of the study of endogenous development. In Ploeg, J.D. van der and Ann, Long (ed). *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Royal Van Gorcum. Assen. 1994; Marsden, T. Rural futures: the consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*. Vol. 39 (4). 1999. P. 501-526.

¹¹ Štambuk, M., Općina kao prostor razvitka, u U RURALNA OPĆINA: SUTRA. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju, Ur: Maja Štambuk i Lynette Šikić-Mićanović. Biblioteka ZBORNICI – Knjiga 47, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014, str. 125

infrastrukturu otvorile razvitku, ali je ukupni nacionalni prostor svakako profitirao. Dobar primjer u Hrvatskoj je Lika. Neprikladan ili nedovoljno promišljen koncept regionalnog razvitka u mnogim područjima unatoč ulaganjima nije polučio uspjeha. Naime, ne može se reći da Lika nije imala relativno dobru cestovnu mrežu i prije izgradnje autoceste, „ali je ona više pridonijela odlasku nego povratku stanovništva; ili, suzdržavajući se od decidiranih ocjena, recimo da nije potakla razvitak“ (Štambuk, 1998.).¹²

„Sociološka prizma“ kroz koju želimo da posmatramo ruralnu stvarnost uvek ističe kontekst globalnog društva i relevantnih društvenih faktora, pojava i procesa, koji mogu da utiču na ruralna područja. Analiza međuuticaja relevantnih društvenih pojava i procesa takođe se u sociološkom pristupu podrazumeva. „Sociološki“, istovremeno, reprezentuje i nastojanje da se u teorijsko – metodološkim okvirima ove nauke, pruži razumevanje društvenog razvoja ruralnih sredina, koje bi, u poređenju sa drugim posebnim naučnim disciplinama, ponudilo celovitije i sadržajnije objašnjenje suštinski važnih društvenih pojava i faktora koji mogu da utiču na proces ruralnog razvoja. U makro okvirima za razumevanje ruralnog razvoja, moglo bi se diskutovati o rukovodećim principima društvenog razvoja koji dugoročno oblikuju ruralne sredine (npr. modernizacija poljoprivrede i sektorske politike koje nastaju uporedo sa njom), ali i različim aspektima sagledavanja uzroka, pravaca, toka i međuuticaja relevantnih faktora u ruralnom razvoju (endogeni i egzogeni faktori u ruralnom razvoju). U mezo okvirima ruralnog razvoja moguće je raspravljati o teritorijalnim – prostornim aspektima ruralnog razvoja, značaju regionalnog ruralnog razvoja, lokalne samouprave i procesa decentralizacije društva, kao preduslova za razvoj lokalnih seoskih zajednica. U mikro okvire ruralnog razvoja sociološki bi mogli smestiti neke od aspekata analize socijalnog tkiva i života lokalnih seoskih zajednica, ne posmatrajući ih izolovano od širih društvenih okvira. U svim aspektima analize, a naročito u „mikro segmentu“ ne sme se upasti u zamku isključivog strukturalističkog ili fenomenološkog (interpretativnog) pristupa. Ovo je naročito važno za analizu kolektivnog delanja, koje može da predstavlja razvojni „duh“ jedne lokalne zajednice, ali koji nije pojava sui generis, već je, istovremeno proizvod (konstrukcija) interakcija aktera, ali i proizvod (direktnih ili indirektnih uticaja) postojećih društvenih struktura.

Teritorijalni pristup u (regionalnom) ruralnom razvoju

Pitanje regionalnog ruralnog razvoja vrlo je jasno povezano sa teritorijom,

¹² Ibid.

koja ne mora biti omeđena strogim administrativnim razgraničenjima, koliko funkcijama, relativno sličnom i integrisanom ekonomijom, socio-kulturnim identitetom i tome slično, a koji čine njegovu komparativnu prednost u odnosu na druga područja - regione. U teoriji se često upotrebljava pojam teritorijalne konkurentnosti koji, pored ekonomskog značenja „mogućnosti da se izdrži konkurencija na nekom tržištu“, podrazumeva istovremeno obezbeđivanje ekološke, socijalne i kulturne održivosti određenog prostora. U pojedinim pristupima ovoj materiji (Leader 1999:5) govori se o četiri dimenzije teritorijalne konkurentnosti: socijalna konkurentnost – sposobnost aktera da uspešno delaju zajedno na bazi zajedničkih vizija, u vezi sa razvojnim projektima podržani saradnjom između različitih institucionalnih nivoa; ekološka konkurentnost – sposobnost aktera da najbolje iskoriste svoje okruženje, čineći ga distinktivnim elementom svog područja, pri čemu se istovremeno osigurava očuvanje i revitalizacija njihovih prirodnih resursa i nasleđa; ekonomska konkurentnost – sposobnost aktera da kreiraju i zadrže maksimum dodate vrednosti u okvirima područja jačanjem veza između sektora i pretvaranjem kombinovanih resursa u sredstva, kojima stiču prednosti u cilju podizanja vrednosti i distinktivnih obeležja svojih lokalnih proizvoda i usluga; pozicioniranje u globalnom kontekstu – sposobnost aktera da pronađu ulogu svog područja u odnosu na druga područja i spoljašnji svet, na takav način da detaljno razviju plan razvoja svoje teritorije i osiguraju njegovu vitalnost u okvirima globalnog konteksta.

Ruralni razvoj je širi okvir od regionalnog razvoja, jer u sebe, pored regionalnog pristupa, uključuje i čitav niz sektorskih pristupa, ali i pristupa sa lokalnog nivoa. Regionalni ruralni razvoj je, prema pojedinim mišljenjima, suštinski orijentisan ka ljudima sa ciljem smanjivanja masovnog ruralnog siromaštva¹³, a koje se može postići optimalnim razvojem pomenutih dimenzija, u okvirima neke manje ili veće teritorije. Sociološka percepcija ove problematike nalaže pravac razmišljanja da se i u teritorijalnom pristupu, koji se orijentiše na potencijale¹⁴, tj. konkurentnost određenog područja, ipak u osnovi radi o pristupu koji cilja na široko shvaćene sposobnosti aktera/populacije u određenom ruralnom području da prepoznaju i iskoriste potencijale (zajedno sa društvenim institucijama i organizacijama) i svojim kolektivnim delanjem pokušaju da prevaziđu ograničenja područja u kojem žive i rade.

13 Rauch, T. Bartels, M. and A. Engel. Regional rural development: a regional response to rural poverty, GTZ-BMZ. 2001.

14 Pod potencijalima određenog ruralnog područja, ne podrazumevaju se samo materijalni, veći i nematerijalni resursi koji postoje u određenom području (ljudi i njihova znanja i veštine, socijalni kapital, tradicija itd.).

Tabela 1. Osnovne komponente teritorijalnog kapitala i njihovi međusobni odnosi.

	Ekološka konkurentnost	Socijalna konkurentnost	Ekonomska konkurentnost	Pozicioniranje u globalnom kontekstu
Fizički resursi	X		X	
Ljudski resursi	X	X		
Kultura/Identitet		X		
Know-how/Veštine		X	X	X
Upravljanje i finansijski resursi		X	X	X
Aktivnosti / biznis kompanije			X	
Tržišta / eksterne veze	X		X	X
Percepcija / Imidž	X			X

Teorija ruralnog razvoja u razvijenim evropskim zemljama, kroz nove načine upravljanja na regionalnom i lokalnom nivou, prevazilazi ne samo pitanje sektorskih i (ili) multisektorskih mera, pitanje teritorijalnosti i uloge lokalne zajednice u ruralnom razvoju, već stavlja akcenat na novo poimanje horizontalnih i vertikalnih integracija unutar lokalne zajednice, njenih formalnih i neformalnih institucija i struktura, ali i integracije sa eksternim - regionalnim, nacionalnim i ostalim faktorima, institucijama, strukturama. U kojoj su meri ovakve integracije moguće, zavisi od mnogo faktora. Navešćemo samo neke:

- spremnost i kapacitet jednog društva za ovakvu (demokratsku) decentralizaciju (globalni/nacionalni kontekst);
- razvijenost nacionalne ekonomije, socijalna i politička situacija, stepen opšte (ne) razvijenosti kao makro okvira procesa razvoja;
- nasleđena institucionalna arhitektura i istorijsko-politički i kulturni (lokalni-regionalni) kontekst; postojanje mezo nivoa administrativnih struktura (npr. razvijenost regionalnih institucija); spremnost (znanje) i (institucionalna) mogućnost lokalne (samo)uprave da efikasno izvršava svoje funkcije (postojanje svih nužnih elemenata demokratske decentralizacije);
- motivacija i postojanje realnih mogućnosti (otvorenih kanala komunikacije) za istinsku (demokratsku) participaciju ruralne populacije, odnosno, spremnost lokalnih samouprava (politički izabranih vođa i (ili) tradicionalnih elita) da preuzmu (političku) odgovornost decentralizovanog upravljanja i koordinacije složenih interakcija sa mnogobrojnim relevantnim akterima i institucijama zarad opšteg, a ne

sopstvenog, usko političkog, interesa i kalkulacije;

- postojeća ekonomska snaga ruralne (lokalne i regionalne) ekonomije da finansira razvojne programe i projekte, relativno nezavisno od finansijskih transfera sa nacionalnog (globalnog) nivoa (održivost u smislu razgradnje sindroma zavisnosti od države, ulaganje sopstvenih napora za smanjivanje siromaštva i podizanje socio-ekonomske vitalnosti lokalnih zajednica u saradnji da brojnim drugim ekonomskim akterima – preduzećima, ostalim lokalnim samoupravama, različitim fondovima i projektima saradnje i tome sl.);
- održivost trenda razvojnih procesa, nezavisno od menjanja lokalnih, regionalnih i (ili) nacionalnih političkih struktura; dugoročnost i strateški pristup u planiranju (regionalnog) ruralnog razvoja.¹⁵

Umesto zaključka

Modernizacija ruralnih područja, poput Like u R. Hrvatskoj, mora da se posmatra u sklopu decenijskih, pa i vekovnih kulturno-istorijskih i političkih dešavanja i faktora koji su napred pomenuti. Lika se, prema hrvatskim autorima¹⁶, svrstava u tzv. „vanjsku periferiju“ koja je ozbiljnije ekonomski modernizovana tek nakon 2. sv. rata, pri čemu su tradicionalne društvene i demografske strukture preživjele velike promene i ovaj kraj spada među najređe naseljene iz brojnih razloga, a jedan su i ratna dešavanja 90-tih godina 20-tog veka. Negativni migracioni saldo i loša demografska slika uopšte onemogućava socijalnu dinamiku, tj. nedostaje njeno uporište s obzirom na ostarelo stanovništvo, slabu ekonomsku razvijenost i ukupan demografski potencijal da se pokrene socijalna i ekonomska dinamika u tom području. Iako postoje ocene o pozitivnom značaju autoputa za regionalni razvoj Like (porast zaposlenosti, razvoj transporta, trgovine, turizma, male privrede i preduzetništva), koja se ne smatra više „zapuštenom periferijom“¹⁷ ostaju „određene dvojbe o mogućnostima daljnje regionalnog razvoja Like... Izgradnja i puštanje u promet autoceste doveli su do određenog dinamiziranja gospodarskog razvoja toga prostora, no neizvjesno je koliko je to trajna tendencija, posebice zbog činjenice da Lika ima skroman demografski potencijal, ograničene, velikim dijelom iscrpljene rezerve radne snage i centre koji nisu dosegili viši stupanj gospodarske snage i sposobnosti za značajniju ulogu u organizaciji prostora”¹⁸.

¹⁵ Janković D., Territorial Approach to Regional Rural Development, *Ekonomika poljoprivrede*, Vol. 4. str. 675-686, 2012.

¹⁶ Banovac, B, Blažević, R. Boneta, Ž, Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije : primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara, *Revija za sociologiju*, Vol 35:3/4. 2004. str. 113-14

¹⁷ Sić, M. , Utjecaj autoceste Zagreb–Split na regionalni razvoj Like, *hrvatski geografski glasnik*, 71/1, 87 – 101, 2009.

¹⁸ Ibid. str. 98.

Oživljavanje teritorijalne dinamike u ovom regionu, bilo lokalne, bilo regionalne, zahteva socijalni i ekonomski razvoj koji bi uticao na kvalitet života različitih kategorija stanovnika i sprečio dalju degradaciju ruralnih prostora (i demografsku i fizičku – odumiranje sela). Za ostvarenje ovakvih ciljeva nije dovoljna (niti moguća) samo lokalna dinamika, već snažna podrška sa regionalnog i (makro) državnog nivoa (neminovan odnos centra i periferije) koja, zasigurno, ima i svoju političku dimenziju koja se ne sme izostaviti iz analize prilikom sistematičnog planiranja razvoja ovog kraja.

Summary:

In this paper author emphasises the complexity of social changes and factors that influence policy and process of rural development. As a result of social change in rural areas, rural development is very complex problem of social sciences and other scientific disciplines that deal with it in different ways and from different aspects. In this paper it is pointed to different approaches to the process of rural development, especially regional rural development having in mind the problem of sustainable rural development in repatriate areas of Lika, Republic of Croatia.

Keywords:

Rural development, regional development, Lika, Republic of Croatia

Literatura:

1. Banovac, B, Blažević, R. Boneta, Ž, Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije: primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara, Revija za sociologiju, Vol 35)3/4). str. 113-14
2. Brunori, G. and Adanella, Rossi. Synergy and coherence through collective action: some insights from wine routes in Tuscany. Sociologia Ruralis. Vol. 40 (4). 2000. P. 409-423
3. Janković D., Territorial Approach to Regional Rural Development, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 4. str. 675-686, 2012.
4. Janković, D. and Marina, Novakov, Political and institutional dimensions of regional rural development in Serbia, Thematic proceedings from the International Scientific Conference „Sustainable agriculture and rural development in terms of the republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region“ - achieving regional competitiveness. Institute of Agricultural Economics. Belgrade. pp. 1335-1353, 2013 .
5. Janković, D., Društvena uslovljenost sociološkog istraživanja ruralnog razvoja – pris-

- tup sa stanovišta sociologije ruralnog razvoja, Rad u tematskom zborniku Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu. Društvo agrarnih ekonomista Srbije DAES, Volgo-grad State Agricultural University, Ekonomski institut Beograd. Beograd 2012.
6. Marsden, T. Rural futures: the consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*. Vol. 39 (4). 1999. P. 501-526.
7. Moseley, M., Rural development. Principles and Practice, SAGE Publications, 2003.
8. O' Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella. The evolution of rural development in Europe and the role of EU policy. In Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella (ed). *Driving rural development: policy and practice in seven EU countries*. Van Gorcum. Assen. 2006.
9. Ploeg, J. D. van der, Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, Roberta, Knickel, K., Tisenkopfs, T. and H. Oostindie., Towards a framework for understanding regional rural development, In Ploeg, J. D. van der and T. Marsden (ed). *Unfolding webs*. Van Gorcum. Assen, 2008.
10. Ploeg, J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, Terry, de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E. and Flaminia, Ventura. Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*. Vol 40 (4). 2000. P. 391-408.
11. Rauch, T. Bartels, M. and A. Engel, Regional rural development: a regional response to rural poverty, GTZ-BMZ, 2001.
12. Shortal, S. Social or economic goals, civic inclusion or exclusion ? An analysis of rural development theory and practice. *Sociologia Ruralis*. Vol 44 (1). 2004. P. 109-123.
13. Sić, M. , Utjecaj autoceste Zagreb–Split na regionalni razvoj Like, hrvatski geografski glasnik, 71/1, 87 – 101, 2009.
14. Slee, B. Theoretical aspects of the study of endogenous development. In Ploeg, J.D. van der and Ann, Long (ed). *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Royal Van Gorcum. Assen. 1994.
15. Štambuk, M., Općina kao prostor razvitka, u Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju, Ur: Maja Štambuk i Lynette Šikić-Mićanović. Biblioteka ZBORNICI – Knjiga 47, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014.
16. Wiskerke, J.S.C. Rural sociology in the Netherlands: past, present and future. *Agrarwirtschaft und Agrarsoziologie*. 02/04. 2004. P. 39-63.

Jovi. 316.3444:316.48
Dragoljub Jovičić
Univerzitet u Novom Sadu

STRATEGIJE UPRAVLJANJA KONFLIKTIMA U POSLOVNOM PREGOVARANJU U POV RATNIČKIM SREDINAMA

Apstrakt: Ukoliko organizacije, u tržišno razvijenim privredama, žele os-tvariti profitabilno poslovanje neophodno je da primenjuju savremeni market-ing koncept, koji između ostalog podrazumeva i marketing odnosa, sofisticirano tržiš-no komuniciranje i primenu efikasnog poslovnog pregovaranja. Značaj poslov-nog pregovaranja i uspešnog upravljanja konfliktima u poslovnom pregovaranju u povratničkim sredinama je još veći, jer su organizacije u takvom okruženju izlo-žene ne samo ekonomskim faktorima, već i izuzetno snažnim etničkim i političkim pritiscima. U tom kontekstu može se reći da će u povratničkim sredinama prof-itabilno poslovati samo one organizacije koje imaju efikasne strategije za uprav-ljan-je konfliktima u poslovnom pregovaranju i menadžere sa dobrim pregovaračkim sposobnostima.

Ključne reči: poslovno pregovaranje, strategije upravljanja konfliktima, marketing koncept, povratničke sredine

Konkurentska prednost na globalnom tržištu, na početku XXI veka, ne os-tvaruje se više samo u proizvodnji, jer se zahvaljujući brzom naučnom i tehnološ-kom napretku, a posebno savremenim informacionim tehnologijama, ne može od konkurencije dugo sačuvati inovativnost nekog proizvoda ili tehnološkog rešenja. Lidersku poziciju, danas – u savremenim uslovima poslovanja, na sve turbulent-ni-jim tržištima, mogu izboriti i dugoročno zadržati samo one organizacije koje pri-menjuju savremeni marketing koncept – holistički marketing, a čiji osnovni seg-menti su: marketing odnosa, interni marketing, integrisani marketing i društve-no odgovoran marketing.

U aktuelnom privrednom trenutku, koji karakteriše snažna ekonomska i društvena globalizacija i savremeno tržišno poslovanje, sve više na značaju dobija izgradnja i negovanje dugoročno dobrih poslovnih odnosa, tj. efikasno poslovno ko-municiranje organizacije sa subjektima i faktorima iz okruženja. U tom kontek-stu posebno se ističe značaj poslovnog pregovaranja, odnosno veština vođenja us-pešnog poslovnog razgovora i efikasno rešavanje eventualnih konfliktnih situacija.

Strategija upravljanja konfliktima u posvlonom pregovaranju je veoma zahtevna i složena aktivnost, a njena kompleksnost se dodatno uvećava u povratničkim sredinama, koje su pored uobičajnih ekonomskih faktora, značajno opterećene i mnogim političkim i nacionalnim pitanjima. U tom smislu, zbog specifične političke i nacionalne situacije, može se konstatovati da je efikasno upravljanje konfliktima u posvlonom pregovaranju u povratničkim sredinama još značajnije za organizacije nego u tržišno razvijenim privredama, gde u poslovnim pregovorima uglavnom dominira samo ekonomska problematika.

Poslovno pregovaranje

Da bi se što bolje razumela materija o posvlonom pregovaranju neophodno je poći od komunikologije – mlade naučne discipline, koja je potpuno definisana tek polovinom prošlog veka. U tom kontekstu može se reći da je komunikologija mlada naučna disciplina koja proučava komunikacije, interdisciplinarnog je karaktera i dosta se oslanja na filozofiju, psihologiju, retoriku, lingvistiku, informatiku, sociologiju i sl.¹ Međutim, bez obzira na to što je komunikologija sa naučnog aspekta definisana tek nedavno, posmatrajući genezu ljudskog roda od prvobitne zajednice do danas, može se reći da je komunikologija i veoma stara disciplina, s obzirom na to da su se od pamtiveka pažljivo pratili i proučavali odnosi (komunikacije) između ljudi i odnosi između ljudi i njihovog okruženja. S druge strane, u stručnoj literaturi, komuniciranje se najčešće definiše kao razmena informacija, odnosno uspostavljanje dinamičnih odnosa između ljudi, putem kojih oni međusobno razmenjuju mišljenja, stavove ili ideje u različitim sferama društvenog života.² Dakle, vrlo je široka lepeza delatnosti u kojima ljudi putem komuniciranja uspostavljaju kontakte, druže se, keriraju različite organizacije i kontinuirano rade na uspešnom funkcionisanju određenih sistema. Da ne postoji komunikacija između ljudi, nesporno bi se moglo zaključiti da ne bi mogle uspešno funkcionisati ni porodice, škole, sportska društva, kompanije, crkve, države, niti bilo koji drugi oblici društvenog organizovanja.

Imajući u vidu sve napred navedeno, može se reći da je privredni segment veoma značajan deo celokupnog društvenog sistema, koji apsolutno ne bi mogao funkcionisati bez komunikacija između privrednih subjekata. U tom kontekstu, kao veoma značajan segment komunikologije i komuniciranja egzistiraju poslovno komuniciranje i poslovno pregovaranje. Zahvaljujući kontinuiranom i snažnom razvoju proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, sve većem broju visoko obrazovanih

¹ Marković M., Poslovna komunikacija, Beograd, Clio, 2008., str. 12-13

² Kapor-Stanulović N., Vrgović P., Osnove komunikologije i posvlnog komuniciranja, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2008., str. 6-9

i stručnih ljudi u privredi, kao i sve većem obimu kapitala – poslovna delatnost je postajala sve kompleksnija, a poslovna komunikacija i procesi poslovnog pregovaranja sve intenzivniji i složeniji.³

Poslovno komuniciranje se može definisati u užem i širem smislu. Ako se posmatra u užem kontekstu, onda se ono fokusira samo na komunikacije između poslovnih partnera koji razgovaraju o konkretnim poslovnim aktivnostima, kao što su: pregovaranje, nabavka, skladištenje, proizvodnja i/ili pružanje usluga, prodaja, naplata potraživanja i sl., dok se pod poslovnim komuniciranjem u širem kontekstu podrazumeva razmena svih relevantnih informacija u kojoj učestvuje jedan ili više subjekata, koje ne moraju imati direktne veze sa nekom konkretnom poslovnom aktivnošću.⁴ Mnogi primeri u privrednoj praksi upravo potvrđuju ovaj širi, fleksibilniji pristup, jer se često dešava da neke, na prvi pogled, „neposlovne“ informacije mogu veoma značajno doprineti indirektno, posrednim putem, donošenju dobrih poslovnih odluka i ostvarenju profitabilnog poslovanja. U tom kontekstu, s obzirom na to da se pod komunikacijom podrazumeva razmena informacija između ljudi, kao i razmena informacija između drugih živih bića, može se reći da poslovno komuniciranje predstavlja dinamičnu dvosmernu razmenu informacija između poslovnih ljudi, radi donošenja kvalitetnih poslovnih odluka, te prenošenja i ugrađivanja poslovnih odluka u poslovni sistem.⁵ Poslovna komunikacija može biti jednosmerna, kada informacije idu samo od pošiljaoca do primaoca, međutim većina komunikacija, a posebno u pregovaranju su dvosmerne, jer su tokom pregovora obe strane aktivne, vode dijalog, raspravljaju, iznose argumente i kontraargumente, prilagođavaju se jedna drugoj i vrlo često čine ustupke drugoj strani – kako bi se pregovori uspešno priveli kraju.⁶ U suštini, tokom pregovaranja, postoji recipročna situacija, oba aktera u pregovaračkom procesu naizmenično se javljaju i u ulozi pošiljaoca i u ulozi primaoca, šaljući i primajući informacije, a sve sa ciljem dolaženja do optimalnog, odnosno obostrano prihvatljivog rešenja konflikta, tj. pregovaračkog procesa. S obzirom na to da se tokom poslovnih pregovora vodi dinamična dvosmerna komunikacija, tj. međusobna razmena informacija, obično se smatra, da veći obim informacija sa kojima raspolažu, i koje razmenjuju strane u pregovorima, direktno vodi postizanju boljih rezultata, odnosno kvalitetnijem rešavanju konflikta. Nasuprot tom stavu, postoji mišljenje da razmena prevelikog broja informacija tokom poslovnog pregovaranja može biti kontraproduktivna, tj. može doneti više štete nego koristi. Kao i obično, istina je negde na sredini, osim

³ Jovićić D., Sudarov S., Savremeno tržišno poslovanje, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2014., str. 310-312

⁴ Kapor-Stanulović N., Vrgović P., Osnove komunikologije i poslovnog komuniciranja, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2008., str. 10-12

⁵ Videnov, A., Masovne komunikacije, Učiteljski fakultet, Užice, 1995., str. 21-22

⁶ Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009., str. 163

kvantuma informacija, za uspeh pregovora od izuzetnog značaja su i mnogi drugi faktori, kao što su sama tema pregovora, važnost (strateška, finansijska) pregovora za pregovaračke strane, motivisanost učesnika u pregovorima, njihova spremnost za prilagođavanje i činjenje ustupaka drugoj strani i sl. Mnogo važnije pitanje, kada se radi o informacijama, od njihovog broja u pregovaračkom procesu, odnosi se na njihovu tačnost, potpunost, blagovremenost i važnost, jer ukoliko pregovarači raspolažu sa potpunim, tačnim, blagovremenim i relevantnim informacijama za rešavanje konkretnog konflikta, vrlo su blizu kvalitetnog rešenja u pregovorima, bez obzira na obim, odnosno broj razmenjenih informacija.⁷ Sigruno je da preveliki broj netačnih, irelevantnih i nepotpunih informacija samo usložnjava i opterećuje pregovore, tj. dodatno otežava pronalaženje optimalnog rešenja konfliktne situacije, odnosno pregovaračkog procesa.

Najčešće u poslovnom pregovaranju dominira verbalna komunikacija, tj. komunikacija pomoću reči, koja u suštini predstavlja upotrebu izuzetno složenog simboličkog sistema, odnosno upotrebu odgovarajućeg jezičkog sistema. U znatno manjoj meri, više kao potpora verbalnoj komunikaciji, zastupljena je i neverbalna komunikacija, koja putem svojih instrumenata potpomaže, odnosno pospešuje verbalnu komunikaciju. Da bi strane u pregovaračkom procesu mogle uspešno komunicirati i razumeti jedna drugu, neophodno je da koriste identičan jezik, tj. da se služe istim simboličkim sistemom. U tom smislu pregovaranje nije ništa drugo, do dvosmerna razmena informacija pomoću jezika, koji koordinira i upravlja značenjem. Međutim, za uspešno učešće u pregovaračkom procesu nije bitno samo šta se govori i kako se to govori, nego je vrlo značajno identifikovati, osetiti i razumeti kakve se to još prikrivene, ispodpovršinske informacije šalju, tj. emituju i primaju tokom komuniciranja. Sasvim je uobičajeno i normalno da sagovornici reaguju na sadržaj neke preteće izjave, ali isto tako, vrlo često vispreniji sagovornici reaguju i na neizrečenu, prikrivenu poruku, koja se može „pročitati“ samo „između redova“ tokom pregovaračkog procesa. Pod neverbalnom komunikacijom podrazumeva se čitav niz signala, tj. veoma kompleksan i heterogen sistem neverbalnih znakova koji potpomažu i olakšavaju verbalnu komunikaciju tokom pregovora. U literaturi se najčešće spominju: pogled, izraz lica, govor tela, korišćenje prostora pri komunikaciji, razni gestovi, klimanje glavom, mimika, boja i intenzitet glasa, pauze pri govoru, brzina izgovaranja reči i sl. Svi ove nabrojani elementi, zajedno sa simboličkim sistemom, odnosno rečima i rečenicama, omogućavaju poslovnim ljudima da vode dinamičnu dvosmernu komunikaciju, sa ciljem da uspešno organizuju svoje poslovanje i ostvare pozitivan poslovni rezultat. Veština uspešnog komuniciranja ogleda se u sposobnosti pregovarača da podjednako dobro šalju i primaju informacije, odnosno

⁷ Čokorilo R., Poslovne komunikacije, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2008., str. 79

da znaju kvalitetno izraziti svoje mišljenje, ali isto tako – da znaju u pravom trenutku zastati, ustupiti reč i saslušati drugu stranu. Upravo je zato paralelna upotreba verbalne i neverbalne komunikacije, odnosno njihova optimalna kombinacija, tj. pažljivo doziranje pojedinih elemenata, u pravom trenutku tokom pregovora, faktički preduslov uspešnog komuniciranja.

Evidentno je da poslovno pregovaranje predstavlja veoma kompleksan proces, koji se poslednjih godina, zbog svog izuzetnog značaja za uspešno i profitabilno poslovanje organizacija, veoma intenzivno proučava od strane mnogih autora. Međutim, bez obzira na izuzetno bogato pregovaračko iskustvo iz svakodnevne privredne prakse i solidnu teorijsku bazu o pregovaranju nema jedinstvene, opšte prihvaćene „čarobne formule“ za uspešno pregovaranje. Svaki pregovori su „priča za sebe“, nema identičnih pregovora, praktično je nemoguće da se sve poklopi i da budu dva ista pregovaračka procesa. Premnogo je elemenata koji direktno ili indirektno utiču na proces pregovaranja, počevši od samih aktera – pregovaračkih strana, preko teme (predmeta) pregovaranja, pa sve do ambijenta – prostora gde se pregovori odvijaju, vremenske dimenzije, aktuelnih faktora okruženja, trenutne situacije na konkretnom tržištu i sl., tako da je čak i teoretski nemoguće organizovati dva potpuno identična pregovaračka procesa. Upravo zbog toga, učesnici u poslovnim pregovorima moraju biti dobro upoznati sa svim potencijalnim modalitetima komunikacije, kao i sa svim raspoloživim komunikacijskim kanalima, kako bi u konkretnoj pregovaračkoj situaciji napravili najcelishodniji izbor, odnosno kreirali optimalnu kombinaciju ovih elemenata, koja će dovesti do efikasnog rešenja konflikta, odnosno do uspešnog okončanja pregovora.

Karakteristike i modeli poslovnog pregovaranja

U savremenim, tržišnim uslovima poslovanja, u eri sve veće ekonomske i društvene globalizacije, ni jedna organizacija se ne može nadati ostvarenju profitabilnog poslovanja bez primene efikasnog tržišnog komuniciranja i sofisticiranog poslovnog pregovaranja. U sve kompleksnijim uslovima privređivanja za sve tržišne učesnike, bez obzira na to da li su oni proizvođači ili posrednici, i bez obzira na to da li se radi o interpersonalnom (direktnom) ili o masovnom (indirektnom) poslovnom komuniciranju, neophodno je da menadžeri u organizacijama budu visoko obrazovani i dovoljno stručni da mogu efikasno učestvovati u svim komunikacionim procesima sa subjektima iz okruženja i uspešno voditi i finiširati, na obostrano zadovoljstvo poslovne pregovore. Dakle, neophodno je da menadžeri i marketari, koji učestvuju u složenim procesima poslovnog pregovaranja, dobro razumeju suštinu pregovaračkog procesa, odnosno da znaju napraviti dobru pripremu za pregovore,

voditi i uspešno privesti kraju pregovaranje, uz ostvarenje što boljih rezultata. Bez obzira na to što poslovne pregovaračke situacije mogu biti veoma heterogene, manje ili više važne, vezane za veće ili manje sume novca i sl., postoji nekoliko karakteristika zajedničkih svim pregovaračkim situacijama:⁸

- Egzistiranje najmanje dve strane u pregovaračkom procesu, tj. dvoje ili više pojedinaca, grupa ili organizacija
- Postojanje konflikta želja i interesa
- Dobrovoljnost, tj. pregovaranje je dobrovoljni proces
- Tokom pregovaranja očekuje se proces „davanja i uzimanja“, tj. obe strane moraju biti spremne da koriguju svoje početne pozicije, odnosno zahteve, tako da se često dolazi do kompromisnog rešenja
- Učesnici pregovora žele postići dogovor, odnosno žele sami pronaći najoptimalnije rešenje konflikta, a ne prekinuti kontakt ili prepustiti rešavanje konflikta nekom višem autoritetu, i poslednja opšta karakteristika
- Uspešno pregovaranje uključuje upravljanje opipljivim faktorima (cenom ili uslovima dogovora), ali i rešavanje neopipljivih faktora (potreba da se „pobedi“, da se bude „dobar“, „pošten“, „čvrst“ i sl.).

Ovo su samo osnovne, krucijalne karakteristike pregovaračkih situacija, koje se mogu uočiti u svim slučajevima pregovaranja, ali je sigurno da pored njih, svaki konkretni poslovni pregovarački proces ima i neke manje bitne, specifične karakteristike vezane za konkretnu pregovaračku situaciju, ali koje ne menjaju značajno suštinu poslovnog pregovaranja. Organizacije, odnosno zaposleni u njima pregovaraju, tj. razmenjuju informacije na internom (u okviru organizacije) i eksternom nivou (sa okruženjem), jer smatraju da putem pregovora mogu ostvariti bolje rezultate nego da ne kontaktiraju, jer tek onda, bez pregovora, neće moći usaglasiti svoje stavove i rešiti konfliktnu situaciju. Naravno, u nekim, ekstremnim situacijama postoje i sasvim opravdani razlozi da jedna strana izbegava, odnosno ne želi pregovarati, a to je obično u onim slučajevima kada se pregovorima ne može dobiti ništa ili eventualno veoma malo, a može se izgubiti mnogo, ili kada su u pitanju neki nemoralni, ili zahtevi koji nisu u skladu sa pozitivnom zakonskom regulativom i sl. U stručnoj literaturi nema mnogo dilema, većina autora je saglasna i navodi tri osnovna modela pregovaranja: pregovori kao nagodba, pregovori kao nadmoć i pregovori kao rešavanje problema. Prvi model tumači proces pregovaranja kao nagodbu ili borbu između pregovarača, drugi model je još rigidniji i u prvi plan stavlja moć, tj. dominaciju jedne strane u pregovorima, koja nameće svoje stavove inferiornijem partneru, te na taj način ostvaruje svoje interese, koji su po njihovom obostranom uverenju neusklađeni sa interesima druge strane. Najzad, treći model – pregovori kao rešavanje problema, ili kako se još naziva spajajuća (integrisana)

pogodba, tumači proces pregovora kao postupak u kome obe strane mogu da dobiju neku vrednost, odnosno ciljevi pregovaračkih strana nisu međusobno isključivi, već naprotiv, oni su uskladivi i mogu se na obostrano zadovoljstvo istovremeno ostvariti (pobeda – pobeda).⁹

Da li će se u praksi pregovori odvijati kao nagodba, nadmoć ili kao rešavanje problema u velikoj meri zavisi od postojećih odnosa između aktera u poslovnom pregovaranju. Obično se ti odnosi između pregovaračkih strana mogu opisati kao: nezavisni, zavisni i međuzavisni.¹⁰

Nezavisni učesnici u pregovaračkom procesu mogu zadovoljiti svoje potrebe bez pomoći drugog, dok se zavisni učesnici moraju oslanjati na druge da bi dobili ono što žele ostvariti pregovaranjem. Međuzavisni učesnici u pregovaračkom procesu imaju ciljeve koji se preklapaju, što ne znači da svi žele ostvariti isti cilj, ali ako žele ostvariti svoje ciljeve, onda moraju biti kooperativni i raditi zajedno. U praksi je mnogo više onih pregovaračkih situacija gde su učesnici zavisni ili međuzavisni, jer u onim slučajevima kada su nezavisni i svoje ciljeve mogu ostvariti bez saglasnosti ili pomoći drugih, oni obično ni ne žele da pregovaraju.

U pregovaračkim situacijama gde su učesnici snažno usmereni jedni na druge, dakle gde je visok stepen međuzavisnosti, obe strane su svesne da samo ukoliko usklade svoje želje i obuzdaju svoje nerealne „apetite“ može doći do optimalnog rezultata, odnosno do zadovoljenja sopstvenih i tuđih ciljeva. Učesnici u poslovnim pregovorima, posebno oni na poslovnom tržištu, tj. tržištu proizvodnih dobara, moraju stalno imati na umu da će sa aktuelnim partnerom u pregovorima raditi i u budućnosti, tako da je ponekad mudro malo „popustiti“ u tekućim pregovorima, kako bi se održali dobri poslovni odnosi i u budućem periodu. Takođe je veoma značajno da međuzavisni učesnici u pregovaračkom procesu, a pogotovo oni u povratničkim sredinama, gledaju na drugu stranu, kao na ravnopravnog i dobronamernog sagovornika i budućeg poslovnog partnera, a ne da ga doživljavaju kao ljutog neprijatelja, koji želi da im onemogući ostvarenje njihovih poslovnih ciljeva. U suštini, svakoj strani u pregovaračkom procesu u sopstvenom je interesu da i druga strana izađe iz pregovora zadovoljna, sa mogućnošću – da zahvaljujući rezultatu pregovora, može uspešno da nastavi svoje poslovanje, a što će značiti, da će i u narednom periodu u njemu imati kvalitetnog i pouzdanog poslovnog partnera. Respektujući faktor „budućnosti“, tj. buduću poslovnu saradnju, značajno je napomenuti da se pregovori ne završavaju onog momenta kada poslovni pregovarači postignu dogovor i potpišu ugovor. Proces pregovaranja je trajan, odnosno ugovorne strane moraju svoj

⁹ Salakjuz V. Dž., Svetski pregovarač, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd, Univerzitet Singidunum, 2006., str. 7-11

¹⁰ Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009., str. 8-9

kontakt i saradnju nastaviti u kontinuitetu – kako bi ugovor učinile primenljivim i u narednom periodu, pa čak i u nekim otežanim i nepredvidivim okolnostima, koje mogu nastupiti tokom realizacije ugovorenog poslovnog aranžmana (ugovora).¹¹ Vrlo bitan momenat, koji može veoma značajlo uticati na uspešnost pregovaračkog procesa, bez obzira da li se vode pregovori kao nagodba, pregovori kao nadmoć ili pregovori kao rešavanje problema, jeste izbor komunikacijskog kanala.¹² Obično se podrazumeva da se pregovori obavljaju „licem u lice“, tj. u direktnom kontaktu, u velikom broju slučajeva upravo je tako, međutim pregovori se vode i uz pomoć različitih kanala (medija) komuniciranja. Najčešće se koriste sledeći komunikacioni kanali: pismo, telefon, e-mail, a znatno ređe i telekonferencija, videokonferencija i sl. Bez obzira na izuzetno snažan i brz razvoj savremenih komunikacionih kanala, ipak je lični kontakt „licem u lice“ ostao neprevaziđen, jer on pruža najbolju osnovu za razvoj dobrih i konstruktivnih poslovnih, a može se slobodno reći i prijateljskih odnosa između pregovaračkih strana. Putem lične interakcije pregovarači brže razjašnjavaju nesporazume, imaju momentalnu povratnu spregu, a voljni ili nevoljni neverbalni signali koje emituju njihovi sagovornici, kao i sam prostor u kome se obavljaju pregovori, dodatno im pomažu da brže i tačnije percipiraju kompletnu pregovaračku situaciju i pregovarački ambijent, nego da samo imaju ispisan tekst pisma, čuju glas preko telefona i sl. U svakom slučaju, pregovori „licem u lice“ omogućavaju pregovaračima, bez obzira na sve savremene prenosnike, odnosno komunikacijske kanale, neuporedivo bolju percepciju svih verbalnih simbola i neverbalnih signala koji se razmenjuju tokom pregovaračkog procesa, a što značajno povećava šansu za uspešno rešavanje pregovora.

Upravljanje konfliktima tokom poslovnog pregovaranja

Bez obzira na to da li se poslovni pregovori vode direktno, licem u lice ili putem nekog komunikacijskog kanala, kao što su: telefon, e-mail, pošta (klasično pismo) ili sl., veoma često dolazi do različitih konfliktnih situacija. Pod konfliktom se podrazumeva neki sukob, nesporazum ili svađa u procesu pregovaranja, međutim ne treba a priori konflikt stavljati samo u negativan kontekst, jer osim evidentne destruktivnosti, svaki konflikt ima i svoje pozitivne, produktivne elemente, kao što su podsticanje svesti o sebi i drugima, podsticanje ličnog razvoja, podizanje morala, jačanje odnosa između pregovaračkih snaga i sl. Cilj pregovarača ne treba da bude uklanjanje konflikta, već oni treba sa njime da upravljaju, tako da je suština

¹¹ Salakjuz V. Dž., Svetski pregovarač, Fakultet za ekomoniju, finansije i administraciju, Beograd, Univerzitet Singidunum, 2006., str. 2-3

¹² Salakjuz V. Dž., Svetski pregovarač, Fakultet za ekomoniju, finansije i administraciju, Beograd, Univerzitet Singidunum, 2006., str. 8-11

uspešnog pregovaranja – strategija produktivnog upravljanja konfliktima. Može se reći da je konflikt jedna od mogućih posledica međuzavisnih odnosa, usled kojih dolazi do raznih nesporazuma – uzrokovanih pogrešnom percepcijom ili različitim željama i potrebama pregovaračkih strana. Da bi se što bolje razumela suština i priroda konflikta navešće se njihova podela na četiri osnovna segmenta: intrapersonalni konflikt, interpersonalni, unutargrupni i međugrupni konflikt.¹³

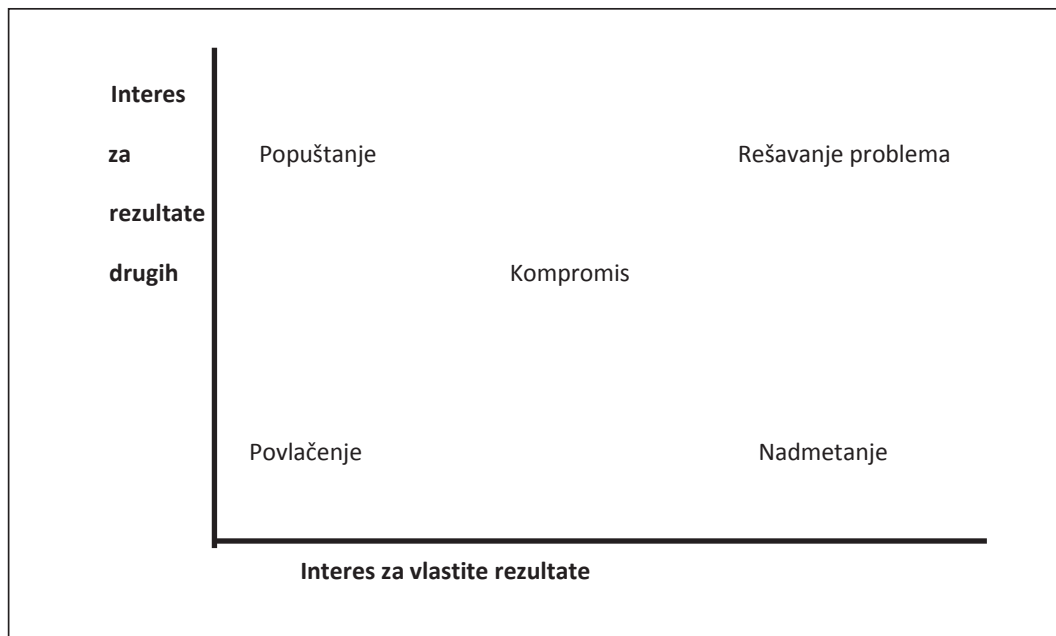
Intrapersonalni konflikti se odvijaju unutar pojedinca, a izvori konflikta mogu biti ideje, misli, emocije ili nagoni koji su međusobno u konfliktu. Interpersonalni konflikti su konflikti između dve ili više individua. Kada je u pitanju poslovni milje, onda se interpersonalni konflikti odvijaju između radnika, rukovodilaca i radnika, rukovodilaca različitih nivoa, tj. konflikti se javljaju između zaposlenih na istom, ili na različitim hijerarhijskim nivoima. Treći nivo su unutargrupni konflikti koji se dešavaju između članova porodice, učenika u razredu, između članova tima, članova neke radne grupe, odnosno unutar članova nekog kolektiva. Najzad, poslednji, četvrti nivo konflikta su međugrupni konflikti koji se odvijaju između organizacija, privrednih subjekata, etničkih grupa, zaraćenih naroda, i sl. Međugrupni konflikti su najkompleksniji, jer u njima učestvuje veoma mnogo ljudi - koji su uključeni u konflikt, pa su zato i pregovori u međugrupnim konfliktima veoma kompleksni i prilično neizvesni. Nažalost, svu kompleksnost i negativne posledice međugrupnih konflikata na bazi etničke pripadnosti žestoko je osetilo i još uvek oseća stanovništvo u povratničkim sredinama. Osim što im je veoma otežan, a nažalost ponegde faktički i potpuno onemogućen povratak u zavičaj, oni se suočavaju i sa nizom ozbiljnih poteškoća pri nameri da se uključe u privredne tokove, nailazeći na različite probleme, koji nisu samo iz segmenta ekonomije, nego su vrlo često iz administrativne i političke sfere. U literaturi postoje različiti modeli za upravljanje konfliktima, ovom prilikom prezentovaće se model „dvostruke brige“.¹⁴ Ovaj model polazi od pretpostavke da strane u konfliktu imaju dve osnovne vrste interesa, interes za vlastite rezultate (horizontalna osa) i interes za rezultate drugih (vertikalna osa). Teoretski se može odrediti bezbroj različitih tačaka unutar modela dvostruke brige, ali se ipak najčešće navodi sledećih pet strategija upravljanja konfliktima:

1. Nadmetanje (dominiranje)
2. Popuštanje (prilagođavanje)
3. Povlačenje (izbegavanje)
4. Rešavanje problema (integrisanje) i
5. Kompromis

¹³ Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009., str. 17-20

¹⁴ Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009., str. 22-24

Slika 1. Model „dvostruke brige“

Izvor: Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009., str. 22

Strategija nadmetanja ili dominiranja simbolizuje želje učesnika u pregovorima da ostvare svoje ciljeve bez obzira na sredstva, a da pri tome uopšte ne uvažavaju ciljeve i želje druge strane (Slika 1.). Nasuprot njoj, u strategiji popuštanja, koja je locirana u gornjem levom uglu prikaza, učesnici pregovaračkog procesa više interesa posvećuju ostvarenju ciljeva druge strane, dok za sopstvene ciljeve nisu preterano zainteresovani. Strategija povlačenja je locirana u donjem levom uglu grafikona, učesnici pregovora koji koriste ovu strategiju su prilično pasivni, nisu preterano zainteresovani za ostvarenje svojih ciljeva, ali isto tako nisu zainteresovani ni za ostvarenje ciljeva partnera u konfliktu. Rešavanje problema ili kako se još naziva strategija integrisanja, može se nazvati najaktivnijom strategijom pri upravljanju konfliktima, jer učesnici ispoljavaju izuzetan interes za ostvarenje sopstvenih, ali isto tako i partnerovih ciljeva. Ova strategija locirana je u gornjem desnom uglu grafikona i predstavlja snažno nastojanje oba učesnika da konflikt reše na optimalan način, kako bi obe strane bile zadovoljne konačnim rešenjem. Najzad, poslednja strategija upravljanja konfliktom zove se kompromis. Locirana je u središnjem delu grafikona, ona predstavlja „srednje rešenje“, odnosno učesnici pregovora čine umerene (osrednje) napore da ostvare sopstvene ciljeve, a isto tako čine umerene napore i za ostvarenje partnerskih ciljeva.

Različiti su stavovi autora iz ove oblasti po pitanju upotrebljivosti i efikasnosti pojedinih, od ovih pet navedenih strategija upravljanja konfliktom, ali ipak prevladuje stav da je strategija integrisanja, tj. strategija rešavanja problema najpoželjnija. Međutim, ne treba izgubiti iz vida da svaka od njih ima određene prednosti i nedostatke, te u zavisnosti od konkretnog slučaja, odnosno konkretnog konflikta, svaka od njih može biti manje ili više pogodna za primenu u određenom trenutku.

Zaključak

Imajući u vidu sve napred navedeno o poslovnom pregovaranju, osnovnim karakteristikama i modelima poslovnog pregovaranja, kao i o strategijama upravljanja konfliktima tokom pregovaračkog procesa, nesporno se nameće zaključak da je, teoretski gledano, strategija integrisanja najprihvatljivija i da predstavlja optimalno rešenje. Međutim, u praksi, u realnim uslovima privređivanja, nije uvek baš tako. Svaka od navedenih pet strategija za upravljanje konfliktima ima svoje specifičnosti, prednosti i nedostatke, tako da u zavisnosti od konkretnog stanja u određenom pregovaračkom procesu, pregovarač treba da izabere i primenjuje onu strategiju ili kombinaciju strategija koje će dati optimalne rezultate.

U tom kontekstu, posebno je teško menadžerima u povratničkim sredinama, u sredinama gde su u bliskoj prošlosti egzistirali oružani sukobi i progon civilnog stanovništva. To su dodatni opterećujući faktori, koji pored redovnih ekonomskih kategorija, značajno otežavaju poslovno pregovaranje. Zato menadžeri u povratničkim sredinama moraju biti dovoljno stručni, ali i veoma vispreni, kako bi u specifičnim uslovima privređivanja – pod latentnim etničkim i političkim pritiscima, izabrali i u praksi uspešno implementirali onu strategiju upravljanja konfliktima ili kombinaciju dve ili više strategija, koje bi dale optimalan rezultat: efikasno pregovaranje i profitabilno poslovanje.

Summary: If organizations in developed economies, want to make a profitable business it is necessary to apply modern marketing concept, which among other things includes the relationship marketing, sophisticated marketing communication and implementation of effective business negotiations. The importance of a business negotiation and successful conflict management in business negotiations in returnee areas is even greater, because the organizations in such an environment exposed to not only economic factors, but also extremely strong ethnic and political pressures. In this context it can be said that in returnee areas only those organizations that have effective strategies for conflict management in business negotiations and managers with good negotiation skills will be profitable.

Keywords: business negotiation, conflict management strategy, marketing concept, returnee areas

LITERATURA

- 1 Čokorilo R., Poslovne komunikacije, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2008.
- 2 Jović D., Sudarov S., Savremeno tržišno poslovanje, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2014.
- 3 Kapor-Stanulović N., Vrgović P., Osnove komunikologije i poslovnog komuniciranja, Novi Sad, Alfa-graf NS, 2008.
- 4 Lewicki J. R., Saunders M. D., Barry B., Pregovaranje, Zagreb, Mate, 2009.
- 5 Marković M., Poslovna komunikacija, Beograd, Clio, 2008.
- 6 Salakjuz V. Dž., Svetski pregovarač, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd, Univerzitet Singidunum, 2006.
- 7 Videnov A., Masovne komunikacije, Užice, Učiteljski fakultet, 1995.

Njeg. 316.334.55:316.42

Zoran Njegovan,

Univerzitet u Novom Sadu

STRATESKO PLANIRANJE NA LOKALNOM NIVOU - PROJEKTNI PRISTUP RURALNOJ TRANSFORMACIJI

Apstrakt: Cilj ovoga rada je fokusiran na pokušaj da se zaustavi proces kontinuiranog osiromašenja lokalnih ruralnih područja i stvore uslovi za društveni, kulturni, ekonomski i ekološko održivi razvoj baziran na lokalnoj inicijativi. U nameri da se ovaj cilj ostvari, napravljen je pokušaj definisanja sistematskog, kontinuiranog i cikličnog pristupa u uspostavljanju prioriteta i politika kao osnovnom mehanizmu za strateško akciono planiranje na lokalnom nivou (LSAP). Decentralizacija države, jačanje opština na lokalnom nivou i participacija građana su procesi koje treba artikulirati u pravcu postizanja efikasnog razvoja.

Rad se može podeliti na dva dela. U prvom se naglašava značaj lokalnog strateškog akcionog planiranja dok se u drugom delu pravi pokušaj kreiranja osnove za formulisanje metodologije strateškog akcionog planiranja na lokalnom nivou obzirom da lokalni razvoj mora biti baziran na adekvatnom procesu donošenja odluka i njihovoj implantaciji. U tom smislu, ove karakteristike doprinose stvaranju izvesnosti u strukturi razvoja baziranog na lokalnom strateškom akcionom planiranju.

Ključne reči: Ruralni razvoj, lokalna samouprava, strateško planiranje, održivost.

Uvod

Lokalna samouprava predstavlja naročiti oblik odlučivanja i upravljanja lokalnim zajednicama neposredno od strane stanovnika tih zajednica ili preko biranih predstavnika i drugih organa tih zajednica. U saglasnosti sa propisima koji tretiraju teritorijalnu organizaciju, obrazuje se određeni broj nivoa upravljanja i utvrđuje mesto lokalne samouprave na užem području državne teritorije. Lokalna samouprava predstavlja nezavisni institut moderne države: sa jedne strane ona je politička protivteža centralnoj vlasti, dok je sa druge strane to posebna organizacija za svakodnevno zadovoljavanje lokalnih potreba građana kroz obavljanje javnih poslova u okviru sopstvene nadležnosti ograničene ustavnim i zakonskim okvirima. Lokalna samouprava je jedan od stubova demokratske vlasti i bitno obeležje

demokratskog uređenja. Savet Evrope, Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi (EPLS, 1985), definiše položaj, obaveze i principe razvoja lokalne samouprave, koja sadrži osnovne principe o ulozi, položaju i organizaciji lokalne samouprave. EPLS se zasniva na principima jemstva lokalne samouprave (lokalna samouprava treba da bude zagarantovana zakonom „i gde je to moguće – Ustavom“),¹ samostalnosti, samoorganizovanja i demokratskog izbora organa, ustavno ili zakonski regulisanog što šireg delokruga ovlašćenja i prava na konsultovanje pri odlučivanju, zaštite granica lokalnih zajednica, profesionalizacije i poštovanja kodeksa ponašanja, ograničenja upravnog nadzora od strane centralne vlasti, adekvatnog finansiranja (po mogućnosti mešovito, sa zakonski rešenim izvornim i transfernim sredstvima, kao i sa pristupom tržištu kapitala),² prava na saradnju i udruživanje, kako unutar države, tako i u okviru evroregiona, kao i principa zakonske zaštite lokalne samouprave od neprimerenih aktivnosti drugih subjekata. Ovakav pristup prostornoj organizaciji, predstavlja osnovni okvir za planiranje i upravljanje razvojem lokalne samouprave i njihovu ruralnu transformaciju.

Pojam strateškog planiranja

Eksplikaciju ove teme, prethodno bi trebalo započeti sledećim pitanjem: Šta se u međuvremenu dešavalo sa funkcijom planiranja, posebno u razvijenim tržišnim privredama? U odgovoru na ovo pitanje, neophodno je istaći značaj planiranja u svetlu permanentno vođenih rasprava o redefinisaju pojma razvoja u uslovima postojanja široke lepeze potencijalnih razvojnih područja,³ ali i njegovog značaja u uslovima veoma razgranatih funkcija države. Takođe, neophodno je da se ukaže i na stepen međuzavisnosti i komplementarnosti koja se ostvaruje u trouglu koji se obeležava kao tržište - planiranje - ekonomska politika a svakako poseban aspekt predstavlja i segment organizovanosti privrede i društva, odnosno, institucionalnu organizovanost.

Planiranje je u proteklom decenijama, praktično od drugog svetskog rata na ovamo, bilo ne samo važan deo sistema, već možda i najistureniji faktor i snaga ekonomskog, političkog i svakako ideološkog delovanja. Ono je uslovljavalo karakter i modalitete društva koje se izgrađivalo. Pri tom, i pored odredjenih promena koje su se u nekoliko reformskih pokušaja dešavale, planiranje je sve vreme zadržalo

¹ Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, član 2.

² Ibid., član 9.

³ Najznačajnija razvojna područja predstavljaju: međunarodna razmena, proces industrijalizacije, tehnološki razvoj i diseminacija, privredni sektori, odnos između nacionalizacije i transnacionalizacije razvoja, regionalni razvoj, lokalni razvoj, ruralni razvoj, razvoj životne sredine, održivi razvoj, kulturni razvoj, razvoj ljudskih sloboda, itd.

bitna obeležja "vladajućeg" društveno-ekonomskog sistema. Umesto intervencije države koja bi posmatrano dugoročno, korigovala laissez-faire pristup i usmeravala mehanizam "nevidljive ruke" o kome je svojevremeno pisao Adam Smith, u praksi je permanentno ostvarivano administriranje makroekonomskim tokovima u bi-modalnoj privredi. Već sama ta činjenica, upućuje na zaključak da je planiranje bilo nužno transformisati saglasno novim promenama i okolnostima. No, postavlja se pitanje, koji je smer, dubina i poželjni domet takvih promena?

Posledice doskora primenjivanog sistema planiranja su očite. Pri tom, i samo njegovo pominjanje u ovim, "savremenim" vremenima, najčešće bude asocijacije koje planiranje vezuju za korene tzv. "istočnog greha". Umesto toga, danas se slobodno može sugerisati pristup koji treba da redefiniše pojam razvoja i planiranja u saglasnosti sa poželjnim usmeravanjem privrednih i ukupnih društvenih tokova.

Neophodnost izgradnje novog pristupa je neminovna, i on mora biti u saglasnosti sa temeljnim identitetom društva, odnosno, budućom orijentacijom zemlje. Takodje, novi pristup mora ići u korak i sa dostignućima koje su na ovom segmentu ostvarile zemlje sa razvijenim tržišnim privredama. Konačno, novi pristup je neophodno izgradjivati i zbog toga što je do sada i među naučnicima i među stručnjacima bila rasprostranjena dosta čudna i simplficirana formula: imamo tržište – planiranje nije potrebno.

Praćenje novijih međunarodnih iskustava u oblasti regionalnog razvoja i planiranja dovode nas do zaključka da se nekada veoma zastupljeno indikativno planiranje postepeno transformisalo u oblik označen kao strateško strukturno planiranje na lokalnom nivou. Takvo planiranje kao sastavni deo tzv. "Glocal-nog"⁴ pristupa regionalnom razvoju i razvoju uopšte je veoma zastupljeno u mešovitim ekonomijama i integracijama zemalja. Ove grupacije su se vremenom morale orijentisati na planiranje kao element od značaja za tržište koje ima atribut "organizovanog tržišta" ili "humanizovanog tržišta". Ovakav koncept je nastao i kao odgovor na pitanje uspostavljanja konkurentnosti pa samim tim i dugoročne dinamičke privredne ravnoteže. On je svakako prisutan i u Evropskoj Uniji koja je upravo iz tih razloga i nastala.

Možda bi na ovom mestu trebalo navesti i teorijske pristupe kao npr. teoriju anomalije⁵ po kojoj razvoj vodi ka tome da se društvena svest i struktura poretka, diferencijacijom i širenjem društvene podele rada sve više destabilizuje i decentralizuje. Naime, uticaj postojeće društvene svesti i društvenih normi u određenom trenutku bivaju sve veće ograničenje, slabe, tako da sve manje obavezuju – dolazi do anomalije. Javlja se sve više javnih istupa, novih ideja i pokreta, organizacija i tome

⁴ Pristup poznat u praksi kao hibridni model – kombinacija Globalnog i Lokalnog pristupa razvojnim tokovima.

⁵ Durkheimova teorija koju je u novije vreme obnovio Neil Smelser.

slično, koji se ne mogu podvesti pod stare kalupe. Kada se ovo odvija u uslovima ekonomske krize kakav je slučaj i u našoj zemlji, dolazi do pojave koja se naziva dekalifikacija. Ovaj proces gura mnoge pojedince i porodice na niži nivo materijalnog položaja kome bi oni trebalo da prilagode svoje ponašanje - samokontrolu, moral i način života. U takvoj situaciji se gube prednosti društvenog uticaja pa bi i društvo moralo promovisati rigoroznije oblike moralnog ponašanja sa osobinama kakve su samokontrola i solidarnost primerene ovoj pojavi. Naravno da do ovakvog ponašanja ne može brzo doći, već dolazi do naprezanja da se pobegne od težih uslova koji su nastupili i to često na nedopustiv način. Ovo vodi ka slaboj ili gotovo nikakvoj integraciji, napetostima i sukobima kao obeležju nastalih društvenih promena – odnosno, tendenciji ka involuciji i povratku na staro stanje. Suprotno, u slučaju kada se društvo brzo razvija i kada postojeće norme nisu dovoljno dobre da bi mogle da prate ovaj razvoj – odnosno, budu dovoljno podsticajne da još više stimulišu ovaj razvoj, takodje je moguća pojava anomalije. No, ako do toga dodje nakon duboke ekonomske krize, često nove ideje ne nalaze mesto u postojećem poretku pa su neophodni srazmerno veći napor i za njeno prevazilaženje.

Ovakva praksa često dovodi do postepenog uspostavljanja osnovnih funkcionalnih i strukturnih procesa kojima se uspostavlja društveni napredak. Jedan od početnih procesa jeste proces diferencijacije⁶ koja po pravilu počinje specijalizacijom. Njen uzrok je dezintegracija i decentralizacija. Njima se ruše stare strukture i uspostavlja ambijent za nove institucije i njihove međusobne veze. Diferencijacija omogućuje kreiranje novih centara proizvodnje i/ili usluga, novih centara kulture kao i političkih centara između kojih se uspostavljaju odnosi konkurencije ali i saradnje. To se po pravilu odnosi na manji broj od ukupno mogućih jedinica (leader-a) dok ostale jedinice sa određenim time-lag-om predstavljaju sledbenike (follow-ere) na istovetnom putu. Ovakva diferencijacija ne samo da otvara prostor za decentralizaciju već i za demokratizaciju ukupnog društva. Kao funkcionalni proces na kome se gradi razvoj, ovaj proces se naziva inkluzija, i on uključuje sve veći deo stratumata u pojedine nivoe odlučivanja. Pritom, kao osnovna vrednost koju ističe neoevolucionistička teorija ističe se adaptivnost kao povećanje kapaciteta prilagođavanja novim situacijama i novim događajima. Ona se uglavnom postiže stručnošću, specijalizacijom, profesionalizacijom i usavršavanjem tehnologije.

Imajući u vidu sve navedeno, neophodno je kao prvi element vrednosti istaći subjekat razvoja i razvojni ideal. Razvoj se pre svega tiče subjekata razvoja a to u prvi plan stavlja pitanje sopstvene percepcije subjekata. To znači »merim kako mi je

⁶ Najznačajnije područje diferencijacije predstavlja odvajanje pojedinca kao građanina sa osnovnim pravima (pravo na građansku slobodu – sloboda svesti, mišljenja, govora, slobodu posedovanja, slobodu političkog samoorganizovanja, itsl.)

bilo« i kako se to što imam odnosi prema onome što očekujem, nadam se ili želim. S druge strane, razvojni ideal ne predstavlja puko sanjarenje o onome što bih mogao imati već je bitno povezano sa sopstvenim kapacitetom i usvojenom i izgrađenom sposobnošću da se u razvojni proces na pravi način uključim. To nas svakako dovodi do dileme kako trasirati moguće pravce razvoja a pritom zaobići »slepilo prevelike blizine«, kako rešiti pitanje nepostojanja društvenog koncenzusa o ulozi države, tehnološkog razvoja i slično ali i kako stvoriti pretpostavke za jednu realnu percepciju sopstvene stvarnosti.

Osnovni aspekti strateškog planiranja

Strateško planiranje u osnovi počiva na želji i potrebi da se na lokalnom nivou vrši odgovarajuća promena i da se u kvalitativnom i kvantitativnom pristupu na srednji i duži rok ostvaruje rast i razvoj, a da se u dovoljno dugom vremenskom periodu koji obuhvata čitav niz generacija obezbeđuje evolucija i sukcesija umesto revolucije i stalnog otpočinjanja razvojnih procesa iz početka. Usled toga, strateško planiranje kao uostalom i svaka druga praksa planiranja zahteva dva osnovna preduslova:

- adekvatnu institucionalnu osnovu koja uspostavlja međusobne odnose svih aktera –zainteresovanih strana u okviru određene zajednice – zajedničke arene, i
- odgovarajući fond profesionalnog znanja koje obezbeđuje lokalnim učesnicima na različitim nivoima da doprinesu kreiranju efikasnih akcionih programa (u kojima su promašaji unapred eliminisani, greške unapred zaobidjene, itd.).

Institucionalni aranžmani kao uostalom i profesionalne prakse koje se primenjuju, aktivirane su u saglasnosti sa potrebom da se eliminišu unutrašnje frikcije i eksterne tenzije te da se strateškom planiranju daju atributi koji se najčešće izražavaju kao: bazirano na znanju, vodjeno namerama, zasnovano na pravu, kao i razlozima kontrolisan proces. Ovakvo strateško planiranje počiva uglavnom na pouzdanosti nalaza, mogućim perspektivama i kompetentnim ocenama.

Elementi strateškog planiranja

Strateško akciono planiranje na lokalnom nivou mora biti tako metodološki postavljeno da je u stanju da pruži odgovore na pitanje šta je strateško planiranje i zašto jeono važno.

Uspešan i efikasan razvoj lokalnih zajednica nije moguć bez sveobuhvatnog procesa strateškog upravljanja koji uključuje planiranje, implementaciju i ocenu postignutih efekata. Ono je podjednako važno za opštine koje imaju obilje finan-

sijskih sredstava kao i za one koje imaju nedovoljno sredstava. U oba slučaja, optimalna raspodela sredstava mora da bude zasnovana na prioritetima razvoja opštine definisanih u procesu strateškog planiranja. Opštine koje vrše strateško planiranje su po pravilu uspješnije, efikasnije, pristupačnije građanima i pokazuju veću odgovornost za potrebe lokalne zajednice. Strateško planiranje bi trebalo da bude i krajnje transparentan proces koji omogućava da svi relevantni subjekti učestvuju u planiranju budućnosti lokalne zajednice.

Strateško planiranje se definiše kao sistematski proces u kome lokalna samouprava zajedno sa lokalnim poslovnim subjektima i građanima, utvrđuje značajna pitanja i postavlja realne ciljeve, zadatke i strategije za rješavanje tih pitanja. Strateško planiranje se, na primer, može koristiti za planiranje privrednog razvoja ili kapitalnih ulaganja.”

Planiranje nije ad hoc funkcija već proces koji je sistematski, kontinualan i cikličan. To znači da se mora vršiti u redovnim intervalima i time postati rutinska funkcija u radu lokalne samouprave (obuhvata tri do četiri godine). Osim toga, ono se može smatrati složenim procesom u koji su uključeni svi relevantni subjekti lokalne zajednice. Konačno, planiranje predstavlja sredstvo upravljanja kojim se rješavaju potrebe i problemi sa kojima je suočena lokalna samouprava. Kao takvo može se koristiti za rješavanja pitanja kapitalnih ulaganja, javnih usluga i budućeg privrednog razvoja.

Za sprovođenje procesa strateškog planiranja su neophodni odgovarajuće okruženje – političko, pravno i privredno a pogotovo, i Dovoljno široka i jasna ovlašćenja nad lokalnim resursima za uspješno strateško planiranje na lokalnom nivou. Takođe, neophodno je i razumevanje okvira u kome treba da se odvija strateško planiranje, a naročito spremnost da se prihvate ili izvrše neophodne izmene lokalnih okvira za pravilnu realizaciju procesa.

Posebno je značajno postići saglasnost u definisanju ciljeva i obezbediti spremnost zvaničnika, odnosno onih koji odlučuju na saradnju i timski rad u lokalnoj samoupravi i celokupnoj zajednici. Oni moraju imati viziju, uverenje i političku hrabrost da reaguju na kolektivne predloge ostalih. Osim toga, mora postojati razumevanje i volja da se uzimaju u obzir mišljenja poslovnih i političkih subjekata, vlasti i javnosti, kao i da se uspostavi saradnja između pomenutih strana.

Metod strateškog planiranja na lokalnom nivou

Proces strateškog planiranja mora da sprovodi izabrano rukovodstvo lokalne zajednice i pritom da utvrdi elemente strateškog plana i upravljanja. Imajući to na umu, mora se uzeti u obzir da proces treba prilagoditi lokalnom nivou u svim bit-

nim aspektima: tehnički, politički i kulturološki. To se naročito odnosi na sledeće:

- Proces je potrebno prilagoditi specifičnim lokalnim uslovima i uvažiti mogućnost da postoji nedovoljno poznavanje koncepta procesa strateškog planiranja; takođe je potrebno razjasniti svu terminologiju vezanu za strateško planiranje.

- Proces treba strukturirati tako da njegovi očekivani rezultati budu realni i ostvarivi, što znači da ostvarenje ciljeva, zadataka i rezultata bude moguće u okviru datih finansijskih ograničenja opštine.

Takodje, neophodno je obezbediti poverenje i razumevanje svih učesnika, uključujući i celokupnu lokalnu zajednicu, a ono se može postići samo ukoliko strateško planiranje doprinese postizanju neposrednih i svima vidljivih rezultata. Proces treba realizovati u fazama, što podrazumeva da su sve faze uključene u planirane aktivnosti, i to:

- Razvoj misije i vizije
- Definisanje ciljeva i zadataka
- Obuka i upoznavanje sa procesom (ukoliko je potrebno)
- Obezbeđivanje odgovarajućeg (neutralnog, svima prihvatljivog) prostora za održavanje sastanaka tima za strateško planiranje
- Faza prikupljanja informacija, uključujući i analizu prednosti, slabosti, mogućnosti i izazova projekta, kao i procenu raspoloživih sredstava (lokalnih i spoljašnjih)
- Utvrđivanje raspoloživih alternativa
- Utvrđivanje prioriteta i donošenje odluka uz učešće javnosti
- Redovno informisanje javnosti o rezultatima i fazama implementacije.

Ceo proces planiranja i implementacije treba učiniti održivim a od suštinskog je značaja izbegavati situacije u kojima proces strateškog planiranja postaje teorijska vežba bez uticaja na stvarni život ili samo “jednokratni pokušaj” bez planova da se realizuje u budućnosti.

Struktura strateškog planiranja na lokalnom nivou

Model strateškog planiranja koji je ovde prikazan se može smatrati pogodnim za primenu u nerazvijenim ruralnim opštinama, zbog toga što predstavlja jedan od uspešno standardizovanih modela koji su razvili i primenili gradovi na Zapadu. Tipičan model sadrži nekoliko komponenata koje se moraju uzeti u obzir prilikom formulisanja procesa strateškog planiranja u lokalnoj samoupravi, a naročito sledeće:

Analzu okruženja – Planiranje bilo kog procesa, a pogotovo procesa stratešk-

og planiranja, se mora bazirati na realnoj proceni uslova okruženja unutar zajednice. Ovo podrazumeva procenu spoljašnjih i unutrašnjih faktora. Spoljašnje okruženje može biti takvo da lokalna samouprava nije u stanju da promeni određene uslove koji se propisuju na višem nivou vlasti. Međutim, lokalne vlasti mogu i moraju biti spremne da utiču na uslove na lokalnom nivou, koji imaju negativan uticaj na proces.

Formulisanje vizije i vrednosti – na osnovu procene radnog okruženja lokalne zajednice, od suštinskog je značaja da se razvije sistem lokalnih vrednosti i vizija prihvatljivih za većinu predstavnika lokalne vlasti i širu zajednicu, odnosno građane i privredne subjekte. Vizija društvene zajednice predstavlja širu perspektivu za budućnost i treba da posluži kao smernica za sve učesnike u procesu strateškog planiranja. Vizija takođe ima ulogu da osigura da svi učesnici u procesu, čak i kad ne postupaju potpuno istovetno, ostanu na istom putu tokom procesa. Vrednosti jesu zajednička znanja, mišljenja i stavovi svih učesnika, a koji se tiču svrhe, unutrašnje (organizacione) kulture i opšteg ponašanja unutar organizacije i društva. Vizija društvene zajednice kao i njene vrednosti su obično dugoročne i menjaju tek tokom dugog vremenskog perioda. Glavna uloga vrednosti jeste da osiguraju da se vizija društvene zajednice i njena budućnost ne naruše budućim promenama uzrokovanim političkim ili van-političkim faktorima.

Formulisanje misije i liderstva – Dok vizija društvene zajednice odslikava širu perspektivu, misija društvene zajednice jeste jasno definisan širok sistem ciljeva koji služi da pojasni ovu širu sliku na detaljniji način. Obično je to kratak opis budućnosti opštine (sa ili bez kratkog objašnjenja). U suštini, misija se može definisati kao jedinstveni, najširi cilj društvene zajednice.

Utvrdjivanje ciljeva – Ciljevi su sredstva upravljanja čija je svrha da tačno objasne na koji se način mogu realizovati vizija i misija društvene zajednice. Dok misija daje širi pravac i smisao, višestruki ciljevi se uspostavljaju kako bi se konkretizovalo usmerenje za svakodnevni rad opštinskih vlasti, kao i za druge subjekte uključene u taj proces. Takvi ciljevi se često definišu tokom procesa izrade budžeta kako bi se postigla utvrđena vizija i misija društvene zajednice uzimajući obzir dostupne resurse.

Kreiranje strategije, strukture i sistema – kao “sredstava” pomoću kojih se sprovode vizija, misija i ciljevi. Strategija se odnosi na opšti plan delovanja za postizanje prethodno određenih ciljeva. Njome se definišu aktivnosti (oblasti) koje društvena zajednica želi da razvije, definišu sposobnosti, umeća i znanja potrebna da bi se realizovale aktivnosti, kao i željene tendencije i pravci u rastu opštine. Struktura se odnosi na način na koji je uspostavljena organizaciona struktura opštinske vlade kako bi ispunila viziju i misiju. Najzad, sistemi se odnose na sredstva upravljanja za postizanje strategije unutar definisane strukture. Sistemi, kao što je

godišnji budžet (koji je pre svega upravljačko sredstvo), su izrađeni zarad raspodele resursa i odgovornosti za javne rashode prilikom ostvarenja misije i vizije društvene zajednice.

Utvrdjivanje programa implementacije – Ovo je faza u kojoj se sve komponente procesa aktiviraju. U zavisnosti od toga koliko je dobro obavljen posao tokom prethodnih faza, implementacija bi trebalo da bude efikasna (uz najniže troškove), efektivna (sa što je moguće boljim rezultatima), što bi trebalo da obezbedi visok nivo usluga, povećani učinak i odlične finansijske rezultate.

Praćenje i ocena rada – Samoocenjivanje jeste završna faza procesa strateškog planiranja. Istovremeno, završetkom ovog koraka dolazi se do početka jednog potpuno novog procesa koji se sprovodi u narednoj godini. On služi da se uporede strateški plan sa delovanjem lokalnih vlasti. Njime se takođe ustanovljuju nivoi uspeha, moguće prepreke i poteškoće. Na osnovu rezultata ove ocene preporučuju se korektivne mere kako bi se poboljšao sveukupni učinak strateškog planiranja za sledeću godinu.

Umesto zaključka

Propisi koji tretiraju pitanja lokalnog razvoja, po pravilu obezbeđuju veću autonomiju lokalnim vlastima i iziskuju organizaciono restrukturiranje celokupne lokalne vlasti. Na to ukazuju kako sistemski tako i ostali zakoni i propisi. Oni, zajedno sa efikasnim institucijama predstavljaju važne poluge za reformu lokalne samouprave. Otuda se bezrezervno može istaći da proces strateškog planiranja predstavlja stub reforme na lokalnom nivou koji će otvoriti vrata za nove mogućnosti. Tu se pre svega misli na održivi regionalni i ruralni razvoj.

Gore navedeni model jeste jedan od primera kako lokalna vlast može da restrukturira svoje postupke i procedure i na taj način pozitivno utiče na izvesniju budućnost lokalnih društvenih zajednica. Na novim osnovama uspostavljena regionalizacija prema NUTS pravilima još jedan je osnov efikasnijeg restrukturiranja lokalnih zajednica, ali i osnov za primenu procesa strateškog planiranja i razvoj dugoročnog plana strateškog upravljanja zasnovanog na misiji i viziji društvene zajednice. Ocenjuje se da planiranje i implementaciju treba sprovoditi sukcesivno. Njihova primena obezbeđuje prednosti koje proističu iz njihove primene a kao rezultat se mogu očekivati opipljivi i merljivi rezultati sa direktnim uticajem na svakodnevni život građana kako na lokalnog tako i na regionalnom i nacionalnom nivou. To otvara prostor za njihova očekivanja u pravcu ponovnog dostizanja visokog standarda i kvaliteta života.

STRATEGIC PLANNING ON THE LOCAL LEVEL - PROJECT APPROACH TO RURAL TRANSFORMATION

Summary: The primary objective of the paper is focused on how to reverse the process of continued impoverishment of the local rural areas and create conditions for social, cultural, economic and environmentally sustainable development based on local initiative. In order to meet this objective, an attempt is made to define systematic, continuous and cyclic approach of setting up priorities and policies as a basic tool for strategic action planning on a local level (LSAP). Decentralization of the state, strengthening of local municipalities and participation of citizens is the process that has to be articulated toward efficient development.

The paper can provisionally be divided into two parts. The first part encompasses the importance of local strategic planning while the second part gives the bases for the formulation of the strategic action planning methodology. Local development must be based on adequate decision making process and process of implementation. Those characteristics are bringing certainty in the structure of the LSAP development.

Key words: Rural Development, Local self Government, Strategic Planning, Sustainability.

LITERATURA

1. EPLS (1985). Evropska povelja o lokalnoj samoupravi. http://skgoj.fs-systems.net/propisi_dokumenti/v_doc.php?id=35.
2. Giddens A., (1984) The constitution of Society, Cambridge, Polity Press, GB.
3. Heideman C., (1992) Regional Planning, A "Reader", University of Karlsruhe, Germany.
4. Kolektiv autora (2006) Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici, tematski zbornik, Fond Centar za demokratiju, Beograd.
5. Kolektiv autora (2008) Strateški akcioni plan gradske opštine Obrenovac 2008-2010, Kinsley & Reed, Beograd.
6. Njegovan, Z. (2008) Experiences and Dilemmas of Strategic Action Planning Implementation on the Local level, časopis „Spatium“, broj 17/18, IAUS, Beograd.
7. Njegovan Z. (2002) Ocena održivosti ulaganja u razvojne projekte malih i srednjih preduzeća, na lokalnom nivou, časopis Industrija br. 1-4, Ekonomski institut, Beograd.
8. Njegovan, Z., Bošković, O. (2007) Institution building and Strategic Planning for the Sustainable Local Development in the Republic of Serbia.

9. Pejanović R., Njegovan Z., Tica N. (2007) Transition, Rural Development and Agrar-ian Policy, University of Novi Sad, Agronomic Faculty, Novi Sad, Serbia.
10. SIDA - Andreen U., Njegovan Z. (2003) Topola Rural Development Project, The conceptualization of the Topola Rural Development Project - the first pilot rural development project in Serbia - SIDA, Stockholm, Sweden.

Bašt. 323.15(497.5):323(497.11)

Darko Baštovanović

Centar za regionalizam, Novi Sad

POLOŽAJ HRVATSKE NACIONALNE MANJINE U SRBIJI U ODNOSU NA IMPLEMENTACIJU BILATERALNOG SPORAZUMA O ZAŠTITI PRAVA NACIONALNIH MANJINA IZMEĐU VLADA REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE HRVATSKE

Apstrakt

Rad ima za cilj da se izvrši politikološko - pravna analiza položaja hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji i AP Vojvodini, sa posebnim akcentom i osvrtom na položaj Hrvata u Srbiji nakon zaključivanja bilateralnog Sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina između vlada Republike Srbije (SCG) i vlade Republike Hrvatske. U širem kontekstu, rad se bavi analizom položaja Hrvata na teritoriji Republike Srbije nakon 5. oktobra 2000. godine i demokratskih promena, koje su veoma značajne i za dalji tok razvijanja i unapređivanja manjinskih prava i kreiranja nove integrativne manjinske politike u Srbiji. U definisanju položaja hrvatske nacionalne manjine odredili smo stepen prava koji manjina uživa i ostvaruje na osnovu Ustava Republike Srbije i drugih zakona koji se tiču prava nacionalnih manjina, ali i međunarodnih dokumenata koji su bitni za zaštitu manjinskih identiteta i razvoj Srbije kao demokratske države. Kao indikatore, u toku analize o uspešnom sprovođenju bilateralnog sporazuma, odredili smo oblasti u kojima manjine ostvaruju svoja prava, a to su: pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, službenu upotrebu jezika i pisma, informisanje na maternjem jeziku, očuvanje kulture i pravo na političko predstavljanje manjina na svim nivoima. Dimenziju položaja nacionalne manjine odredili smo na dva konkretna nivoa, a to su: nivo pravne regulative i konkretnih problema sa kojima se susreću pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji.

Ključne reči: Nacionalne manjine, Hrvati, Republika Srbija, AP Vojvodina, bilateralni sporazumi, Ustav, zakoni, međunarodni dokumenti

Istorijski, društveno politički i pravni kontekst i mehanizmi zaštite manjinskih prava u Republici Srbiji

Zbog svog specifičnog geografskog položaja, istorijskog nasleđa, političkih okolnosti i stalnih migracija stanovništva, Srbija je višenacionalna i multikulturalna država¹ u kojoj žive nacionalne manjine koje se razlikuju prema mnogim faktorima (brojnost, politička organizovanost, prostorni razmeštaj, nacionalna emancipacija, etničke osobenosti). Kako je svaka nacionalna zajednica posebna i ima određene karakteristike, potrebno je obezbediti, kreirati i razvijati mehanizme za zaštitu pra-va nacionalnih zajednica koje žive na teritoriji Republike Srbije. Sam sistem zaštite nacionalnih manjina u Republici Srbiji razvijan je još u periodu SFRJ, što je u odnosu na druge socijalističke zemlje iz tog perioda bilo u velikoj meri drugačije i progresivnije². Savezni Ustav iz 1974. je definisao položaj nacionalnih manjina i njihova kolektivna prava. Iako je SFRJ faktički bila jednopartijska država,³ takozvana institucija ključa je omogućavala zastupljenost manjina u političkom životu. Na ovaj način su sve nacionalne grupe⁴ u SFRJ, u kojoj je bilo šest konstitutivnih naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Muslimani, Crnogorci), bile proporcionalno zastupljene u vlasti. Pripadnici nacionalnih manjina⁵ imali su pravo na službenu upotrebu jezika, kulturnu autonomiju i pravo na očuvanje sopstvene kulture (osnivanjem različitih kulturnih organizacija i institucija), kao i na obrazovanje na maternjem jeziku.

¹Multikulturalizam predstavlja složen pojam i ponekad ga je teško definisati. U ovom smislu, potrebno je razlikovati dva pojma multikulturalizma. Prvi predstavlja pojam kojim se definiše višenacionalna i etnički raznolika država u kojoj manjine predstavljaju značajan procenat stanovništva. Drugi pojam multikulturalizma se može definisati kao koncept politika koje se kreiraju prema potrebama etnički raznolikog društva, kako bi se više raznolikih zajednica, posebno manjinskih, očuvale i negovale (zaštitile od asimilacije) u celokupnom društvu. Kod ovakvog poimanja multikulturalizma bitno je napomenuti da postoje dva tipa - segregativni i integrativni multikulturalizam, koji se naziva i interkulturalnost. Za nas je veoma bitno da se napravi razlika između ova dva koncepta poimanja multikulturalnosti, jer se u Srbiji još uvek vode debate o tome koji je preovlađujući sistem multikulturalnosti na delu. Eminentni stručnjaci i poznavaoци civilnih politika multikulturalizma, kao recimo, Dr Goran Bašić, slažu se da je danas u Srbiji na delu segregativni multikulturalizam, odnosno, da manjine nisu dovoljno integrisane u društveno politički sistem Srbije.

²Zemlje bivšeg Istočnog bloka nacionalno pitanje nisu posebno tretirale, niti su razvijale mehanizme za zaštitu etno kulturnih grupa.

³Najdan Pašić, Jovan Đorđević, Balša Špadijer, Društveno politički sistem SFRJ, Radnička štampa, 1976.

⁴U SFRJ je bio popularan izraz narodi i narodnosti, pod pojmom narodi su se smatrali pripadnici konstitutivnih naroda, dok je termin narodnosti korišten kako bi se označile tradicionalne manjinske zajednice koje su živele u SFRJ (Slovaci, Rusini, Romi). Ova dva termina su korištena kako bi se promovisala jednakost i ravnopravnost svih etničkih zajednica koje su živele na teritoriji SFRJ.

⁵Danas pojedini relevantni autori smatraju da je korektnije koristiti izraz nacionalna zajednica i da u Srbiji kao višenacionalnoj zajednici brojnost jedne zajednice ne bi trebala da utiče na njen položaj.

Raspad SFRJ doveo je do toga da se na teritoriji Srbije (i u vreme postojanja SFRJ, najveći broj pripadnika nacionalnih manjina je živio na teritoriji Srbije) pojave nove manjine koje su u okviru prethodne države bile konstitutivni i ravnopravni narodi. Sa raspadom zajedničke države bilo je potrebno regulisati status sada već nacionalnih manjina, što u datim okolnostima svakako nije bilo lako ako se u vidu imaju sankcije, ratovi na prostoru nekadašnjih saveznih republika (Bosna, Hrvatska), osiromašenje velikog broja stanovništva kao i sve veća etnička distanca i netrpeljivost među narodima⁶. Iako je već 1990. donesen novi Ustav Republike Srbije koji je svakako po svojoj formi bio građanski⁷ i odgovarao višenacionalnoj državi kakva je Srbija, u praksi je stanje bilo drugačije i prava manjina nisu poštovana. Dr Goran Bašić smatra da je u toku devedesetih godina došlo do razaranja osnova finansiranja manjinskih matrica i udruženja kao i institucija koje su u sistemu javne uprave bile nadležne za ostvarivanje njihovih prava. Istovremeno je došlo i do etnifikacije politike i do rastućeg populizma koji je tadašnja vlast koristila kao sredstvo i tehniku za mobilizaciju birača. Pored navedenog, sukobi sa susedima su doveli do osećanja opšte nesigurnosti građana i do sve veće etničke distance, animoziteta i nepoverenja između etničkih zajednica u zemlji.⁸

Nakon 5. oktobra 2000. Republika Srbija je započela demokratizaciju i uspostavljanje novog društveno političkog i institucionalnog sistema. Najznačajniji korak ka izgradnji nove manjinske politike napravila je Skupština nekadašnje SRJ koja je nakon aktivnih konsultacija sa predstavnicima međunarodne zajednice a pre svega sa kancelarijom visokog komesara za nacionalne manjine OEBSa, usvojila zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Još veći korak ka unapređivanju položaja nacionalnih manjina trebalo je da bude usvajanje Ustava iz 2006. koji je pored nove manjinske politike trebao da preuzme i niz prava nacionalnih manjina koja su prethodno usvojena zakonima. Međutim, iako je Ustav preuzeo navedeni katalog manjinskih prava, Ustav je ocenjen veoma loše od strane Venecijanske komisije jer je Ustav Srbiju definisao kao državu srpskog naroda i ostalih koji u njoj žive a što je suprotno osnovnim postulatima građanskog društva i integrativnog multikulturalizma.⁹ Problem sa izgradnjom nove manjinske politike je nastao iz razloga jer se nikad nije postigao konsenzus oko toga kakvu politiku multikulturalnosti Srbija

⁶ Hrvati na teritoriji Republike Srbije, pre svega oni na teritoriji AP Vojvodine, postali su meta netrpeljivosti i nepoverenja, iako nisu direktno bili uključeni u ratna dešavanja u matičnoj državi, i na njih se gledalo kao na strani element i remetilački faktor.

⁷ Već u prvom članu Ustava Srbije iz 1990. Srbija je definisana kao država svih građana koji u njoj žive

⁸ Goran Bašić, Katarina Crnjanski, Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji, FES, Beograd, 2006.

⁹ Prema Goranu Bašiću, opredeljenjem da je Srbija kako se u Ustavu kaže država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, stvoren je jedan nazor u kojem se državni identitet razvija u teško premostivom procesu nastalom između ideoloških suprotnosti građanske i nacionalne države.

treba da ima kako bi se mogla obezbediti društvena stabilnost, građanska ravnopravnost i zaštita i unapređenje položaja etnokulturoloških identiteta. Postojeći sistem multikulturalizma, koji je razvijan nakon 2000. i demokratskih promena, predstavlja segregativni model multikulturalizma, u kojem su socijalne veze između etničkih grupa slabe i nerazvijene a zatvorene politike etnokulturnih grupa čine ih još više slabima.¹⁰ Za Srbiju, koja se 2000. opredelila za demokratiju i evropske vrednosti i koja pretenduje da postane članica velike evropske porodice, veoma je bitno da počne da napušta ovakav model multikulturalizma jer i sama Evropa, koje još uvek traga za svojim identitetom uočava da je nacionalna segregacija i getoizacija veoma loša za višenacionalna društva u kojima etnokulturološke grupe zahtevaju da se zaštite i poštuju njihova prava i identiteti.

Međutim, mora se primetiti da je nakon 2000. ipak došlo do pomaka u razvoju i poštovanju manjinskih prava. U brojne zakone koji regulišu oblasti značajne za ostvarivanje manjinskih prava i sloboda koja su garantovana, unete su relevantne odredbe. Ratifikovani su i međunarodni dokumenti i konvencije za zaštitu prava nacionalnih manjina, pre svega Okvirna konvencija i Evropska povelja. Republika Srbija se istakla i usvajanjem i primenom (manje ili više uspešno) koncepta kolektivnih i individualnih prava, uz to uključujući i pravo na takozvanu nacionalnu samoupravu, kroz uvođenje Nacionalnih saveta nacionalnih manjina kao najvišeg stepena manjinske samoautonomije. Iako se ovakav sistem zaštite nacionalnih manjina manje ili više pokazao uspešnim, a kako se društveno političke okolnosti menjaju i nikad nisu konačne i konstantne potrebno je sagledati i unaprediti sistem manjinske zaštite, kako na lokalnom, tako i na centralnom nivou. Pored osnivanja Nacionalnih saveta, došlo je i do osnivanja drugih institucija manjinskih samouprava, kao što su Zavodi za kulturu nacionalnih manjina i Saveti za međunacionalne odnose. Međutim, postojanje samih institucija nije dovoljno da se reše problemi sa kojima se pojedine zajednice suočavaju, posebno sa prevelikom izolovanošću, i u tom smislu potrebno je osmisliti razne mere afirmativnih akcija, koje podrazumevaju učešće pripadnika manjina u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti, ali i veću zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u organima državne uprave. Prvi i najvažniji korak u sprečavanju segregativne politike jeste u rešavanju manjinskih pitanja i problema sa kojima se susreću pripadnici manjinskih zajednica. Ova pitanja i problemi rešavaju se kreiranjem konkretnih dokumenata, odnosno manjinskih politika koje mogu biti primenjene u lokalnim samoupravama, a koje će biti kreirane shodno potrebama manjinskih zajednica. Pored nabrojanih zakona i ratifikovanih dokumenata na nacionalnom nivou, Srbija je potpisala i četiri bilateralna sporazuma, sa Mađarskom,

¹⁰<http://izbornareforma.rs/wordpress/wp-content/uploads/zbornik/Goran%20Basic%20-%20Politicko%20organizovanje%20nacionalnih%20manjina%20u%20Srbiji.pdf>

Hrvatskom, Makedonijom i Rumunijom, što svakako predstavlja veoma visok nivo međunarodnopravne zaštite nacionalnih manjina (o ovakvom načinu zaštite manjina biće reči u daljim poglavljima rada)

Uprkos tome što danas u Srbiji postoji razvijena paleta sloboda i prava manjina u zakonodavnom smislu i unapređenja položaja manjina u institucionalnom smislu, i dalje nije obezbeđena ozbiljna i sistematska društvena integracija manjina, niti je ona danas u uslovima preovlađujućeg segregativnog multikulturalizma moguća.¹¹ Pretpostavke o uspešnoj integraciji manjinskih zajednica predstavljaju neophodan uslov za stabilnost i demokratičnost svake višenacionalne zajednice (kao što je Srbija), koja bez zajedničkih vrednosti koje prihvataju svi građani¹² (nezavisno da li pripadaju većinskoj ili manjinskoj zajednici), nije u mogućnosti da se obezbedi odgovarajući sistem multikulturalizma. Pitanje daljeg razvoja multikulturalizma u Srbiji, koja teži da postane deo velike evropske porodice naroda, moraće da se razvija u skladu sa evropskim opredeljenjem prema manjinskom pitanju, jer segregativni model multikulturalizma koji je danas na snazi u Srbiji, nije održiv model za evropski prostor koji se sve više razvija u pravcu integrativnog multikulturalizma.

Uloga bilateralnih sporazuma kao jedinstvenih mehanizama za zaštitu manjinskih prava

Republika Srbija je kao pravna naslednica saveznih država (SCG) čija je bila članica preuzela četiti bilateralna sporazuma¹³ o uzajamnoj zaštiti prava nacionalnih manjina. Svaki od bilateralnih ugovora je potpisan pre više od jedne decenije, i danas više nego ikad postoji potreba za analizom njihovog efekta, tačnije za analizom rada mešovitih komisija koje su instrumenti za njihovu implementaciju. Svaki od četiri bilateralna sporazuma predstavlja poseban dokument kojim se obezbeđuje svojevrsna međunarodnopravna zaštita nacionalnih manjina, i svaki od ugovora je potpisan u drugačijem društveno-političkom kontekstu. Bilateralni sporazum koji

¹¹Ilija Vujačić, Deset godina manjinske politike u Srbiji, Politička misao, Zagreb, 2012

¹²Da bi jedno društvo bilo istinski demokratično i otvoreno i jednako za sve građane, nezavisno od njihove etničke ili neke druge pripadnosti, potrebno je da se manjinsko pitanje ne stavlja u poseban i odvojen kontekst od ostalih ljudskih prava, već da bude opšte prihvaćeno i tretirano podjednako važno sa ostalim pravima.

¹³Sporazum između Vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina („Službeni list SCG“ - Međunarodni ugovori, br. 14/2004) ; Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Republici Mađarskoj („Službeni list SCG“ - Međunarodni ugovori, br. 14/2004); Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori („Službeni list SCG“ - Međunarodni ugovori, broj 3/2005); Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Makedonije o zaštiti srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makedonske nacionalne manjine u Srbiji i Crnoj Gori („Službeni list SCG“ - Međunarodni ugovori, br. 6/2005).

je potpisan sa Hrvatskom (koji i jeste predmet ove analize) u suštini je i najkompleksniji sporazum i njegovo potpisivanje išlo je kako u pravcu regionalnog pomirenja i normalizacije odnosa između Hrvatske i Srbije¹⁴, tako i u pravcu demokratizacije Srbije i mogućnosti unapređenja i zaštite prava jedne nacionalne manjine¹⁵ koja je u periodu pre 2000. bila izložena diskriminaciji i koja pored zagarantovanih prava nije mogla da ta prava ostvari. Srbija je potpisivanjem sporazuma sa Hrvatskom pokazala želju da se uvrsti u red modernih i demokratskih država u kojima se poštuju ljudska prava, a u prilog tome ide i činjenica da je bilateralni sporazum potpisan u skladu (eksplicitno pobrojani dokumenti u samom sporazumu) sa međunarodnim ugovorima i drugim relevantnim ugovorima koji su bitni za zaštitu i unapređenje manjinskih prava, a tu se svakako ubrajaju¹⁶:

- Povelja Ujedinjenih nacija, Opšta deklaracija o pravima čoveka, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o pravima deteta, Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije zasnovanim na veroispovesti i verovanju, Deklaracija o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim i jezičkim manjinama;

- Relevantni dokumenti usvojeni od Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, a naročito Dokument usvojen na Konferenciji o ljudskoj dimenziji u Kopenhagenu 1990. godine i Izveštaj sa Sastanka vladinih stručnjaka za zaštitu manjina, održanog u Ženevi 1991. godine;

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i ostali relevantni dokumenti Saveta Evrope; - Instrument Srednjoevropske inicijative o zaštiti nacionalnih manjina; - Sporazum o normalizaciji odnosa između SR Jugoslavije i Republike Hrvatske;

Već nakon ratifikacije Sporazuma, obrazovana je i prva mešovita komisija za praćenje njegove implementacije, međutim, nakon raspada Savezne države Srbije i Crne Gore i gašenja Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, dolazi do zastoja u održavanju sastanaka. Nakon formiranja Vlade Republike Srbije

¹⁴Veoma je važno da se napomene da je pre bilateralnog sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina, prethodno potpisan sporazum o normalizaciji odnosa između SRJ i Republike Hrvatske

¹⁵Iako je predmet potpisivanja bilateralnog sporazuma bila zaštita Hrvatske nacionalne manjine u Srbiji i Srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj, predmet naše analize je položaj hrvatske manjine u Srbiji.

¹⁶<http://www.hnv.org.rs/docs/Sporazum%20o%20zaštiti%20manjina%20HR.pdf>

2008. imenovani su novi predstavnici srpskog dela mešovitog odbora i nastavljeno je sa radom. Mešoviti odbor za praćenje bilateralnog sporazuma sa Hrvatskom je do sada bio najaktivniji i imao je najviše održanih sednica. Poslednje dve sednice koje su održane 2011. i 2014. svakako su bile i najaktivnije i najplodotvornije što se svakako može videti iz zapisnika mešovitih komisija koje su održane u Šidu¹⁷ i Zagrebu¹⁸.

Tačke sporenja oko implementacije Sporazuma između Srbije i Hrvatske, svakako, kao i u drugim sporazumima, predstavlja tumačenje pojedinih odredbi Sporazuma, kao i to da li i u kojoj meri Hrvatska manjina ostvaruje svoja prava koja su joj Sporazumom garantovana. U samom Sporazumu između Srbije i Hrvatske sporan je ceo član 9, u kojem se nalazi odredba da će se srpskoj i hrvatskoj manjini omogućiti učestvovanje u predstavničkim i izvršnim telima, na način da se u zakonodavstvu omogući: 1. zastupljenost nacionalnih manjina u predstavničkim i izvršnim telima na lokalnom nivou; 2. zastupljenost u predstavničkim telima na pokrajinskom, republičkom i nivou državne zajednice u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno na regionalnom i državnom nivou u Republici Hrvatskoj; Ova odredba Sporazuma u Hrvatskoj se sprovodi kroz Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina¹⁹, preko garantovanih mesta u predstavničkim i izvršnim telima na svim nivoima (u skladu sa procentom zastupljenosti srpske, odnosno bilo koje druge manjine u ukupnoj populaciji). Međutim, sprovođenje ove odredbe Sporazuma nije moguće u Srbiji jer se u njoj primenjuje princip “prirodnog praga”, koji je u Zakonu omogućen za političke stranke nacionalnih manjina, na osnovu takozvane pozitivne diskriminacije, ali ne i garantovana mesta za nacionalne manjine koje su u određenom procentu zastupljene u ukupnom biračkom telu. Rešenje ovog osetljivog problema je moguće ili promenom odgovarajućih zakona u Srbiji, li promenom samog sporazuma. Pored ovoga, Srbiji se kao glavna zamerka, u zapisnicima mešovitog odbora, stavlja i to da ne obezbeđuje udžbenike za učenike hrvatske nacionalne manjine. Navedeni problemi su pogotovo kulminirali sa postupcima predsednika Srbije Tomislava Nikolića, kada je 2014. đacima iz bunjevačke zajednice donirao udžbenike na ćirilici²⁰. Ovakav postupak izazvao je oštre reakcije iz Zagreba kako od tadašnjeg predsednika

¹⁷http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/bilateralni_sporazumi/Zapisnik_sa_Pete_sednice_MMO.pdf

¹⁸<http://www.hnv.org.rs/docs/zapisnik%20sa%206%20sednice%20mmo.pdf>

¹⁹<http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>

²⁰Ponašanje predsednika Srbije ponovo je pokrenulo i rasprave u samoj hrvatskoj zajednici u Srbiji, a predstavnici Hrvata u Srbiji ponovo su upozorili da se prava Hrvata krše i da se jedna zajednica favorizuje u odnosu na drugu. Problem je nastao i zbog toga što je Nikolić Bunjevce nazivao posebnom nacijom. Snežana Ilić, ekspertkinja za manjinska prava je podsetila da, iako zakoni Republike Srbije omogućavaju pravo na slobodno izjašnjavanje po pitanju nacionalnog identiteta, u etno antropološkom i naučnom smislu bunjevački subetnikum jeste u okvirima hrvatskog nacionalnog korpusa.

Josipovića, tako i od novoizabrane predsednice Kolinde Grabar Kitarović koja je obećala da će se zalagati za ispunjavanje odredbi iz sporazuma i da se Hrvatima u Vojvodini omoguće prava jednako kao i Srbima u Hrvatskoj²¹.

Da bi se u potpunosti razumela važnost potpisivanja bilateralnog sporazuma između Srbije i Hrvatske, potrebno je nabrojati i definisati nekoliko ključnih faktora u kojima se našla i nalazi hrvatska manjina od raspada Jugoslavije pa sve do demokratskih promena 2000.: 1.Sa raspadom SFRJ, Hrvati prestaju da budu konstitutivni narod i sve do 2002. oni nisu bili priznati kao nacionalna manjina; 2.Kao novonastala manjina nisu imali, niti su mogli da snažnije razvijaju svoje institucionalne kapacitete, kako bi efikasnije učestvovali u ostvarivanju svojih manjinskih prava; 3.Izuzetno je slaba integracija unutar same zajednice, zbog teritorijalne fragmentiranosti, članovi hrvatske zajednice iz Srema, Banata i uže Srbije, izuzetno slab učestvuju u društveno političkom životu koji je bitan za dalji razvoj zajednice; 4.Elita unutar same zajednice je nedovoljno razvijena; 5.Društveno-političke prilike su sve do početka demokratizacije 2000. imale izrazito antihrvatske i šovinističke elemente; 6.Pripadnici hrvatske manjine su nesrazmerno i nedovoljno zastupljeni u strukturama vlasti, kako na centralnom i pokrajinskom tako i na lokalnom nivou, ali su nedovoljno zastupljeni i u državnim institucijama; 7.Zbog nacionalističke politike u periodu raspada SFRJ, hrvatska manjina je trpela veliko nasilje, zbog čega se kod samih pripadnika hrvatske zajednice javlja strah da iskažu svoj nacionalni identitet ali i da ostvare svoja garantovana prava;

Demografske karakteristike Hrvata u Republici Srbiji i AP Vojvodini

Kada se govori o demografskim karakteristikama Hrvata u Srbiji, najpre se mora primetiti da oni imaju nekoliko subetničkih imena kao što su Bunjevci i Šokci, u naučnom smislu Hrvati u Srbiji se smatraju integralnim delom hrvatskog naroda, koji kao autohtoni i starosedelački narod živi na teritoriji Republike Srbije²². U istorijskom kontekstu, Hrvati u Republici Srbiji i AP Vojvodini predstavljaju sta-novništvo koje je starosedelačko i koje je spletom različitih istorijskih i društveno političkih okolnosti sa teritorija današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, na-

²¹Na nepoštovanje navedenih spornih odredbi upozorio je i hrvatski poslanik u EU parlamentu i predsednik odbora za spoljne poslove EU parlamenta Andrej Plenković. Potrebno je podsetiti da je upravo Plenković tražio od komisije da ispunjenje bilateralnog sporazuma između Srbije i Hrvatske, bude jedan od ključnih uslova za dalje integracije Srbije u EU.

²²http://www.hkdvnazor.rs/site/fajlovi/hrvati_u_vojvodini_danas.pdf

²³http://www.hnv.org.rs/hrvati_u_srbiji.php

²⁴http://www.hnv.org.rs/hrvati_u_vojvodini.php

sel-jeno na području današnje Srbije²³ i Vojvodine²⁴. Hrvati u Srbiji žive na velikom prostoru, ali oni su previše disperzirani, pa tako prema popisu iz 2011. možemo da zaključimo da Hrvata nema jedino u opštini Lapovo u Srbiji. U AP Vojvodini Hrvata ima u svim opštinama, međutim, kada se uzme njihov udeo u ukupnom stanovništvu, oni postaju apsolutna manjina. Razlog ovoga svakako treba tražiti u u konstantnom opadanju broja Hrvata koji žive u Srbiji. Tako je na primer u Vojvodini prema popisu stanovništva iz 1971. živelo 120.303 Hrvata, dok se dvadeset godina kasnije, prema popisu iz 1991., tek 74.808 građana izjasnilo kao Hrvati, što predstavlja umanjeno za više od trećine. Prema popisu iz 1981. godine u Srbiji je živelo 149.368 građana hrvatske nacionalnosti ili 1,60% stanovnika, (u Vojvodini 109.204 ili 5,37%, u Srbiji 31.447 ili 0,55%, a na Kosovu 8.718 ili 0,55%); prema popisu iz 1991. godine u Srbiji je živelo 105.406 Hrvata ili 1,08% od ukupnog broja stanovnika, a u SRJ 111.650 Hrvata. Od toga je najveći broj živio u Vojvodini 74.808 (3,71%), zatim u Srbiji 22.536 (0,39%) na Kosovu 8.062 (0,41%). I za poslednjih je jedanaest godina broj Hrvata u Vojvodini smanjen za više od 18000. Naime, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2002., od ukupno 70.602 Hrvata koji žive na području Srbije (0,9%), 56.546 živi u Vojvodini (2,78%). Od tog broja, u Bačkoj živi oko 40.000, u Sremu oko 12.000, a značajnije ih ima u opštinama Subotica, Sombor i Novi Sad²⁵. Kada se uporede navedeni podaci, može se videti i da je broj Hrvata na teritoriji Srbije za poslednjih trideset godina više nego prepolovljen. Razlog za nestajanje hrvatske manjine u Srbiji svakako najviše treba tražiti u politici koju su Srbija i režim pre 2000. vodio prema Hrvatima na teritoriji Srbije. Iako je Srbija pod Miloševićevim režimom dugo vodila asimilacionu i diskriminatornu politiku, najveći razlog svakako leži u direktnom proterivanju Hrvata iz Srbije, pogotovo Hrvata na teritoriji Vojvodine u Sremu i Bačkoj²⁶.

Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine u Srbiji živi ukupno 57.900 deklariranih Hrvata (0,8% ukupnog broja stanovnika Srbije), od toga broja u Vojvodini 47.033 (2,4% stanovnika Vojvodine), u Beogradu 7.752 (0,5% stanovnika Beograda), a u ostatku Srbije još 3.115. Vrijedi spomenuti i brojku od 16.706 (0,2% stanovnika Srbije) osoba koje su se na popisu izjasnile kao Bunjevci, od čega u Vojvodini 16.469 (0,9% stanovnika Vojvodine). Smatra se da je deo Hrvata koji su se izjasnili kao neizjašnjeni i neopredeljeni, uključen i u one kategorije s poslednjeg popisa stanovništva (160.346), nepoznati (81.740), pod regionalnom pripadnošću (30.771) i ostalima (17.558)²⁷. Statistički, najviše Hrvata živelo je u opštini Apatin -

²³http://www.hkdvnazor.rs/site/fajlovi/hrvati_u_vojvodini_danas.pdf

²⁶Prema podacima koje je izneo Tomislav Žigmanov, u periodu 90ih Vojvodinu je napustilo između 35 i 40 hiljada Hrvata.

²⁷<http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011>

11,47 %. Sem Apatina, Hrvati značajnu većinu čine u sledećim opštinama: Subotica - 11,24%, Bač - 8,36%, Sombor - 6,21%, Šid - 5,35%, Inđija - 3,83%, Ruma - 3,31%, Srijemska Mitrovica - 2,96%, Stara Pazova - 2,38% i Novi Sad - 2,09%²⁸. Dakle, možemo da zaključimo da je nakon 90ih godina broj Hrvata koji žive u Republici Srbiji više nego prepolovljen, a nakon demokratskih promena 2000. ovaj broj konstantno nastavlja da pada²⁹.

Ostvarivanje prava hrvatske nacionalne zajednice u Republici Srbiji i mogući problemi prilikom ostvarivanja zagarantovanih prava

U ovom delu biće reči o konkretnim problemima sa kojima se suočava hrvatska nacionalna manjina u Republici Srbiji i AP Vojvodini prilikom ostvarivanja svojih prava, a koja su predmet bilateralnog sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina. Ostvarivanje prava hrvatske nacionalne manjine i problematiku prilikom ostvarivanja prava, analiziraćemo u sledeće četiri oblasti a to su: pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, pravo na službenu upotrebu jezika i pisma, na informisanje na maternjem jeziku, pravo na političko predstavljanje manjina na svim nivoima.

Pravo na obrazovanje na hrvatskom jeziku

Školovanje na hrvatskom jeziku u Republici Srbiji unutar obrazovno vaspitnog sistema postoji od 2002. godine. Pre zvaničnog uvođenja jezika, obrazovanje na maternjem hrvatskom je postojalo isključivo u verskim institucijama, čiji rad država nije dugo priznavala. Ustavno pravo nacionalnih manjina na obrazovanje na maternjem hrvatskom jeziku ostvaruje se u skladu sa više zakona kojima je regulisano školovanje u Republici Srbiji: 1. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o osnovnoj školi, 3. Zakon o srednjoj školi, 4. Zakon o visokom obrazovanju, 5. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Prema Zakonu o osnovnoj školi³⁰, nastava na jezicima nacionalnih manjina može se organizovati u sredinama gde postoji najmanje petnaest prijavljenih učenika za upis u prvi razred³¹. U članu 3 bilateralnog sporazuma³² navodi se da će se pripadnicima nacionalnih manjina omogućiti školovanje na maternjem jeziku shodno posebnim programima za koje

²⁸Isto

²⁹Ekspertkinja za manjinska prava Snežana Ilić smatra da je Miloševićev režim u toku rata sa Hrvatskom razbio hrvatski etnički korpus u Srbiji i da je na taj način oduzeta jedna polovina hrvatskog nacionalnog korpusa.

³⁰http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnoj_skoli.html

³¹U pojedinim slučajevima nastava na maternjem jeziku može se organizovati i za manji broj učenika uz odobrenje ministra prosvete.

³²Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori („Službeni list SCG“ - Međunarodni ugovori, broj 3/2005

se pre donošenja traži mišljenje udruženja nacionalnih manjina. Školovanje na hrvatskom maternjem jeziku je najzastupljenije u Subotici i okolnim mestima, dok je u drugim delovima AP Vojvodine znanto manje zastupljena ova nastava³³. Ukupan broj đaka koji se školuju na hrvatskom jeziku nije veći od 10 posto, što je daleko manje od ostalih nacionalnih manjina.

Što se tiče visokog školstva i dalje ne postoje katedra za hrvatski jezik i lektorat na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, dok druge manjine imaju svoje katedre i lektorate. Na šestoj sednici MMO održanoj u Zagrebu 2014. pitanje katedre i lektorata za hrvatski jezik je posebno naglašeno u preporukama za obrazovanje za obe strane³⁴. Srbija i dalje nije rešila pitanje nastavnika na hrvatskom jeziku, jer ne postoji mogućnost za dobijanje licenci za ovlašćene predavače. Na šestoj sednici MMO-a u preporukama Srbiji se stavlja na znanje da radni status predavača koji dolaze iz Republike Hrvatske i dalje nije rešen. Jedan od ključnih problema školovanja na hrvatskom jeziku, koji se Srbiji na skoro svim sednicama MMO-a stavlja na znanje, jeste i problem štampanja udžbenika na hrvatskom jeziku. Srbija i dalje ne pokazuje želju da izdvoji sredstva za štampanje udžbenika na hrvatskom jeziku, a u isto vreme ne želi da odobri uvoz udžbenika iz Hrvatske. U preporukama srpskoj strani MMO podseća da se po zakonskoj normi, sem kad to zakon predviđa, jednom odobreni udžbenici ne mogu ponovo odobravati. MMO je kao preporuku za rešenje ovog problema predložio da država Srbija odobri uvoz udžbenika iz Hrvatske, što su zahtevale i institucije manjinske samouprave, dok se ne steknu uslovi za štampanje udžbenika u Srbiji.

Pravo na službenu upotrebu jezika i pisma

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina³⁵ je definisao da su lokalne samouprave dužne da uvedu u službenu upotrebu jezik one manjine koja na njenom području predstavlja udeo viši od 15 posto ukupnog stanovništva. Ova tematika je posebno problematična jer se u nekim sredinama, pogotovo u Sremu, broj pripadnika hrvatske manjine nakon 90ih godina prošlog veka izuzetno smanjio. Dodatnu otežavajuću okolnost po Hrvate čini i to što su oni relativno nova manjina (koja je u toku 90ih bila izložena najvećem teroru od strane državnih vlasti i čije su

³³Razlog ovakvog stanja svakako treba tražiti u disperziranosti hrvatske manjine na teritoriji Republike Srbije i AP Vojvodine, Međutim iako je obrazovanje na maternjem jeziku Ustavom garantovano pravo i obaveza iz bilateralnog sporazuma, mnogi pripadnici se zbog prošlosti i negativnih predrasuda i dalje ustručavaju da iskoriste pravo i da svoju decu školuju na hrvatskom.

³⁴Zapisnik sa Šeste sednice srpsko - hrvatskog međuvladinog Mešovitog odbora za manjine održane u Zagrebu i Vrhovinama, 22 i 23 oktobra 2014.

³⁵http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina

institucije manjinske samouprave potpuno razorene), koja za razliku od tradicionalnih manjina, kao što su Slovaci i Rusini, nije nasledila prava iz doba socijalizma koja se odnose na službenu upotrebu jezika i pisma. Iako je Skupština AP Vojvodine još 2002. pokrenula inicijativu da se hrvatski jezik uvrsti u službene jezike, ova inicijativa u suštini nikada nije sprovedena do kraja. Tek deset godina kasnije, 2012. godine, hrvatski jezik je postao jedan od šest službenih jezika u organima AP Vojvodine, gde učestvuju i zvanični prevodioci za hrvatski jezik u okviru Službe za prevodilačke poslove. U samom bilateralnom ugovoru³⁶ u članu 6 se taksativno navode oblasti u kojima će se manjinama obezbediti službena upotreba jezika i pisma, u skladu sa međunarodnim pravnim standardima. Za nas je veoma bitno da ukažemo na to da na poslednje dve zajedničke sednice MMO iz 2011. i 2014. nije značajnije bilo reči, niti su davane preporuke na ovu temu.

Danas je hrvatski jezik službeni u sledećim mestima³⁷: Grad Subotica, Stara Bingula u opštini Sremska Mitrovica, Sonta u opštini Apatin, Bački Breg i Bački Monoštor na području grada Sombora, Sot i Batrovci u opštini Šid. Najznačajnija upotreba hrvatskog jezika svakako je u Subotici. U pojedinim opštinama gde žive Hrvati često se uvodi srpski jezik u formi latiničnog pisma³⁸.

Pravo na informisanje na maternjem jeziku

Pravo pripadnika manjina da se informišu na sopstvenom jeziku predviđeno je u bilateralnom sporazumu u članu 7. gde se manjinama garantuje pravo da se informišu putem štampe, radija i televizije. Hrvati u Vojvodini se danas informišu putem radija, televizije i štampe. Prema rezultatima istraživanja Fonda za otvoreno društvo *Informisanje na jezicima nacionalnih manjina*³⁹, u periodu od 2004. do 2006. godine u Srbiji su postojala 164 medija sa informisanjem na jeziku nacionalne manjine, od kojih se 145 nalazilo u Vojvodini. Samo 34 medija je informisalo isključivo na jezicima nacionalnih manjina i to: 19 štampanih (8 na mađarskom jeziku), 12 radio (1 na mađarskom) i 3 televizijske stanice. Registrovano je postojanje jednog informativnog web portala i to na mađarskom jeziku. Redakcije koje informišu na jezicima nacionalnih manjina suočavaju se sa nizom problema: loša materijalna situacija, kadrovski problemi, zatvoreniji izvori informisanja nego za medije na srpskom jeziku itd. Navedeni problemi utiču na kvalitet informisanja, ali nisu jedini sa kojim se suočavaju ovi mediji.

³⁷<http://www.puma.vojvodina.gov.rs/mapa.php>

³⁸Slaven Bačić, I dalje se borimo za ravnopravnost, 14.04.2012

³⁹Informisanje na jezicima nacionalnih manjina, Fond za otvoreno društvo, 2007

Pitanje informisanja hrvatske nacionalne manjine bilo je i jedan od predmeta šeste sednice MMO - a gde je zahtevano da države reši pitanje prostora NIU Hrvatska Riječ, ali je i zahtevano da drava ujednači kriterijume za finansiranje manjinskih medija. Pravo na informisanje na hrvatskom jeziku našlo se i na petoj sednici MMO⁴⁰ i tom prilikom je ukazano da je svakako pozitivno i značajno za hrvatsku manjinu, osnivanje redakcije na hrvatskom jeziku pri RTV u saradnji sa Hrvatskim nacionalnim vijećem. MMO je zahtevao da se reši radno pravni status radnika, urednika i honoraraca u hrvatskoj redakciji. Kako bi se poboljšalo informisanje hrvatske manjine na maternjem jeziku, MMO je predložio da RRA u saradnji sa Republičkom agencijom za elektronske medije ispita mogućnost dodele regionalne frekvencije Radio Subotici.

Pravo na očuvanje kulture

Kada je reč o očuvanju kulturnog identiteta hrvatske nacionalne manjine, onda je neophodno napomenuti da hrvatska manjina kao relativno nova manjina dugo nije imala nikakve mehanizme niti insitucije (koje su 90ih razorene) kojima bi sačuvala svoju kulturu i etničku posebnost. Tek sa osnivanjem Zavoda za kulturu Vojvođanskih Hrvata 2008. hrvatska manjina u Srbiji dobija prvu ozbiljniju instituciju koja je sposobna za negovanje i čuvanje identiteta hrvatske nacionalne manjine. Pre osnivanja Zavoda za kulturu Vojvođanskih Hrvata, kulturni identitet zajednice svodio se na folklorne manifestacije pojedinih kulturno umetničkih udruženja.

U bilateralnom Sporazumu o pravu manjine na očuvanje svoje kulture govori se u dva člana 5. i 10. U ovim poglavljima država se obavezala da će negovati i ulagati napore u očuvanje kulturne posebnosti hrvatske manjine, i podsticati učešće pripadnika hrvatske manjine u istraživanjima i projektima koji su bitni za dalji kulturni razvoj hrvatske manjine u Srbiji. Na petoj sednici MMO - a 2011. u preporukama za obe strane i Srbiji i Hrvatskoj se predlaže da učine dodatne napore u okviru državnih institucija, kako bi se podržavali projekti koji za cilj imaju negovanje kulturne baštine i zaštitu istorijskih spomenika. MMO dalje obema državama potpisnicama predlaže i dodatne napore kako bi se sistematski nastavio rad na popisu i obnovi materijalne i nematerijalne baštine oba naroda u obe države potpisnice. Srpskoj strani se na petoj sednici preporučilo da nastavi sa obnovom kuće Bana Jelačića i da se u saradnji sa Hrvatskim Nacionalnim Vijećem nađe adekvatno rešenje za njenu namenu.

⁴⁰Zapisnik sa Pete sednice srpsko - hrvatskog međuvladinog Mešovitog odbora za manjine održane u Beogradu i Šidu, 19. i 20. septembra 2011

Pravo na političko predstavljanje manjina na svim nivoima

Najveću tačku sporenja i jedan od osnovih problema u bilateralnom sporazumu svakako da predstavlja član 9. u kojem su se obe države obavezale da će pored prava na slobodno organizovanje i udruživanje omogućiti i političko predstavljanje manjina na svim nivoima vlasti. Strane ugovornice se obavezuju da će u skladu sa svojim unutrašnjim zakonodavstvom osigurati zastupljenost nacionalnih manjina u predstavničkim i izvršnim telima na lokalnom nivou i zastupljenost nacionalnih manjina u predstavničkim telima na pokrajinskom i republičkom nivou.

Pitanje predstavljanja manjina na svim nivoima u Hrvatskoj se sprovodi kroz Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, preko garantovanih mesta u predstavničkim i izvršnim telima na svim nivoima (u skladu sa procentom zastupljenosti srpske, odnosno bilo koje druge manjine u ukupnoj populaciji). Srbija nije bila u stanju da ispuni ovu ključnu obavezu, jer je na svom unutrašnjem političkom planu naspustila, po manjine povoljniji, princip garantovanih mesta, u korist koncepta prirodnog praga⁴¹. Potrebno je konstatovati da je hrvatska nacionalna manjina od 2007. do 2012. imala predstavnika i u republičkom i u pokrajinskom parlamentu. Međutim, iako je hrvatska manjina zbog dobre političke organizovanosti uspevala da se izbori za svoja mesta u parlamentu, svemu je nedostajala zakonska regulativa a hrvatski poslanici su bili podložni koalicionim stegama⁴².

Pitanje predstavljanja manjina na svim nivoima u Srbiji biće moguće ili promenom Ustava, ili promenom same odredbe iz sporazuma. Oba rešenja su veoma komplikovana i biće potreban dijalog i konsenzus obe strane za rešavanje ovog pitanja, a koje bi najviše pogodovalo manjinama u obe države. Mi možemo samo da konstatujemo da Srbija još uvek nije razvila svoje unutrašnje mehanizme kako bi se manjinama omogućilo pravo na predstavljanje na svim nivoima.

Zaključak

Na samom kraju našeg rada moramo da zaključimo da je Srbija nakon 2000. u pogledu zaštite manjinskih prava u velikoj meri napredovala. Pored toga što je razvijena široka paleta zakona koji manjinama garantuju njihova osnovna prava, Srbija

⁴¹Visoki izborni cenzus ne odgovara strankama malobrojnih manjina. Čak i cenzus od tri procenta onemogućava većini manjinskih stranaka da dobiju svoje predstavnike u parlamentu. Zato su se neke zemlje odlučile da smanje izborni cenzus za stranke manjina na 1% ili da potpuno ukinu izborni prag (Poljska, Nemačka). Garantovanjem određenog broja poslaničkih mesta za posebne liste nacionalnih manjina obezbeđuje se predstavljenost manjina, čak i u slučajevima ako manjinske partije ne osvoje dovoljan broj glasova za ulazak u parlament.

⁴²Slaven Bačić, Garantirano parlamentarno zastupstvo Hrvata u Republici Srbiji u svetlu sporazuma o zaštiti manjina između Hrvatske i Srbije, 2012.

je ratifikovala i mnoge međunarodne dokumente koji potvrđuju evropsko opredeljenje Srbije. Iako je na polju zaštite manjina mnogo učinjeno, mnoga ključna pitanja i dalje ostaju otvorena. Srbija kao potpisnica bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina sa Hrvatskom i dalje nije u mogućnosti da ispuni ono na šta se obavezala. Hrvatska manjina koja živi u Srbiji i dalje se nalazi u nezgodnom položaju, jer kao nova manjina, koja je 90ih trpela nasilje i čije su institucije manjinske samouprave potpuno uništene, nije u mogućnosti da ostvari prava koja su joj garantovana. Hrvati u Srbiji svakako predstavljaju starosedelačko stanovništvo koje je svojom etnokulturološkom posebnosti značajno doprinelo, razvoju multikulturnog identiteta Srbije. Etnička raznolikost Srbije svakako predstavlja svojevrsno bogatstvo i neophodno je da nastavi da štiti prava svojih građana druge nacionalnosti, jer samo tako može se stvoriti ono, što Vil Kimlika naziva etničkom pravdom.

U kom pravcu će se dalje razvijati zaštita prava manjinskih zajednica i na koji način će se rešavati otvorena pitanja koja su značajna za položaj manjina u Srbiji, ostaje nam samo da pratimo i nastavimo sa radom, jer to je svakako nešto što dugujemo nauci.

Summary

The aim of this paper is to carry out political - legal analysis of the position of Croatian minority in Serbia and Vojvodina, with special emphasis and focus on the position of Croats in Serbia after the conclusion of bilateral agreement on the protection of minority rights between the governments of the Republic of Serbia (Serbia and Montenegro) and the government Croatian Republic. In a broader context, the work deals with the position of Croats in the Republic of Serbia after 5 October 2000 and democratic changes, which are very important for the further course of development and improvement of minority rights and creation of new integrative minority policy in Serbia. In defining the position of the Croatian national minority we determined the level of rights that minorities enjoy and exercise on the basis of the Constitution of the Republic of Serbia and other laws pertaining to the rights of national minorities and international documents that are essential for the protection of minority identity and development of Serbia as a democratic state. As the indicators, during analysis, of the successful implementation of the bilateral agreement, we determined the areas in which minorities exercise their rights, namely: the right to education in their mother tongue, the official use of languages and scripts, information in their native language, preservation of culture and the right of political representation of minorities on all levels. We have determined dimension of the status of national minorities on two specific levels, such as: the level of legal regulations and specific problems faced by members of the Croatian minority in Serbia.

Key words: National Minorities, Croats, Republic of Serbia, AP Vojvodina, bilateral agreements, Constitution, laws, international documents

Literatura

1. Goran Bašić i Katarina Crnjanski, *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Centar za istraživanje etniciteta, 2007
2. Goran Bašić, *Politika multikulturalnosti i položaj srpske nacionalne manjine u savremenoj jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, 2007 (u štampi, doktorska disertacija iz 2007 godine)
3. Najdan Pašić, Jovan Đorđević, Balša Špadijer, *Društveno politički sistem SFRJ*, Radnička štampa, 1976.
4. Ilija Vujačić, *Deset godina manjinske politike u Srbiji*, Politička misao, Zagreb, 2012
5. Will Kymlicka, *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*, "Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe", Issue 4/2002
6. Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo*, CMK, Novi Sad, 2001.
7. Zoran Lutovac, *Nacionalne manjine u evropskim standardima i političkom životu Srbije*, u „Političke stranke u Srbiji i Evropska unija“, FES, Beograd, 2007
8. Slaviša Orlović, *Delovanje partija nacionalnih manjina*, u Stanovčić, ur., Vojislav, „Položaj nacionalnih manjina u Srbiji“, SANU, Beograd, 2007.
9. Siniša Tatalović, *Nacionalne manjine i hrvatska demokracija*, Politička misao, Vol.

Grad Obrovac

**SAVJET ZA
NACIONALNE MANJINE**

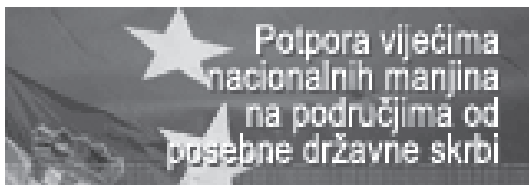

Zajedničko vijeće opštine Vukovar

МИНИСТАРСТВО СПОЉНИХ ПОСЛОВА
Управа за сарадњу с дијаспором и
Србима у региону

SRPSKO NARODNO VIJEĆE
СРПСКО НАРОДНО ВИЈЕЋЕ
SERB NATIONAL COUNCIL

Serbian Government
THE OFFICE FOR COOPERATION
WITH THE DIASPORA
AND SERBS IN THE REGION

POKRAJINSKI
SEKRETARIJAT
ZA KULTURU
I JAVNO INFORMISANJE

Sadržaj publikacije ne odražava stavove uredništva.

Glavni i odgovorni urednik:
prof dr Darko Gavrilović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:
prof dr Janko Veselinović

Pomoćnik glavnog i odgovornog urednika:
prof dr Ljubiša Despotović

Uredništvo:
dr Ranka Gašić, prof dr Edin Radušić, dr Vesna Ivanović

Recenzenti:
prof dr Saša Marković
dr Nebojša Petrović

Prelom:
Danijel Pap

Štampa:
Grafo finiš, Novi Sad

www.centerforhistory.net
www.associationforhistory.com